

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ІМЕНІ О.М. БЕКЕТОВА**

О. В. Бервено, А. О. Москвіна

**МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2021**

УДК

Б

Автори:

Бервено Оксана Володимирівна, д-р екон. наук, доцент, професор кафедри економічної теорії та міжнародної економіки ХНУМГ ім. О. М. Бекетова;

Москвіна Анастасія Олегівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки ХНУМГ ім. О. М. Бекетова;

За загальною редакцією доктора економічних наук, доцента О. В. Бервено

Рецензенти:

Кім М. М., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії і економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Яременко О. Л., доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова,
протокол № 4 від 01.06.2020*

Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посібник / О. В. Бервено, А. О. Москвіна; за заг. ред. О. В. Бервено; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2021. 262 с.

ISBN

Навчальний посібник змістовно розкриває основні поняття навчальної дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку» та систематизує уявлення стосовно головних орієнтирів і напрямів сучасного економічного розвитку. Посібник складається з трьох змістових модулів, що послідовно розкривають особливості та головні тренди міжнародного економічного розвитку та ті стратегічні завдання, з якими стикаються країни на шляху забезпечення сталого економічного розвитку. Кожна тема навчального посібника супроводжується англійським словником термінів, питаннями для самоконтролю та завданнями, що будуть у нагоді тим, хто прагне опанувати сукупністю базових знань в галузі стратегічного планування економічного розвитку.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, фахівців-практиків у галузі міжнародної економіки та всіх хто цікавиться проблемами міжнародних стратегій економічного розвитку.

© **О. В. Бервено, А. О. Москвіна**, 2021

©ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021

ЗМІСТ

Вступ

Змістовий модуль 1 Теоретичні основи дослідження міжнародних економічних стратегій

Тема 1 Предмет і завдання дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку»

- 1.1. Завдання та програмні результати вивчення дисципліни*
- 1.2. Сутність та структура дисципліни*
- 1.3. Економічне зростання та економічний розвиток*

Тема 2 Сучасне світове господарство як контекст формування стратегій розвитку

- 2.1. Актуальні елементи глобальної економіки.*
- 2.2. Формування економічної єдності світу.*
- 2.3. Постіндустріальні тенденції розвитку країн світу.*

Тема 3 Глобалізація як основа формування глобальних стратегій розвитку

- 3.1. Сутність та основні ознаки процесу глобалізації сучасного світового господарства.*
- 3.2. Переваги та недоліки сучасних глобалізаційних процесів.*
- 3.3. Ключові проблеми розвитку світового господарства та методи їх вирішення.*

Змістовий модуль 2 Моделі розвитку країн світу та їх інтеграційних об'єднань

Тема 4 Моделі розвитку економічно розвинених країн світу

- 4.1. Теоретичне різноманіття моделей розвитку*
- 4.2. Скандинавська модель*
- 4.3. Принципи стратегічного розвитку країн Європейського союзу*
- 4.4. Принципи стратегічного розвитку США та Японії*

Тема 5 Моделі розвитку країн з транзитивною економікою

- 4.1. Міжнародне виробництво: сутність та форми*
- 4.2. Прямі та портфельні іноземні інвестиції*
- 4.3. Міжнародна інвестиційна діяльність України*

Тема 6 Особливості інтеграційних стратегій

- 6.1. Сутність та переваги міжнародної економічної інтеграції*
- 6.2. Особливості розвитку окремих інтеграційних об'єднань світу*
- 6.3. Проблеми інтеграції України до системи світогосподарських зв'язків*

Змістовий модуль 3 Основні соціально-економічні тенденції і

моделі трансформації світової економіки в сучасних умовах

Тема 7 Глобальні трансформації в системі міжнародних економічних відносин

7.1. Основні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин

7.2. Цивілізаційний вимір сучасного розвитку

7.3. Актуальні стратегічні завдання регулювання глобального розвитку

Тема 8 Сутність та принципи сучасних макроекономічних стратегій

8.1. Макроекономічні теорії як основа розробки стратегій економічного розвитку

8.2. Державне й ринкове регулювання економіки

8.3. Мікроекономічні стратегії розвитку

Тема 9 Міжнародна координація економічної політики

9.1. Особливості сучасної системи координації економічної політики.

9.2. Основні регулятори міжнародної економічної політики.

9.3. Регулювання міжнародної торгівлі та валютних ринків.

Список джерел

Вступ

Структура навчального посібника має тісний зв'язок логікою викладання навчальної дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку» й враховує концептуальні основи формування міжнародних стратегій економічного розвитку.

Перша частина містить теоретичні питання міжнародних стратегій економічного розвитку. Спочатку розглядається зміст поняття «стратегії економічного розвитку». Це необхідно, оскільки під цими словами розуміються неоднакові речі. Тільки засвоївши чітко поняття стратегій розвитку, його складові частини, механізм формування цілей та їх реалізації, можна рухатися далі у вивченні міжнародних стратегій економічного розвитку.

На формування стратегій здійснює вплив низка факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Їх розгляду присвячено розділ про середовище стратегій розвитку. Оскільки серед цих факторів глобалізація сьогодні відіграє вирішальну роль, її аналізу надано окремий розділ. Економічні стратегії не розробляються «навмання»; вони ґрунтуються на наукових теоріях, які розроблені вченими протягом століть. Ці теорії, в тій частині, що стосуються формування стратегій, розглядаються також в самостійному розділі.

Теоретична частина навчального посібника завершується аналізом структур, що координують економічні політики на наднаціональному рівні. Це, насамперед, міжнародні організації, які виступають як міжнародні регулятори в реалізації міжнародних стратегій.

Друга частина книги містить аналіз конкретних стратегій, які здійснюються на різних рівнях і в різних регіонах. Це стратегії основних груп держав планети, а також економічні стратегії регіональних інтеграційних об'єднань. В окремому розділі розглядаються цілі, умови й проблеми формування стратегій економічного розвитку України. Необхідно ретельно вивчити досвід впровадження стратегій іншими країнами, проаналізувати умови, в яких та чи інша стратегія виявилася ефективною або мала негативні наслідки, щоб врахувати цей досвід при розробці й реалізації наших національних стратегій.

Особлива роль у вирішенні проблем формування стратегій економічного розвитку України належить майбутнім фахівцям у галузі економічних стратегій, що виховуються в економічних навчальних закладах.

Досягненню цієї мети сприятиме цей навчальний посібник. Згідно з вимогами Болонського процесу про удосконалення системи вищої освіти

наголос в книзі робіться на активізації самостійної роботи студента над курсом. З цією метою викладання тем курсу здійснюється таким чином, щоб не нав'язувати студенту однозначних рішень, «істин в останній інстанції»; залишається поле для самостійного роздуму, аналізу тієї чи іншої проблеми.

В кінці розгляду кожної теми пропонуються запитання, над якими студент може поміркувати та перевірити свій рівень засвоєння знань.

Змістовий модуль 1 Теоретичні основи дослідження міжнародних економічних стратегій

Тема 1 Предмет і завдання дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку»

Питання, які розкривають зміст теми:

- 1.4. Завдання та програмні результати вивчення дисципліни
- 1.5. Сутність та структура дисципліни
- 1.6. Економічне зростання та економічний розвиток

Ключові терміни: міжнародні стратегії (*international strategies*); фахові компетентності (*professional competencies*); програмні результати навчання (*program learning outcomes*); соціально-економічний розвиток (*socio-economic development*); модель розвитку (*development model*); стратегія економічного розвитку (*economic development strategy*); стратегічна політика (*strategic policy*); економічне зростання (*economic growth*); економічний розвиток (*economical development*); тренди розвитку (*development trends*); світова економіка (*world economy*).

1.1. Завдання та програмні результати вивчення дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку» є формування у студентів цілісного уявлення про механізм, ресурси, основні тенденції, перспективи та стратегії розвитку світової та національних економік та інтеграційних групувань, здатності визначати та критично оцінювати ключові тренди соціально-економічного розвитку та застосовувати їх для формування нових моделей економічних систем та процесів, визначення власної моделі економічного розвитку. У дисципліні розкриваються теми, що є найгострішими у сучасній теорії та практиці економічного розвитку.

В процесі вивчення дисципліни відбувається формування цілої низки **спеціальних (фахових) компетентностей:**

- ✓ володіння поняттєво-категоріальним апаратом та інструментарієм сучасної економіки розвитку;
- ✓ знання показників та методів за допомогою яких можна оцінювати економічний розвиток країни;

✓ розуміння основних шляхів подолання кризових ситуацій у процесі розвитку, основних стратегій, що забезпечують досягнення тривалого стійкого розвитку;

✓ знання особливостей і фактори, що впливають на формування та розвиток міжнародних стратегій економічного розвитку;

✓ навичок проведення порівняльного аналізу процесів розвитку окремих країн;

✓ вміння аналізувати та виявляти закономірності, що уповільнюють розвиток та є наслідком економічних та позаекономічних проблем у суспільстві;

✓ навичок вироблення загальних рекомендацій щодо дій і заходів, необхідних в конкретних ситуаціях для досягнення сталого розвитку.

На цій основі формуються відповідні **професійні компетенції (програмні результати навчання)**:

✓ розуміння теорій розвитку і економічного зростання, механізмів діяльності міжнародних організацій щодо формування міжнародних стратегій економічного розвитку і участі в цих процесах України;

✓ знання особливостей впливу глобалізаційних тенденцій на розвиток економічних агентів;

✓ розуміння змісту і логіки формування міжнародними інститутами стратегій розвитку;

✓ знання методів управління міжнародною діяльністю держави в умовах глобалізації;

✓ вміння визначати фактори зовнішнього середовища, які впливають на формування стратегій розвитку національної економіки і держави;

✓ вміння аналізувати сучасну міжнародну регуляційно-координаційну політику та інтерпретувати отримані результати;

✓ вміння визначати пріоритетні напрямки розвитку держави в умовах глобалізації;

✓ вміння виявляти і враховувати при формуванні стратегії розвитку глобальні тенденції та діяльність міжнародних організацій;

✓ вміння розробляти стратегію розвитку держави і застосовувати механізми управління міжнародною економічною діяльністю держави;

✓ володіння методами прийняття і реалізації стратегічних і тактичних рішень щодо реалізації стратегії економічного розвитку держави;

✓ вміння визначати необхідність залучення міжнародних організацій до планування і реалізації економічної стратегії держави;

✓ вміння проводити науково-дослідну роботу, інтерпретувати отримані результати і звітувати про них

- ✓ вміння реалізовувати спільні і специфічні функції управління підрозділами, які пов'язані з втіленням стратегії економічного розвитку держави;
- ✓ володіння методами оцінки ефективності стратегії розвитку;
- ✓ здатність обґрунтовувати доцільність і необхідність формування відповідної стратегії економічного розвитку держави;
- ✓ здатність оцінити вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на процедури формування стратегій розвитку економічних агентів і особливості їх реалізації;
- ✓ здатність обґрунтувати функції держави у формуванні та реалізації стратегії економічного розвитку національної економіки;
- ✓ здатність визначити особливості сучасної системи координації економічної політики і можливі напрямки її вдосконалення;
- ✓ здатність встановити фактори, які впливають на еволюцію інститутів регулювання міжнародних економічних відносин;
- ✓ здатність визначити методи і механізми подолання глобальних проблем сучасного світового співтовариства;
- ✓ здатність встановлювати переваги і недоліки стратегій економічного розвитку різних держав світу, обґрунтовувати доцільність застосування їх окремих елементів в умовах України;
- ✓ здатність встановлювати параметри оцінки ефективності стратегії;
- ✓ здатність аналізувати економічні та соціальні показники, що характеризують стан та перспективи розвитку країни.

1.2. Сутність та структура дисципліни

Дисципліна присвячена розгляду сутності, проблем та факторів економіки розвитку. Завдяки вивченню навчальної дисципліни студенти формують цілісне уявлення про зміст й складнощі процесу економічного розвитку, його головні сучасні тренди та подальші перспективи, про інструменти й методи забезпечення національної траєкторії розвитку та стратегічні заходи підтримки його стійкості та динамізму.

Процес економічного розвитку є надзвичайно складним і здійснюється під впливом цілої гама різних суперечливих, а іноді і взаємовиключних факторів. Поряд з історично обумовленістю розвитку та прогресу, соціальна еволюція, як складне багатовекторне явища, в окремо взятих соціально-економічних системах має різні прояви, а в загальному сенсі відображає генеральну спрямованість руху світової цивілізації. Не всі країни світу знаходяться в стані економічного розвитку та на однаковому його рівні. Вони

різними шляхами та з різною ефективністю забезпечують приріст валового національного продукту, зростання добробуту та якості життя населення, реалізацію людського потенціалу країни. Для країн, що відстають в економічному зростанні, надзвичайно важлива концентрація зусиль і ресурсів, визначення пріоритетів економічної політики на таких напрямках, які забезпечать довгострокове і стабільне економічне просування в умовах загострення конкуренції, що посилюється сучасної глобалізацією світогосподарських процесів.

Під впливом глобалізації сучасна світова економіка дедалі змінюється: поряд з посиленням взаємозалежності національних економік, їх динамічним об'єднанням в єдину світову систему, поглиблюється розрив в рівнях розвитку між країнами світу, посилюється відмінність соціально-економічного розвитку окремих країн. На цьому тлі розгортаються процеси інтернаціоналізації і транснаціоналізації, поглиблення міжнародного поділу праці, зростання динамізму міжнародних економічних відносин, поширення інтеграційних процесів, цифровізації виробництва тощо.

Відмінності соціально-економічного розвитку окремих країн обумовлюються історико-економічними особливостями розвитку, неоднаковим забезпеченням факторами виробництва, геополітичним положенням. Незважаючи на посилення процесів стандартизації та уніфікації в умовах глобалізації, ці відмінності ще більше посилюються різними рівнями залучення національних економік в систему глобальних економічних відносин, участі в процесах транснаціоналізації. Це обумовлює відсутність єдиної для всіх країн моделі економічного розвитку.

Намагання країн, що розвиваються або знаходяться в трансформаційному стані, безоглядно копіювати моделі розвитку економічно розвинених країн частіше за все призводять до протилежного ефекту, що зайвий раз доводить необхідність розбудови власного шляху розвитку для кожної країни й для кожного особливого історичного моменту. Так, заходи по стимулюванню економіки, що виявляються ефективними для одних країн, іноді є малоефективними, а то й зовсім непридатними для інших. Методи економічного регулювання, що неодноразово доводили свою ефективність у минулому, при зміні вихідних умов втрачають свою ефективність тощо.

Все вище зазначене актуалізує необхідність розробки й впровадження власних **моделей розвитку**, узгоджених як з об'єктивними вимогами процесу глобалізації, так й національними особливостями. Але це зовсім не означає, що не потрібно враховувати досвід розвитку інших суб'єктів світового господарства. Навпаки, саме через аналіз особливостей розвитку інших країн, особливо економічно розвинених, можна знайти відповіді на

чисельні питання, виявити ефективні методи, які можна застосувати в регулюванні національної економіки.

Визначення власної моделі економічного розвитку є актуальним завданням кожної країни, особливо значущим для тих країн, що з різних обставин значно відстають за рівнем економічного розвитку від світових лідерів. В цих умовах знаходження власної моделі розвитку стає єдиним можливістю покинути лави аутсайдерів і забезпечити випереджальний розвиток національної економіки.

Формування власної моделі розвитку передбачає врахування можливостей (стан економіки, ресурсний потенціал і науково-технічна база, участі країни в міжнародному поділі праці, геополітичне положення, соціальні, економічні та політичні відносини тощо) та головних загроз розвитку. На основі критичного аналізу реального стану національної економіки визначають контури бажаного майбутнього стану, у відповідності до чого обираються відповідні інструменти та заходи його досягнення. Весь комплекс цих дій, розрахований на довгострокову перспективу, в якій всі параметри соціально-економічної системи стають змінними є **стратегією економічного розвитку**.

В загальному визначені **стратегія** - це план, орієнтир, напрямок розвитку. За своїм походженням поняття стратегія співвідноситься з напрямом військового мистецтва (давньогрецькою *stratos* – військо, *ago* – веду), пов'язаним з плануванням й веденням військових дій. В сучасній інтерпретації поняття стратегії ототожнюється з майстерністю керівництва суспільними, економічними, політичними процесами. Поняття «стратегія» знаходить широкого вжитку й в економічній науці.

На сьогодні в економічній науці не сформовано єдиного бачення цієї дефініції, що обумовлено її складністю, багатогранністю та різномірністю. Частіше за все вона співвідноситься з перспективністю мислення, з довгостроковим плануванням комплексу заходів з досягнення визначеної мети. **Економічна стратегія** – це найважливіші установки, довгострокові плани уряду стосовно стану та структури системи суспільного виробництва. Економічна стратегія в залежності від об'єкта має декілька рівнів: стратегія країни, регіону, адміністративної одиниці, групи підприємств, їх об'єднань, окремого підприємства. В навчальній дисципліні переважно розглядається вищий рівень економічної стратегії – стратегія економічного розвитку країни, яку органи державної влади розробляють і впроваджують за підтримки суспільно-політичних інститутів й всього населення.

В широкому сенсі **стратегія економічного розвитку** (економічна стратегія країни) представляє собою економічну політику уряду, що

розрахована на довгострокову перспективу й спрямована на досягнення основних орієнтирів соціально-економічного розвитку, формування власної моделі розвитку.

Розробка економічної стратегії починається з визначення головної мети розвитку, досягнення якої визначається державою в якості довгострокового пріоритету соціально-економічного розвитку країни.

Мета стратегії характеризує бажаний стан, в якому має опинитися економіка країни по завершенню реалізації стратегії. Це найважливіші соціально-економічні параметри розвитку: характер економічних відносин, технологічний уклад, структура економіки, основні макроекономічні та соціальні показники, рівень та якість життя населення. Часто метою стратегію визначається вихід з кризового становища, подолання несприятливого стану економіки та суспільного добробуту задля досягнення більш високих параметрів соціально-економічного розвитку. В сучасних умовах пріоритетною ціллю економічної стратегії будь-якої держави є якісний людський розвиток та суспільний добробут. Крім кінцевої мети стратегічних перетворень важливого значення набувають й проміжні цілі, які мають сприяти досягненню кінцевого результату.

Для реалізації обраної мети уряд країни має розробляти й здійснювати визначені заходи, що сприятимуть її досягненню. З цієї точки зору стратегія економічного розвитку є невід'ємною складовою системи політичного, економічного й соціального регулювання країни. Таким чином, поняття «стратегія» включає як саму мету, якої прагне досягнути суспільство та керівництво країни, так й методи, способи та інструменти реалізації обраної мети. Стратегічні цілі та орієнтири розвитку країни мають відігравати позитивну роль у вирішенні важливих економічних і соціальних проблем.

Формування національних стратегій передбачає значну підготовчу роботу: залучення фахівців відповідних профілів (економістів, політологів, інших науковців, громадських діячів), науково-дослідних закладів. Розробка стратегії передбачає врахування значної кількості факторів, які матимуть позитивний та негативний вплив на процес реалізації стратегії. Перш за все до цієї сукупності факторів відноситься стратегічний потенціал країни: продуктивні сили, природно-ресурсний потенціал, рівень науково-технічного розвитку. Крім того, в умовах глобалізації та інтеграції національних економік значний вплив отримують наднаціональні механізми регулювання економіки, що підпорядковують певну частину національних інтересів. Найбільш активні суб'єкти міжнародних економічних відносин, зокрема міжнародні організації та транснаціональні корпорації, здійснюють активний вплив на національні економіки, що обов'язково має бути враховано в

процесі розробки стратегії. З огляду на це національні стратегії економічного розвитку стають частиною системи міжнародних стратегій.

Важливим елементом розробки стратегії є визначення методів та заходів досягнення визначеної стратегічної мети, тобто політики реалізації стратегії. **Стратегічна політика** - це сукупність заходів, що застосовує уряд для досягнення стратегічної мети. Головним завданням стратегічної політики є визначення необхідних для її реалізації ресурсів (фінансових, виробничих, людських). Виходячи з ресурсних можливостей розробляються заходи, необхідні для регулювання основних сфер. Комплекс цих заходів являє собою *механізм реалізації стратегічної мети*.

Механізм реалізації стратегії передбачає вирішення значної сукупності задач, зокрема забезпечення зайнятості, стабільності цін, сталих темпів економічного зростання, рівноваги платіжного балансу, які ранжуються за пріоритетністю на окремі етапи здійснення стратегії. Ефективність механізму реалізації стратегії залежить від інституційного забезпечення: відповідної законодавчої бази та відповідних інституцій, що забезпечуватимуть реалізацію стратегічних заходів.

Як правило, реалізація стратегії передбачає довгий термін. За строком дії економічні стратегії поділяються на середньострокові (до 10 років) і довгострокові (понад 10 років). Середньострокові стратегії характеризуються більш детальною розробкою параметрів розвитку і заходів по їх досягненню. На більш тривалий термін розробляти стратегії дуже складно, адже важко спрогнозувати можливі зміни внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури в умовах світу, який швидко змінюється. Середньострокові стратегії звичайно спрямовані на швидке й ефективно подолання кризових явищ, суттєве прискорення темпів розвитку економіки, технічну й структурну її перебудову. Саме такий середньостроковий характер мали стратегії післявоєнної розбудови економік європейських країн. Часто довгострокові й середньострокові стратегії сполучаються, в цьому випадку середньострокова стратегія являє собою проміжний етап здійснення довгострокової стратегії.

В процесі розроблення стратегії необхідно спиратися на ідею соціально-економічного розвитку, яка панує у суспільстві на даному етапі, а також враховувати майбутні тренди розвитку. Сучасні стратегії економічного розвитку країн мають формуватися адекватно об'єктивним тенденціям світового економічного розвитку і практичним потребам країни, що визначаються в тому числі національною специфікою, враховувати актуальні теоретичні концепції і підходи, характерні для сучасної світової наукової думки.

Глибокого аналізу вимагає проблема впливу глобалізації на національну економіку, особливо на ті, що знаходяться в перехідному стані та особливо гостро відчують цей неоднозначний за своїми наслідками вплив. Неоднозначною для країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються, є також роль міжнародних економічних та фінансових організацій, які беруть активну участь в виробленні стратегічних заходів реформування економік таких країн. Однак рецепти, що надаються міжнародними інституціями урядам цих країн при розробці стратегії, не завжди досягають відчутних економічних успіхів.

Важливим напрямом національних стратегій економічного розвитку є зовнішньоекономічна політика, яка пов'язана з процесом ефективного розвитку міжнародних економічних відносин країни, її входження в глобальний економічний простір та систему міжнародного поділу праці. Внутрішня економічна політика держави також є залежною та здійснює опосередкований вплив на міжнародний аспект національної стратегії.

Таким чином, національна стратегія розвитку має розроблятися й здійснюється виходячи з інтересів і можливостей країни, але з обов'язковим урахуванням впливу міжнародних факторів. Сьогодні економічні стратегії країн мають взаємовизначальний вплив на динаміку розвитку міжнародної економіки. Крім того, в умовах інтернаціоналізації економік світу відбувається зближення національних стратегій, набуття ними спільних рис, тому національні стратегії поступово перетворюються в *міжнародні стратегії*.

Крім національних стратегій в сучасному світі активно розробляються стратегії на макрорегіональному й глобальному рівнях. Перш за все, це стосується стратегій розвитку інтеграційних формувань, які покликані сприяти ефективному економічному розвитку економік групи країн (макрорегіональний рівень). Стратегії соціально-економічного розвитку активно розробляються й міжнародними організаціями. Вони не тільки мають все більш визначальний вплив на формування національних стратегій розвитку країн світу, але й визначають пріоритетні напрямки розвитку глобальної економіки (наприклад, концепції сталого розвитку, інклюзивного розвитку тощо). Активну участь у розробці глобальних стратегій беруть структури ООН (зокрема Цілі розвитку десятиріч та тисячоліття тощо).

1.3. Економічне зростання та економічний розвиток

Економічне зростання та економічний розвиток близькі, але не тотожні поняття.

Економічне зростання є результатом збільшення обсягів реального ВВП (збільшення реального обсягу продукції в країні). Економічне зростання залежить від темпів зростання факторів виробництва, ефективності і ступеня використання ресурсів.

На відміну від економічного зростання **економічний розвиток** виражається у змінах економічного руху як єдності його кількісних і якісних характеристик.

Економічний розвиток – процес функціонування та еволюції економічної системи в довготерміновому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів. Економічний розвиток є багатогранним поняттям, його найсуттєвішими ознаками є: збалансованість економіки за всіма сферами; її стійкість та здатність до саморегулювання; поступальний динамізм зростання економічних показників, що супроводжується підвищенням якості життя населення та покращенням соціальних показників.

Різниця понять «економічне зростання» та «економічний розвиток» має порівняно недавнє походження. Якщо для першого поняття - економічного зростання - увага фокусувалася на підвищенні темпів виробництва матеріальних благ і послуг, то для другого - економічного розвитку - на якісній підставі цього зростання. Зміщення акценту в бік економічного розвитку було обумовлено тим, що економічне зростання не вирішувало багатьох проблем, котрі як сніжний ком накопичувалися і розросталися. Бідність і злиденність, зубожіння і голод, соціальна ексклюзія і безробіття, невизначеність і ризики стали не тільки побічними, але регулярно і легітимно створюваними результатами економічного зростання. У цих умовах теорія економічного розвитку стала свого роду реакцією на пошук відповідей, на висновки, на теоретико-методологічне обґрунтування вектора подальшого руху.

Починаючи з 70-х років ХХ століття в науковій літературі все більш аргументовано затверджується відмінність зростання як кількісних змін і розвитку як змін якісних. Головна відмінність цих двох процесів полягає насамперед у тому, що на відміну від економічного зростання як результату функціонування економіки, в теорії розвитку центром уваги стає людина, якість її життя й такі важливі параметри її життя як стан охорони здоров'я, тривалості майбутнього життя, рівень освіченості, доступність суспільних благ тощо. Доцільність розвитку, в центрі якого знаходиться лише матеріальне виробництво, все більше ставиться під сумнів, що обумовлює необхідність зміни всієї парадигми сучасного розвитку, вибір нових орієнтирів та критеріїв соціально-економічного прогресу, метою якого мають

бути якісне вдосконалення людського життя та послідовна розбудова цивілізації нової якості. Це обумовлює потребу дослідження сутності соціально-економічного розвитку та пошуку нових джерел його якісного оновлення.

На початку ХХІ століття економічна реальність викликає об'єктивну необхідність в переосмисленні змісту соціально-економічного розвитку. Категорія «розвиток» - одна з найважливіших, що пронизує всю систему відносин та інтересів. Г. Гегель, спираючись на створений ним діалектичний метод, обґрунтував універсальність принципу розвитку, розкрив його механізм і джерела, довівши, що принципом розвитку є виникнення, боротьба та подолання протилежностей, тобто розв'язання суперечностей, що розгортається як стрибкоподібний процес переходу від одного якісного стану до іншого. Діалектичний метод розкриває сутність розвитку як вирішення суперечностей, які виникають як взаємопроникнення і взаємозаперечення протилежностей. Застосування діалектичного методу в економічному аналізі виробничих суперечностей як спонукальної сили соціально-економічного розвитку було здійснено К. Марксом, що змістовно збагатило економічну науку й змістовно розкрило категорію економічного розвитку як цілісну систему суспільних відносин з приводу розширеного відтворення матеріальних і духовних благ.

Серед представників економічної науки важливий вклад в теорію розвитку внесли У. Ростоу (теорія стадій зростання), В. Парето (нова теорія добробуту), А. Бергсон (теорія розподільної справедливості), Дж. Гелбрейт і Г. Мюрдаль (теорія держави добробуту), Дж. Бьюкенен (теорія суспільного вибору) та ін.

В другій половині ХХ століття виникла *теорія постіндустріального розвитку* (Д. Белл, Дж. Гелбрейт, О. Тоффлер, К. Боулдинг та ін.), яка актуалізувала нові фактори розвитку і окреслила контури подальшого суспільного прогресу на основі визначальної ролі людських знань та інтелектуальних навичок.

Початок нового століття ознаменувалися не тільки динамізмом, а й прискореним ускладненням економічних, соціальних, політичних умов існування людства. Це відбилося на нестабільності, невизначеності, кризовості суспільного розвитку. Ускладнений і хаотизований світ не може бути адекватно описаний і вміщений в парадигму лінійного розвитку, що потребує подальшої ревізії методологічних основ поняття прогресу і розвитку.

Серед головних недоліків існуючої парадигми розвитку дослідники відзначають: визнання природно-необхідного характеру суспільних законів,

їх детерміністське і лінійно-стадіальне бачення, ігнорування ролі суб'єкта і, відповідно до цього, невірна постановка цілей розвитку, економцентризм і західноцентризм, відключеність феноменів розвитку від його контексту (соціуму, культури). З другої половини ХХ століття стрімко набирали силу розриви в рівнях економічного розвитку країн світу, зростали негативні наслідки екологічних проблем, спостерігалася реактивність культур, зіткнення різних систем цінностей, наростали суперечності. Питання про пошук наукового інструментарію, який міг би теоретично відобразити нові реалії і озброїти наукову думку важливим орієнтиром пізнання і розуміння подальшої долі людства в цих умовах отримали додаткової актуальності.

Потреба оновленого розуміння розвитку обумовлена реальними причинами швидко мінливого світу: розвитком нових технологій та їх швидким впровадженням розвиненими країнами, структурними кризами другої половини ХХ століття, різноманітням векторів руху в світі, особливо серед країн, що розвиваються. Подальший етап розробки теорії розвитку не відкинув повністю попередні напрацювання, а збагатив їх за допомогою нового бачення соціокультурної реальності, оновленої і розширеної за рахунок нових теорій методологією.

Безумовно, що однією з важливих умов економічного розвитку є економічне зростання. Але разом з тим економічне зростання саме по собі ще не означає розвитку. Існує маса прикладів, коли з економічного зростання отримує вигоду невелика група людей, а основна маса людей продовжує жити за старими стандартами або навіть гірше. Поняття розвитку більш ємне, воно визначеною мірою включає й справедливий розподіл отриманих в результаті економічного зростання благ. Таким чином, розвиток можна визначити як процес постійного економічного зростання, за допомогою якого значні маси людей переходять від стану бідності до більш високого рівня матеріального життя. В понятті розвитку також сконцентровано питання, як саме забезпечується економічне зростання, за рахунок яких чинників: екстенсивних або інтенсивних, а звідси - які наслідки цього зростання для довкілля, людини, як вплинуть результати цього зростання на біосферу, екологію, соціальне та інституційне середовище.

Таким чином, економічне зростання і розвиток збігаються тільки в тому випадку, коли економічне зростання супроводжується підвищенням якості життя всіх верств суспільства. Розвиток може бути визнаний соціально-економічним лише за умов його соціальної орієнтованості, в умовах коли суспільство стає одночасно його основою, координуючим механізмом і розпорядником кінцевих результатів. Якість такого розвитку вимірюється динамікою зрушень якості життя населення.

Економічне зростання і розвиток тісно між собою пов'язані. Зростання залишається важливою умовою розвитку. Це особливо важливо для бідних та трансформаційних країн, які пережили або переживають глибоку системну кризу. При низькому вихідному рівні розвитку країни, вирішити багато складних соціальних та економічних проблем і забезпечити гідну якість життя населення без забезпечення економічного зростання представляється малоімовірним. З точки зору Г. Мюрдаля розвиток є збільшенням ступеня задоволення основних потреб всіх членів суспільства, а з позицій Т. Шульца розвиток уявляє собою не просто підвищення темпів економічного зростання, а й інвестиції в людський капітал та ліквідацію бідності.

Сьогодні існує чимало прикладів, коли вектори економічного зростання і розвитку не збігаються. Мова йде про розриви в доходах і майнову нерівність, відсутність в суспільстві згоди щодо базових цілей і цінностей, реактивність культурного прогресу, ослаблення сімейних та інших соціальних зв'язків, зростання корупції, падіння довіри людей один до одного, до держави та інститутів ринку. Крім того, економічне зростання відноситься до категорії експоненційних процесів, а будь-який з них є граничним. Безмежне зростання в обмеженому і невідтворюваному середовищі неможливе. Його реальні фізичні межі детерміновані кінцевою ємністю природної екосистеми Землі або здатністю її природних комплексів до господарських навантажень.

Зростання нестійкості та невизначеності сучасного етапу розвитку призводить до розширення його диспропорцій між країнами. З одного боку, темпи та масштаби поширення науково-технічних і інформаційних технологій, що охопили розвинений світ, а з іншого боку, економічна відсталість значної частки держав, що виникли після розпаду колоніальної системи. З одного боку, соціальні зміни в розвинених країнах, що стосуються підвищення рівня освіченості робочої сили, структури зайнятості, соціальних прав та свобод, а, з іншого боку, зростання безробіття, бідність і злиденність, політична нестабільність в світі, що розвивається. З одного боку, новий міжнародний поділ праці і небувале зростання взаємозалежності країн, а з іншого боку - величезні міждержавні розриви в економічному розвитку і доходах. Ці та багато інших проблем, що накопичені сучасним світовим господарством, актуалізують проблему пошуку ефективних моделей розвитку.

Особливе місце серед інститутів, які присвятили себе аналізу вищевикладених проблем, займає Римський клуб, створений як неформальна організація в 1968 році з ініціативи А. Печчеї. Він об'єднує в своїх рядах

вчених, громадських діячів, бізнесменів - представників різних культур, національностей і систем цінностей.

Історія створення клубу: В 1968 році італійський економіст, бізнесмен, віце-президент компанії «Оліветті», член керівництва компанії «Фіат» Ауреліо Печчеї розіслав запрошення понад 30 видатним вченим та суспільним діячам світу до участі в обговоренні актуальних проблем сучасності. В тому ж році в Римі в Національній академії деї Лінчеї відбулася зустріч запрошених, на якій стався обмін думками з глобальних проблем сучасності. Учасники зустрічі, які підтримали ідею про створення нетрадиційної міжнародної організації, зібралися потім для обговорення, в ході якого були визначені цілі та структура нової організації, що отримала назву Римського клубу. Організація прийняла статус неурядової, її члени не представляють інтересів будь-якої країни або групи. Керівництво, організація та координація діяльності в проміжках між щорічними зборами членів клубу доручені президенту і виконавчому комітету, який пізніше, в 1990 р, був перейменований в раду. Ці організаційні принципи були покладені в основу теоретичної і практичної діяльності Римського клубу, юридично зареєстрованого в одному з кантонів Швейцарії. Протягом перших років Римський клуб встановлював контакти і пропагував свої плани, щоб залучити до реалізації своїх задумів вчених, громадських діячів, бізнесменів, політиків різних країн світу. Клуб планував проведення досліджень глобальних проблем, виходячи з таких цілей: сприяти тому, щоб люди могли повніше і глибше усвідомити труднощі і проблеми глобального характеру, що стоять перед людством; використовувати всі доступні знання для встановлення нових відносин між державами, політичних курсів та правових інститутів, які б сприяли усуненню кризових ситуацій у світі. Поступово задуми Римського клубу зустріли широкий відгук і підтримки у світовій громадськості.

Перша доповідь Римського клубу «Межі зростання», яка була підготовлена групою молодих вчених Массачусетського технологічного інституту на чолі з Д. Медоузом, вийшла у світ в 1972 році. В її основі була комп'ютерна модель світу, яка ввібрала в себе близько тисячі математичних рівнянь і величезний масив статистичних даних. Запропонований підхід фактично послужив поштовхом для виникнення нового напрямку досліджень - глобального моделювання, призначеного для виявлення та аналізу тенденцій світового розвитку. В цих дослідженнях вчені моделювали подальшу долю людської цивілізації, спираючись на аналіз накопиченого на зламі сторіч тягаря глобальних проблем. Важливу роль у становленні нової концепції розвитку, формування її сталого вектору та переходу проблеми в

практичну площину відіграла Доповідь Римського клубу 1967 року «Перегляд міжнародного порядку», підготовлена колективом вчених під керівництвом Нобелівського лауреата з економіки Я. Тімбергена. В цій доповіді вчені також попереджують о необхідності кардинальних змін глобального економічного порядку, який дедалі посилює надмірний тиск на біосферу. Завершальною нотою у винесені вердикту старому світовому порядку та формуванні нового бачення змісту та напрямів подальшого розвитку стала остання доповідь «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети», приурочена до піввікового ювілею клубу.

«Come On!» друга за п'ятдесят років доповідь, що виражає консолідовану позицію Клубу, ювілейний доповідь написана двома президентами Клубу - Ернстом Вайцеккером і Андерсом Вейкманом, за участю тридцяти чотирьох інших членів. Керівники «Римського Клубу» і його провідні експерти прийшли до однозначного висновку про неминучість корінної зміни парадигми розвитку цивілізації. Сучасне людство увійшло до повного світу, в якому майже не залишилося незвіданих територій і надлишку ресурсів, значно перевищено екологічну ємність планети, що може забезпечити рівень споживання ресурсів без її деградації. Лейтмотивами доповіді стали жорстка критика капіталізму, заклик до альтернативної економіки, «нового Просвітництва», духовно-морального світогляду, розбудови єдиної планетарної гармонійної цивілізації.

Доповіді Римського клубу стали значним вкладом поглиблення уявлень про зміст та пріоритетні тенденції розвитку (повний перелік доповідей Римського клубу за період його існування представлено в таблиці 1.1). Одним з головних висновків є розуміння того, що соціально-економічні проблеми і протиріччя не розв'язуються самі по собі, потребують скоординованих дій всієї людської спільноти. Збереження основних тенденцій розвитку, його орієнтованість на квазі-суспільні результати, на збільшення виробництва продуктів шляхом стимулювання надмірного споживання призводить до виснаження ресурсів і забруднення навколишнього середовища, не тільки не розв'язуючи існуючих проблем, але й створює нові. Збереження зазначених тенденцій веде до меж зростання і катастрофічних наслідків, уникнути які й перейти до стійкої та довгострокової перспективи економічної та екологічної стабільності можливо за допомогою зміни ціннісної орієнтації та політики.

Таблиця 1.1

Доповіді Римського клубу

Рік	Назва	Автор(и)
1970	Передбачення людства	Hasan Ozbekhan

Рік	Назва	Автор(и)
1972	Межі зростання	Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III
1974	Людство на повороті	Mihajlo Mesarovic and Eduard Pestel
1976	Звіт РІО: Зміна міжнародного порядку	Jan Tinbergen (coordinator)
1977	Цілі для людства: Про нові горизонти світової спільноти	Ervin László et al.
1977	Цілі глобальної спільноти: Оригінальні довідкові матеріали щодо цілей для людства	Ervin László and Judah Bierman
1978	Поза віком відходів	Dennis Gabor, Umberto Colombo et al.
1979	Енергія: зворотний відлік	Thierry de Montbrial
1979	Навчання без обмежень: подолання прогалів	James W. Botkin, Mahdi Elmandjra and Mircea Malitza
1980	Дорожні карти у майбутнє: до більш ефективних суспільств	Bohdan Hawrylyshyn
1980	Третій світ: три чверті світу	Maurice Guernier
1980	Діалог про багатство та добробут: Альтернативний погляд на формування світового капіталу	Orio Giarini
1981	Імператив співпраці Північ-Південь: Синергія світів	Jean Saint-Geours
1982	Мікроелектроніка та суспільство - і для кращих, і для гірших	Adam Schaff and Gunter Friedrichs
1984	Третій світ може прогудувати себе: низові громади, актори розвитку	René Lenoir
1985	Революція босоніж	Bertrand Schneider
1986	Майбутнє океанів	Elisabeth Mann-Borgese
1989	Африка поза голодом	Aklilu Lemma and Pentti Malaska
1988	Африка перед своїми пріоритетами	Bertrand Schneider
1988	Поза межами зростання	Eduard Pestel
1989	Проблеми світової індустріалізації	Hannover Conference
1991	Перша глобальна революція	Alexander King and Bertrand Schneider
1993	Межі певності	Orio Giarini and Walter R. Stahel
1993	За кращий світовий порядок	Nicole Rosensohn and Bertrand Schneider
1995	Скандал і ганьба: Бідність та недорозвиненість	Bertrand Schneider

Рік	Назва	Автор(и)
1995	Чи досі землею можна керувати	<u>Yehezkel Dror</u>
1995	Врахування природи: До сталого національного доходу	Wouter van Dieren (Ed)
1997	Четвертий фактор: Подвоєння багатства, зменшення використання ресурсів	<u>Ernst Ulrich von Weizsäcker</u> , et al.
1998	Океанічне коло: Управління морями як глобальним ресурсом	<u>Elisabeth Mann-Borgese</u>
1998	Межі соціальної згуртованості: Конфлікти та посередництво в плюралістичних суспільствах	<u>Peter Berger</u>
1998	Інтернет: як нові ЗМІ змінять наше життя (мультимедійне товариство)	<u>Juan Luis Cebrian</u>
1998	Десять тисяч культур, одна єдина цивілізація	Mircea Malitza
1999	Глобалізація та культура	John Tomlinson
1999	Управління в епоху глобалізації	<u>Ruud Lubbers</u>
1999	Мистецтво мережевого мислення: ідеї та інструменти для нового способу вирішення складності	<u>Frederic Vester</u>
2000	Перемагає людство: Стратегія прогресу та лідерства	<u>Reinhard Mohn</u>
2001	Людство на роздоріжжі	Daisaku Ikeda and Karan Singh
2001	Здатність керувати	Yehezkel Dror
2001	Світовий економічний та екологічний порядок	Ramone Tamames
2002	Глобалізація, управління та сталий розвиток	CoR conference
2003	Подвійна спіраль навчання та роботи	Orio Giarini and Mircea Malitza
2004	Межі зростання: 30-річне оновлення	Donella H. Meadows, Jorgen Randers, Dennis L. Meadows
2003	Новий світовий порядок без ідеологій	HRH Prince El Hassan bin Talal
2004	Глобальне передбачення	HRH Prince El Hassan bin Talal
2005	Майбутнє людей з інвалідністю у світі: Розвиток людини та інвалідність	Rafael de Lorenzo Garcia
2006	Переосмислення цивілізації: Вирішення конфліктів у людській родині	Majid Tehranian
2006	Глобальне піднесення населення та після: демографічна революція та інформаційне суспільство	Sergey P. Kapitza
2006	Дилема зайнятості та майбутнє праці	Orio Giarini and Patrick M. Liedtke

Рік	Назва	Автор(и)
2006	Обмеження приватизації: Як уникнути занадто багато хороших справ	Ernst von Weizsäcker (Ed.)
2007	Мистецтво взаємопов'язаного мислення. Ідеї та інструменти для боротьби зі складністю	Frederic Vester
2009	Фактор п'ятий: Трансформація світової економіки шляхом покращення на 80% продуктивності ресурсів	Ernst Ulrich von Weizsäcker, Karlson Hargroves, Michael H. Smits, Cheryl Desha, Peter Stasinopoulos
2009	Блакитна економіка	Gunter Pauli
2011	Глобальні перспективи повної зайнятості	Garry Jacobs and Ivo Šlaus
2012	2052: Глобальний прогноз на наступні сорок років	Jorgen Randers
2012	Банкрутування природи: заперечення наших планетних меж	Johan Rockstrom and Anders Wijkman
2014	Витяг: Як пошуки мінерального багатства грабують планету	Ugo Bardi
2015	Змінити історію, змінити майбутнє: жива економіка для живої Землі	David C. Korten
2015	На межі: стан і доля тропічних лісів у світі	Claude Martin
2015	Вибирати наше майбутнє	Ashok Khosla
2016	Повторний винахід процвітання: управління економічним зростанням для зменшення безробіття, нерівності та зміни клімату	Graeme Maxton and Jorgen Randers
2017	Ефект Сенеки: Чому ріст повільний, а колапс швидкий	Ugo Bardi
2018	Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і знищення планети	Ernst von Weizsäcker and Anders Wijkman

У сучасному динамічному світі, економічне зростання неможливе без інноваційного розвитку на основі передових наукових досягнень. Одним із стратегічних напрямків модернізації соціально-економічних систем є використання нових технологій та інновації у всіх сферах людської діяльності, а також синхронізація природи, економіки і розвитку людського потенціалу. Гарантією стабільної ефективності соціально-економічних систем може служити гармонія трьох частин суспільства: системи цінностей, форми політичного управління та економічної системи.

Така реальність, з нашої точки зору, накладає на людину та державу складні завдання та зобов'язання, які випливають із розуміння їх здатності

серйозно впливати на вектор розвитку. Ця сила може бути як руйнівною, так і позитивно спрямованою. Необхідність орієнтації сучасного глобального цивілізаційного розвитку на людину, як вихідний чинник існування цивілізації, як провідну рушійну силу сучасного розвитку, стає безальтернативною парадигмою для держави. Вибір правильних орієнтирів розвитку є його плідною основою його результативності.

Сучасний розвиток потребує гармонізації своїх головних складових: економічної та соціокультурної, синергія яких здатна забезпечити всебічний розвиток людини. Поступове перетворення стратегії економічного зростання в стратегію сталого економічного розвитку пов'язане з декількома причинами: зростанням значення людського чиннику, необхідність спрямування економічних результатів на суспільні потреби, важливістю збереження біосферної рівноваги.

Одним із актуальних напрямів сучасних досліджень є управління процесами соціально-економічного розвитку. Від ефективності процесів управління залежить ефективність функціонування соціально-економічних систем. Фундаментом нової парадигми управління сучасним розвитком є взаємозв'язок організації та самоорганізації суспільства, який висуває нові вимоги до організації публічного управління процесами розвитку. Виходячи з синергетичної парадигми управління, соціальний характер управління залежить від співвідношення самоорганізаційних елементів суспільства і елементів, що потребують впорядкування для забезпечення підтримки рівноважного стану суспільства. Стабільність соціально-економічної системи залежить від її внутрішніх механізмів самоорганізації та якості зовнішньої організації. Сполучення всіх елементів системи й утворює механізми її соціального управління, які представлені органами державного управління та структурою суспільних інститутів. Сукупність всіх інститутів суспільства, в тому числі і адміністративних, створює соціокультурний простір, який детермінує процеси розвитку. В залежності від якості взаємовідносин об'єктивних факторів самоорганізації суспільства і суб'єктивних факторів його організації формуються різні моделі управління суспільним розвитком. Кожна така модель базується на визначеному типі цілепокладання, який формується за рахунок духовної компоненти соціально-економічної системи.

Серед найбільш актуальних та пріоритетних орієнтирів сучасного розвитку особливого значення набуває якість життя населення як комплексна характеристика умов людського існування та розвитку. Найчастіше поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язані з рівнем

економічного розвитку країни, а також з можливістю одержання достовірної інформації. Якість життя визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку країн завдяки тому, що вона враховує пріоритетність розвитку людського фактора. Тим самим вона створює підґрунтя майбутнього економічного зростання, його перетворення у стійкий економічний розвиток. Нові стандарти якості життя по новому розставляють пріоритети подальшого розвитку національного господарства. За рахунок економічного зростання країни можуть забезпечити собі ресурси для розширеного фінансування людського розвитку, подолання соціальної диференціації, вирішення глобальних і національних проблем, розвитку соціальної інфраструктури тощо. На сьогодні якість життя є найбільш комплексним показником, що відображує економічні, соціальні, екологічні, духовні параметри національного розвитку.

Якість життя виступає стратегічним орієнтиром розвитку, вона оголює головні прогалини господарської кон'юнктури і стратегії національного розвитку, спрямовує її на забезпечення гідних умов життєдіяльності населення. Характеристики якості життя дозволяють проводити комплексний моніторинг стану добробуту населення і головних параметрів національного розвитку, що в подальшому стає основою вироблення головних орієнтирів і завдань державної політики.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Що є метою вивчення навчальної дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку»?*
- 2. Які спеціальні (фахові) компетентності формуються навчальною дисципліною?*
- 3. Якими мають бути результати вивчення навчальної дисципліни?*
- 4. Розкрийте зміст процесу економічного розвитку.*
- 5. Чим обумовлені відмінності соціально-економічного розвитку окремих країн?*
- 6. Розкрийте сутність поняття «модель розвитку».*
- 7. Назвіть основні сучасні складнощі процесу економічного розвитку.*
- 8. Розкрийте сутність поняття «стратегія».*
- 9. Назвіть головні сучасні тренди розвитку світової економіки.*
- 10. Розкрийте сутність поняття «стратегія економічного розвитку».*
- 11. Якими на ваш погляд є подальші перспективи розвитку світового господарства?*
- 12. Розкрийте сутність поняття «стратегічна політика».*

13. *В чому полягає відмінність понять «економічне зростання» та «економічний розвиток»?*
14. *Які основні завдання вирішує Римський клуб?*

Тема 2 Сучасне світове господарство як контекст формування стратегій розвитку

Питання, які розкривають зміст теми:

- 2.1. Актуальні елементи глобальної економіки.
- 2.2. Формування економічної єдності світу.
- 2.3. Постіндустріальні тенденції розвитку країн світу.

Ключові терміни: *світове господарство (world economy); повний світ (full world); міжнародна економіка (international economics); міжнародна корпорація (international corporation); міжнародні організації (international organizations); інтеграційні об'єднання (integration associations); міжнародні економічні відносини (international economic relations); інтернаціоналізація (internationalization); транснаціоналізація (transnationalization); економічно розвинені країни (economically developed countries); країни з перехідною економікою (transitional countries); країни, що розвиваються (developing countries); інноваційна економіка (innovative economy); інформаційна економіка (information economy); економіка знань (knowledge economy).*

Світова економіка розвивається стрімко і не завжди передбачувано. Так, епоха стійкого економічного зростання несподівано змінюється низкою негативних подій, таких як фінансові, економічні та політичні кризи, загострення боргових і бюджетних проблем ряду провідних країн, наростанням нерівності розвитку країн світу тощо.

Сучасні реалії закликають дослідників приділяти особливу увагу вивченню закономірностей розвитку світової економіки. Тісна співпраця країн світу між собою призводить до зростання взаємозалежності та поглиблення інтернаціоналізації та глобалізації. Взаємодія регіонів характеризується масштабними фінансовими і торговими потоками, зростанням міжнародної кооперації виробництва і бізнесу, розвитком і поширенням інформаційних технологій, обміном науковими досягненнями і знаннями, міжкультурними та іншими зв'язками.

Сучасний етап розвитку світового господарства відкриває нові можливості для країн світу та окремих суб'єктів господарської діяльності, в той же час на сучасному етапі розвитку отримують нові прояви вже існуючі у світовому господарстві проблеми та виникають та швидко поширюються нові.

З одного боку, глобалізація бізнесу і повсюдне поширення інформаційно-комунікаційних технологій спрощує вихід компаній на міжнародний ринок, дозволяє активно включатися в підприємницьку діяльність суб'єктів різних організаційних форм бізнесу, поширює різні форми взаємодії як на рівні окремих компаній, так й на міждержавному рівні. З іншого боку, отримують широке та швидке розповсюдження окремі негативні явища.

2.1. Актуальні елементи глобальної економіки

Формування світового господарства було довготривалим процесом, що розпочався з формування світової торгівлі. На найдавніших етапах людської історії взаємодія між країнами, народами, племенами була наслідком міграції, масового переселення (втеча від стихійних лих), перерозподілу територій, обміну.

Жителі Стародавнього Єгипту ще 5 тисяч років тому торгували з сусідніми племенами, купуючи у них деревину, метали, худобу в обмін на продукти ремесла і землеробства. Вони також організовували експедиції для господарського освоєння нових земель. Фінікійські та грецькі купці не тільки торгували по всьому Середземномор'ю товарами, але і надавали послуги з перевезення вантажів і пасажирів. Район Середземномор'я став тим регіоном світу, де ще в глибоку давнину зародилося ядро світового господарства. Поступово до нього приєднувалися інші господарські регіони світу.

Значний внесок у становлення світової торгівлі товарами і послугами внесло активне поширення ринкових відносин, великі географічні відкриття (XV-XVII століття), поява машинної індустрії (XIX століття), сучасних засобів транспорту і зв'язку. Заморські та кругосвітні експедиції (Колумб, Васко да Гама, Магеллан) розсунули межі світового ринку, приєднавши до нього нові регіони. Господарські зв'язки з цими регіонами усталилися після початку масового фабричного виробництва в XIX столітті. В результаті наприкінці XIX століття склався світовий ринок товарів і послуг.

Розвиток міжнародного виробництва було тісно пов'язано з поширенням колоніального і напівколоніального панування невеликого числа країн на нові території. Колоніалізм став однією з умов, що сприяли насильницькому економічному об'єднанню світу. Колоніальні захоплення досягли величезних розмірів до початку XX століття. Зі становленням світового ринку товарів й послуг посилювався рух факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій).

Спочатку потоки економічних ресурсів просувалися від найбільш економічно розвинених країн у менш економічно розвинені. З часом процес переміщення економічних ресурсів став більш комплексним, взаємним, до нього підключається переважна більшість країн.

В процесі еволюції сучасної світової економіки виділяють кілька етапів:

1) кінець XIX століття - до Першої світової війни. Це етап посилення відкритості світової економіки. Сировинна спрямованість світової торгівлі;

2) період між Першою і Другою світовими війнами. Це етап нестабільності та кризовості розвитку світової економіки;

3) період 1950-70-х років XX століття. Це етап виникненням інтеграційних угруповань, процесу транснаціоналізації, активного переміщення факторів виробництва;

4) 1980-90-і роки XX століття. Це етап переходу в еру постіндустріалізації, ринкової трансформації країн постсоціалістичного табору;

5) кінець XX - початок XXI століття. Це сучасний етап формування світового господарства, який характеризується **повним світом**, формування міжнародних продуктивних сил, посилення економічної взаємодії і взаємозалежності, активізацією співробітництва між країнами.

Повний світ – це сучасний світ, в якому майже не залишилося незвіданих територій і надлишку ресурсів, а чисельність населення перевищує екологічну ємність планети, що може забезпечити рівень споживання ресурсів без її деградації.

Сучасне світове господарство є розгалуженою світовою системою виробничих і фінансових відносин. Воно являє собою сукупність національних господарств, пов'язаних один з одним системою міжнародного поділу праці.

Світове господарство - сукупність національно-державних і недержавних структур, а також їх взаємодій на основі міжнародного поділу праці, політичних контактів і міжнародних економічних відносин. Світове господарство являє собою єдиний економічний простір (мегаекономіка), в якому суб'єктами господарських відносин виступають: національні економіки країн світу; суб'єкти світового бізнесу - міжнародні корпорації і їх альянси; інститути світового господарства - міжнародні економічні організації.

Національні економіки країн світу - найважливіші суб'єкти світового господарства. У світі налічується понад 180 держав. Серед значної кількості

держав з різноманітними показниками економічного розвитку прийнято виділяти різні групи країн, що класифіковані за істотними ознаками.

Міжнародна корпорація - це форма структурної організації великої корпорації, що здійснює структурні інвестиції в різні країни світу. Міжнародні корпорації бувають двох основних видів: транснаціональні (ТНК), головна компанія яких належить капіталу однієї країни, а філії розташовані в багатьох країнах світу; мультинаціональні (багатонаціональні) корпорації (МНК) - головна компанія їх належить капіталу двох або більше країн, а філії також знаходяться в різних країнах. Переважна більшість сучасних міжнародних корпорацій має форму ТНК, хоча такий розподіл дуже умовний, оскільки в сучасних умовах найбільше значення має не те, капіталу скількох країн належить головна компанія корпорації, а глобальний характер її діяльності, особливості інвестування й отримання прибутку.

На початок ХХІ століття в світі налічувалося приблизно 70 тис. ТНК і 850 тис. їх філій. На частку ТНК доводиться більш 50% світового виробництва і 2/3 зовнішньої торгівлі світу. Капіталізація кожної з найбільших ТНК світу, що знаходиться в першій десятці, становить кілька сотень мільярдів доларів.

Створення і розвиток ТНК дозволяє обійти безліч бар'єрів (за рахунок використання трансферних поставок, цін, сприятливих умов відтворення, кращого урахування ринкової ситуації, можливого прибутку тощо). З огляду на те, що для багатонаціональних і глобальних корпорацій зовнішньоекономічна діяльність має більш важливе значення, ніж внутрішня, вони виступають основним суб'єктом глобальних економічних процесів. ТНК займають передові позиції у світовому виробництві в галузь електроніки, автомобілебудування, хімічній і фармацевтичній промисловості. Кількість працівників таких компаній обчислюється тисячами, а виручка більше ВВП деяких країн світу.

Складанням списку провідних ТНК світу займається Forbes Global 2000. Найбільші світові компанії оцінюються за чотирма показниками - виручка, чистий прибуток, активи за останні 12 місяців і ринкова капіталізація компанії. Перше місце в цьому рейтингу посідає корпорація Exxon Mobil. Американську компанію Standard Oil з видобутку нафти в 1870 році заснував Джон Рокфеллер. Але в 1911 році було прийнято рішення розділити компанію. Цьому стала причиною монополізація нафтової промисловості США, тому уряд поділило діяльність Standard Oil на 34 незалежних юридичних особи. Штаб-квартира корпорації знаходиться в штаті Техас в місті Ірвінг. Сьогоднішня компанія - це з'єднані в 1999 році

спадкоємці Standard Oil Д. Рокфеллера: Exxon і Mobil. На ринку США Exxon Mobil займає першість серед найбільших публічних нафтових компаній.

Міжнародні економічні організації - інститути світового господарства, роль яких особливо зросла в останні десятиліття. Більшість міжнародних економічних організацій - недержавні, їх близько 3000 (СОТ, МВФ, ОЕСР).

Інтеграційні об'єднання - міждержавні, їх близько 400 (ЄС, НАФТА, АСЕАН)

Цілеспрямована господарська діяльність в світовому господарстві здійснюється суб'єктами, які визначають стан і розвиток факторів виробництва, а також способи їх з'єднання. Суб'єктами світового господарства є господарюючі одиниці, що володіють необхідним капіталом, здатні організувати виробничу діяльність на міжнародному господарському просторі і володіють певними міжнародними правами і обов'язками.

Міжнародні відносини - це зовнішні зв'язки держави, тобто взаємообмін країн світу продуктами матеріального виробництва, послугами, інформацією на основі міжнародного географічного поділу праці, а також співробітництва політичних і гуманітарних організацій, спрямоване на ефективне розв'язання глобальних та регіональних проблем людства, розширення особистих контактів громадян.

Міжнародні економічні відносини - складова частина міжнародних відносин. Міжнародні економічні відносини як складова частина загальних економічних відносин і відповідно до цього підкоряються загальним закономірностям господарського розвитку людського суспільства. У той же час міжнародних економічних відносин притаманний ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів економічних відносин. До них відносяться:

- значні території, що виходять за рамки державних кордонів, на яких здійснюються господарські відносини;
- залучення в міжнародну господарську діяльність додаткових національних ресурсів;
- переміщення товарів, ресурсів і виробництв за межі окремо взятих країн;
- розробка і використання спеціальних механізмів для взаємодії між суб'єктами міжнародної господарської діяльності;
- створення структурних схем для координації господарської діяльності на міждержавному рівні та спеціалізованих організацій для їх реалізації.

Міжнародні економічні відносини існували і до виникнення світового господарства. Наприклад, між окремими європейськими державами в межах регіону. Ці відносини носили вузькорегіональний характер,

перебуваючи, в основному, в рамках міжнародної торгівлі. З розвитком світового господарства міжнародні економічні відносини набули глобального характеру, ставши самостійним явищем і внутрішнім механізмом світового господарства.

Під міжнародними економічними відносинами розуміються способи взаємодії між господарськими суб'єктами різних країн в питаннях виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних цінностей. Міжнародні економічні відносини здійснюються на всіх без винятку рівнях економічної діяльності. На мікрорівні учасниками міжнародних економічних відносин є окремі громадяни, промислові підприємства та інші товаровиробники, торговельні та посередницькі організації, що здійснюють зовнішньоекономічні операції. на макрорівні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є національні держави. На наднаціональному рівні в якості учасників економічної діяльності виступають міжнародні організації і наднаціональні структури.

Суб'єкти міжнародної економічної діяльності функціонують в різних сферах, в яких реалізуються такі форми господарських зв'язків, як міжнародна торгівля товарами і надання послуг; міжнародний науково-технічний взаємообмін; міжнародне переміщення капіталів; міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини; міжнародна міграція робочої сили.

В основі світогосподарських зв'язків лежить міжнародний поділ праці, який зачіпає як сферу обігу, так і сферу виробництва. **Міжнародний поділ праці** (МПП) - спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів, для виготовлення яких в країні є більш дешеві фактори виробництва і кращі умови в порівнянні з іншими країнами. Міжнародний поділ праці - важливий фактор розвитку міжнародної економіки, що знаходиться в її основі.

Спочатку географічний поділ праці склався під впливом природних, економічних, соціальних умов в мануфактурний період розвитку капіталізму (XVII-XVIII ст.) і до промислового перевороту (кінець XVIII - початок XIX ст.) базувався на природній основі.

Сутність міжнародного поділу праці полягає в діалектичній єдності поділу та об'єднання процесу виробництва.

Головне в процесі міжнародного поділу праці те, що кожен учасник цього процесу отримує економічну вигоду за рахунок різниці між міжнародною та національною вартістю експортованих товарів і послуг, і за рахунок економії внутрішніх витрат через відмову від виробництва товарів, які дешевше імпортувати.

Формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація та міжнародне кооперування. Спеціалізація - це виробництво певних видів або

компонентів продукції. **Міжнародна спеціалізація** передбачає просторовий розрив між окремими стадіями виробництва. Основою **міжнародного кооперування** є стійкі виробничі зв'язки між самостійними підприємствами як усередині країни, так і між країнами.

Міжнародна торгівля - система міжнародних товарно-грошових відносин, що складається з зовнішньої торгівлі всіх країн світу. Міжнародна торгівля виникла в процесі зародження світового ринку в XVI-XVIII століттях. Її розвиток - один з важливих факторів розвитку світової економіки. Міжнародна торгівля є однією з найважливіших форм міжнародних економічних відносин, на її частку припадає близько 80% всіх міжнародних економічних відносин.

Вона виникла на основі міжнародного поділу праці і є формою зв'язку між виробниками різних країн. Міжнародна торгівля на сучасному етапі характеризується стабільним і постійним зростанням. Міжнародна інвестиційна діяльність за своїми масштабами та ступенем впливу на національні економіки і світові господарські процеси в сьогоденних умовах є одним з вирішальних факторів розвитку світового господарства. Інвестування лежить в основі функціонування сучасної економіки, воно інтегрує інтереси і ресурси громадян, фірм та держави щодо ефективного соціально-економічного розвитку.

Міжнародний рух капіталу - це розміщення і функціонування капіталу за кордоном, перш за все з метою його самозростання. **Міжнародна інвестиційна діяльність** - це діяльність, що пов'язана з експортом й імпортом капіталів, технологій, послуг; здійсненням разом з іншими державами проектів; створенням спільних підприємств; інтеграційними процесами у різних сферах.

Міжнародна передача технології - це міждержавне переміщення науково-технічних знань на комерційній і некомерційній основі. Технологія є одним з розвинених факторів виробництва, які мають значну міжнародну мобільність. Міжнародна передача технології здійснюється в таких основних формах:

Патентні угоди - міжнародна торговельна угода, по якій власник патенту поступається своїми правами на використання покупцеві патенту.

Ліцензійні угоди - міжнародна торговельна угода, по якій власник винаходу або технічних знань надає іншій стороні дозвіл на використання в певних межах своїх прав на технологію.

«Ноу-хау» - надання технічного досвіду і секретів виробництва, які забезпечують певні переваги.

Інжиніринг - надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу і використання машин і устаткування.

Міграція робочої сили - переселення працездатного населення з однієї держави в іншу терміном більш ніж на рік, викликане економічними, політичними, релігійними та іншими причинами.

Міжнародна міграція складається з процесів еміграції (виїзду), імміграції (в'їзду) і рееміграції (повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання). В результаті міжнародної міграції зростає сукупний обсяг світового виробництва, йде процес вирівнювання рівнів оплати праці в різних країнах.

Міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини - одна з найбільш складних сфер світогосподарських зв'язків.

Окремі елементи валютних відносин з'явилися ще в античному світі - Стародавній Греції і Стародавньому Римі - у вигляді вексельної і міняльної справи. Наступною віхою їх розвитку стали середньовічні «вексельні ярмарки» в Ліоні, Антверпені та інших торгових центрах Західної Європи, де проводилися розрахунки по переказним вексям (тратти).

В епоху феодалізму і становлення капіталізму стала розвиватися система міжнародних розрахунків через банки.

Міжнародні валютні відносини поступово придбали певні форми організації на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків. **Валютна система** - форма організації і регулювання валютних відносин, закріплена національним законодавством або міждержавними угодами. Розрізняються національна, світова, міжнародна (регіональна) валютні системи. Історично спочатку виникли національні валютні системи, які регламентуються законодавством країн з урахуванням норм міжнародного права.

Національна валютна система пов'язана з грошовою системою країни, але вона виходить за національні кордони. Основою національної валютної системи є **національна валюта** - встановлена законом грошова одиниця даної держави.

Гроші, які використовуються в міжнародних операціях, називаються **валютою**.

Світова валютна система базується на світових валютах - це валюти, які виконують функції інтернаціональної міри вартості, міжнародного платіжного і резервного засобу, обслуговують міжнародні відносини. Еволюція функціональних форм світових грошей повторює із значним відставанням шлях розвитку національних грошей від золотих до нерозмінних кредитних грошей. **Валютний курс** - важливий елемент міжнародних валютних відносин - необхідний для взаємної торгівлі

валютами при платіжно-розрахунковому обслуговуванні міжнародних економічних відносин.

2.2. Формування економічної єдності світу

Розвиток світового господарства від простої торгівлі між окремими економічними суб'єктами до складної, глобальної економічної системи відбувався поступово, протягом тривалого часу.

Міжнародна торгівля, викликана різницею в наявності і доступності матеріальних ресурсів в різних країнах, стала першим видом міжнародних економічних відносин. Вона існувала з найдавніших часів.

Наприклад, в регіоні Двортччя, або Месопотамії, де з другої половини IV століття до н.е. існували перші відомі держави, не було каменю, дерева та інших матеріалів, які могли б бути використані для будівництва, а також сировини для розвитку там металургії (мідної та залізної руди). Тому мешканці Месопотамії обмінювали вироблені ними зерно і тканини на необхідні їм матеріали у інших держав. Такому товарообміну сприяло наявність в регіоні, поряд з осілим населенням, кочових племен, які грали роль посередників. В античному світі торгівля, обумовлена нерівномірністю розподілу різних матеріальних ресурсів між регіонами та окремими державами, отримала подальший розвиток. наприклад, з Африки в Грецію поставлялися фініки, золото, раби, предмети розкоші.

У цей період почав зароджуватися міжнародний поділ праці. Наприклад, спочатку в Афінах вирощувалися зернові культури, але з плином часу афінські землероби переключилися на виробництво більш економічно вигідних культур - вина і оливкового масла, а міські ремісники спеціалізувалися на виготовленні залізних виробів. Ця товарна продукція обмінювалася на дешевий хліб, який проводився в інших державах Греції або їх колоніях.

В середні віки новий імпульс розвитку міжнародної торгівлі дали хрестові походи, які зіграли велику роль у розвитку світової економіки. Хрестові походи XI століття сприяли початковому накопиченню капіталу в невеликих італійських державах, які займалися доставкою лицарів-хрестоносців на Близький Схід, що дозволило фінансувати досить дорогі, але прибуткові торгові операції. В результаті хрестових походів заможні верстви населення і аристократія європейських держав познайомилися з екзотичними товарами зі східних країн, на які в Європі виник великий попит.

Цей період характеризується розширенням торгових зв'язків між досить віддаленими суб'єктами не тільки на Євразійському континенті, але і

на міжконтинентальному рівні в результаті зроблених європейськими мореплавцями великих географічних відкриттів - відкриття Америки Колумбом, відкриття морського шляху до Індії Васко да Гама, кругосвітнє плавання Магеллана та ін.

Черговим етапом розвитку міжнародної економічної діяльності стала так звана «трикутна торгівля», здійснювана між Африкою, Європою і Америкою в XVII-XVIII століттях шляхом тристоронніх торгових операцій за такими основними маршрутами: з Північної Америки в Вест-Індію; з Північної Америки в Південну Європу; з Європи через Африку в Вест-Індію і Північну Америку. Всі ці етапи міжнародних торгових відносин відносяться до доіндустріальної стадії виробництва. Світове господарство виникло ще на цій стадії виробництва, супроводжувалося зародженням міжнародної торгівлі та формувалося до кінця XVII століття.

З початку XVIII до середини XIX століть відбувається суттєве зростання виробництва товарів, які стають предметом регулярного обміну між країнами, що супроводжується перетворенням зовнішньої торгівлі в складову частину національної економіки, тобто виникненням світового ринку. На кінець XIX і початок XX століть припадає завершення формування світової системи господарства, заснованої на великому промисловому виробництві.

Період з кінця 80-х до початку 90-х років XX століття характеризується наростанням інтеграційних процесів у виробництві і розвитком їх організаційно-економічних форм, що пов'язано з виробництвом виробів і комплектуючих до них в різних країнах. В останній чверті XX століття в світовому господарстві виникли принципово нові економічні явища. з'явилися тенденції міжнаціонального об'єднання великого корпоративного капіталу, міжнародного злиття окремих економічних суб'єктів або їх поглинання, переростання національних економік в транснаціональну, глобалізовану.

Ці процеси, властиві постіндустріальній стадії розвитку світового господарства, отримали назву глобалізації світової економіки, яка полягає в перетворенні світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили і знань. Глобалізація - найважливіше явище в сучасному світі, яке фактично визначає хід його розвитку, якісно змінює традиційне поняття світової економіки, надаючи йому зовсім інший вимір. Поряд з глобалізацією важливою тенденцією в світовій економіці є інтернаціоналізація.

Однією з головних ознак сьогодення є прискорення інтернаціоналізації та інтеграції світового господарства, які, в свою чергу, зумовлені

поглибленням процесу міжнародного поділу праці та транснаціоналізації виробництва. Сучасні форми міжнародного поділу праці та транснаціоналізації виробництва знайшли своє втілення у створенні міжнаціональних виробничих комплексів і транснаціональних корпорацій (ТНК), що представляють міжнародну спеціалізацію та кооперування.

Під **інтернаціоналізацією** розуміють процес зростання міжнародних зв'язків в господарській діяльності економічних суб'єктів від малих підприємств до транснаціональних корпорацій. В процесі такого співробітництва відбувається зближення національних економік шляхом посилення взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів та робочої сили між країнами. Інтернаціоналізація - це процес економічного зближення країн сучасного світу, заснований на поглибленні зв'язків у виробництві, на швидкому зростанні міжнародної торгівлі та підвищенні ролі зовнішнього ринку, зростанні міжнародної міграції капіталу та його інтернаціоналізації, розширенні міжнародних зв'язків в банківській і страховій сферах, інтернаціоналізації фінансових і фондових ринків, розвитку міжнародної міграції робочої сили тощо. Транснаціоналізація господарської життя - процес посилення ролі ТНК у світовій економіці. Економічна транснаціоналізація - це найбільш зріла стадія процесу інтернаціоналізації економічної діяльності, що характеризується переміщенням капіталу через кордони країни походження, яке виражається в формуванні міжнародних за характером своєї діяльності, але національних по контролю, що зберігається над акціонерним капіталом організаційних бізнес-структур.

Сучасним якісно новим етапом інтернаціоналізації господарського життя є **транснаціоналізація**, яка характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав і створенням транснаціонального капіталу. Інтеграція більш глибокий процес, який на міжнародному рівні відбувається як процес зростання міжнародних зв'язків між національними економіками, зближення національних економік. Інтеграція – це процес міжнародного об'єднання економіки групи країн в один, загальний ринок. Інтеграційні процеси одночасно відбуваються на різних рівнях та торкаються різноманітних сфер життєдіяльності суспільств.

Світове господарство на початку XXI століття стає більш інтегрованим і динамічним, ніж в попередній період, і набуває глобального характеру. Для нього характерні нові економічні зв'язки і відносини, чому сприяють розвиток науково-технічного прогресу, зростання впливу інформаційних технологій на функціонування світової економіки, посилення

взаємозалежності національних господарств, розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація виробництва і капіталу та багато інших факторів.

До визначальних тенденцій розвитку світового господарства на сучасному етапі розвитку відносяться:

- багатостороння взаємодія національних економік, їх взаємопроникнення і переплетення;
- розширення і поглиблення процесів обміну знаннями, працівниками, товарами, об'єктами інтелектуальної власності тощо;
- поглиблення ступеня міжнародного поділу праці;
- зміна характеру міжнародної торгівлі (з торгівлі готовою продукцією вона перетворилася в засіб обслуговування національних виробничих процесів);
- інтенсифікація міграції капіталу;
- зростання масштабів міграції робочої сили;
- прискорення процесів інтеграції економік країн і регіонів.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки є багатоплановими і суперечливими. Всі вони визначають хід і тренди розвитку світової економіки. Всі вони тісно пов'язані з проблемою еволюції та перспективи розвитку світової господарської системи.

Серед найважливіших проблем сучасного світогосподарського розвитку є його нерівномірність, яка відбивається на стані та перспективах розвитку окремих національних економік. Поділ світового господарства на сфери економічної діяльності та визначення основних економічних взаємозв'язків між країнами сприяли становленню країн-лідерів та країн-аутсайдерів.

Сьогодні в світі налічується приблизно 200 країн, які суттєво різняться за рівнем економічного розвитку. *В ООН в даний час входять 193 держав, останньою державою, що ввійшла в ООН, є Південний Судан.* Найбільш повне уявлення про групи країн у світовій економіці дають дані універсальних міжнародних організацій, членами яких є більшість країн світу, - Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду і Світового банку.

Основним показником для виділення типів країн є внутрішній валовий продукт (ВВП) - вартість всієї кінцевої продукції суспільного виробництва, випущеної на території даної країни за один рік в розрахунку на душу населення. Іншими важливими критеріями виділення типів країн є рівень економічного розвитку, частка країни у світовому виробництві, структура економіки, ступінь участі в міжнародному поділі праці, наукомісткі галузі, рівень і якість життя населення.

В даний час прийнято дві основні класифікації країн за рівнем економічного розвитку.

Згідно першої класифікації всі країни світу поділяються на три типи:

- 1) економічно високорозвинені країни;
- 2) країни, що розвиваються;
- 3) країни з перехідною економікою.

Згідно другої класифікації виділяють дві великі групи країн:

- 1) економічні розвинені країни;
- 2) країни, що розвиваються.

В середині кожного типу країн виділяють дрібніші групи - підтипи.

В даний час МВФ введено термін «передові економіки» (або «передові країни») для позначення груп країн і територій, що традиційно відносяться до розвинених (приблизно 25-30 країн). До передових економік світу відносять також чотирьох східних «тигрів» (Південна Корея, Сінгапур, Гонконг (особливий адміністративний район Китаю) і Тайвань), Ізраїль і Кіпр.

Економічно розвинені країни характеризуються високим рівнем життя населення. У цій групі країн проживає близько 15% населення світу. Серед лідерів світової економіки знаходяться країни Північної Америки (США і Канада), Західної Європи (перш за все Великобританія, Німеччина, Італія і Франція), Східної Азії на чолі з Японією.

За лідерами слідує прогресуюча група нових індустріальних економік, в тому числі «азіатські тигри». Розвинені країни називають також постіндустріальними країнами. Серед них істотну роль грають країни Групи 7 (G-7), що забезпечують понад 50% світового ВВП і міжнародної торгівлі.

Основні ознаки економічно розвинених країн:

- високий рівень ВВП на душу населення (понад 20 тис. дол.);
- галузева структура економіки еволюціонує в бік перетворення індустріальної економіки в постіндустріальну;
- структура бізнесу неоднорідна, з домінуванням ТНК при поширенні середнього і дрібного бізнесу як фактору економічної та соціальної стабільності (до 2/3 економічно активного населення);
- господарський механізм включає три рівні: спонтанно-ринковий, корпоративний і державний;
- держава є активним учасником господарської діяльності;
- економіки характеризуються достатньою відкритістю світового господарства і ліберальною організацією зовнішньоторговельного режиму.

Країни з перехідною економікою - держави Центральної і Східної Європи і колишнього СРСР, іноді Монголія, Китай і В'єтнам, що здійснюють

перехід від централізовано-планованої до ринкової економіки. **Перехідна економіка** - це економіка будь-якої країни, що знаходиться в процесі економічної трансформації, тобто переходу від одного стану соціально-економічної системи до якісно іншого стану (*economy in transition*). Крім терміна «перехідна економіка» (*transition economy*) або «економіка перехідного періоду» в науковій економічній літературі також використовуються близькоспоріднені терміни «трансформаційна економіка» і «транзитивна економіка».

Економіка перехідного періоду має ряд специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки, що знаходиться у відносно стійкому економічному стані.

Країни, що розвиваються. Значний масив країн, що розвиваються налічує понад 100 країн світу (переважно держави Азії, Африки, Латинської Америки), які характеризуються низьким і середнім рівнем доходів. В силу значної різноманітності країн, що розвиваються їх прийнято класифікувати як за географічними ознаками, так і за різними аналітичними критеріями.

Найважливіші критерії виділення країн, що розвиваються - це особливе місце в системі економічних і політичних зв'язків, рівень економічного розвитку та специфічні риси відтворення та особливості соціально-економічної структури. Найбільш істотною рисою країн, що розвиваються є їх місце в світовій економіці та політиці. В цих країнах продовжує діяти тенденція до поглиблення економічної і політичної залежності від економік розвинених країн.

Країни, що розвиваються, як і раніше є значними постачальниками сировини і палива на світовий ринок, питома вага країн, що розвиваються у світовому експорті становить близько 30%. Значна залежність економіки цієї групи країн від ТНК, в них зосереджено не менше 1/4 іноземних вкладень ТНК. Рівень економічного розвитку країн, що розвиваються можна охарактеризувати як економічну відсталість від найбільш розвинутої частини світу.

Основними рисами економіки цих країн є низький рівень розвитку продуктивних сил, відсталість технічної оснащеності промисловості, сільського господарства і соціальної інфраструктури. Найбільш характерна ознака відсталості - аграрний профіль економіки і частка населення, зайнятого в сільському господарстві. Особливості соціально-економічної структури країн, що розвиваються пов'язані з багатоукладністю економіки. Для країн, що розвиваються характерні бідність, перенаселення, високий рівень безробіття.

Внутрішня класифікація країн, що розвиваються залежить від рівня економічного розвитку, яка вимірюється показником ВВП на душу населення:

1) країни з високими доходами на душу населення, порівнянними з доходами в розвинених країнах (Катар, Кувейт);

2) країни з середніми показниками ВВП на душу населення (Лівія, Уругвай); 3) найбідніші країни світу (більшість країн тропічної Африки, Південної Азії і Океанії, ряд країн Латинської Америки).

2.3. Постіндустріальні тенденції розвитку країн світу

Сучасне людство дедалі більшою мірою втягується в процеси, що ведуть до зміни основ його життєдіяльності та життєустрою. Постіндустріальна епоха проявляється в тенденціях виникнення науково-технотронного типу виробництва, в інформатизації суспільства, розширення комунікаційного простору, розвитку новітніх технологій та ін. Її бурхливий розвиток відбувся з появою глобальних інформаційних мереж, нових засобів телекомунікації. Цей процес отримав назву *інформаційної революції* та став основою переходу людства на постіндустріальну стадію свого розвитку.

Криза індустріальної епохи, в першу чергу, обумовлена тим, що розвиток надпотужної техніки і технологій в повній мірі не було збалансовано з енергетичними і природними ресурсами Землі. В кінці ХХ століття людство усвідомило, що запаси органічних видів палива, життєво важливих корисних копалин і екологічних ресурсів планети не безмежні і продовження попередніх тенденцій розвитку вже через кілька десятиліть безальтернативно призведе до колапсу. Пошук нової парадигми влаштування світу і став передумовою виникнення наступної фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства та його найбільш досконалої форми - суспільства знань.

З другої половини ХХ століття людство вступає в нову епоху, що спирається на прискорений розвиток техніки і технології. Традиційний тип господарювання наповнюється новим змістом, адекватним епосі науково-технічної та інформаційної революції. Змінюються параметри, структура і функціональні взаємозв'язки економічних систем, відбуваються зрушення в організації і взаємодіях соціальних структур, іншим стає характер взаємовідносин у суспільстві, змінюються стереотипи масової та індивідуальної свідомості. Поступово здійснюється перехід до суспільства принципово нового типу, яке більшість дослідників називають постіндустріальним, або інформаційним.

На початку 80-х років з настанням епохи інформаційної революції суспільство вступає в інформаційну фазу постіндустріальної стадії розвитку. Розвиток науково-технічної революції викликає глибокі якісні перетворення в структурі продуктивних сил, якісним чином міняються характер і зміст праці, умови і чинники високоефективної економічної діяльності. Роль інтелектуального фактору в виробництві постійно зростає.

Назва «постіндустріальне суспільство» пов'язане з протиставленням даного типу суспільства доіндустріальному та індустріальному. Ідеї постіндустріального суспільства одним з перших починає теоретично обґрунтовувати в своїх роботах американський соціолог і футурист О. Тоффлер.

Пізніше на основі розвитку ідей постіндустріального суспільства дослідники ввели поняття «інформаційне суспільство». Цей термін був введений в науковий обіг на початку 60-х років одночасно в США і в Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао, що поклало початок теорії, розвинутої такими відомими авторами як М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц і ін. Основна ідея обґрунтування цього суспільства, заснованого на виробництві, розповсюдженні та споживанні інформації, полягає в тому, що завдяки інформаційній революції суспільство зможе вирішити безліч економічних і соціальних проблем.

Описуючи економіку нового типу, іспанська соціолог М. Кастельс висуває дві її основні характеристики: «інформаціональна» і «глобальна». Інформаціональна - так як продуктивність і конкурентоспроможність факторів і агентів в цій економіці залежать в першу чергу від їх здатності генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. Глобальна - тому що основні види економічної діяльності, такі, як виробництво, споживання і циркуляція товарів і послуг, а також їх складові (капітал, праця, сировина, управління, інформація, технологія, ринки) організуються в глобальному масштабі, безпосередньо або з використанням розгалуженої мережі, що зв'язує економічних агентів. І тому, що в нових історичних умовах досягнення певного рівня продуктивності і існування конкуренції можливо лише всередині глобальної взаємозалежної мережі.

«Постіндустріальне суспільство» або «інформаційне суспільство» - це найбільш розповсюджені у різних представників світової наукової думки характеристики нового типу суспільства, але вони далеко не вичерпні. Економісти, соціологи і футурологи використовують цілий ряд визначень: «цифрова економіка» ([Н. Негропonte](#)), «постцивілізація» (К. Боулдінг),

«технотроне суспільство» (З. Бжезинський), «постекономічне суспільство» (А. Віннер), «постринкова ера» (Дж. Ріфкін) тощо.

Можна виділити кілька її основних ознак нової епохи:

- економіка переходить від переважно речового виробництва до переважного створення нематеріальних цінностей - інформації, знань;
- клас професіоналів і фахівців, що займаються переважно розумовою працею, перетворюється в наймасовішу групу зайнятих;
- колосально збільшуються як витрати на придбання інформації, так і доходи від її виробництва і розповсюдження;
- нововведення, відображені в мінливих взаєминах між наукою і технологією, все більшою мірою залежать від успіхів в області теоретичного знання;
- інтелектуальні інститути, пов'язані з кодифікацією теоретичного знання, все в більшій і більшій мірі перетворюються в провідні інститути суспільства;
- конкурентоздатність країн визначається пріоритетами знань, інновацій та інформації.

Основна ознака постіндустріальної економіки полягає в тому, що на зміну першості матеріальних благ приходить першість інформаційних благ. Інформація одночасно бере участь у виробництві матеріальних благ і в соціальному житті людини. У міру формування основ постіндустріального суспільства інформація стає основним виробничим ресурсом, а знання, в свою чергу, призводить до зростання потреби в освіті та підвищенні її значення в суспільстві, а здатності людини перетворюються в найважливіше надбання суспільства. Прогрес постіндустріального суспільства неможливий без максимальної мобілізації творчих сил людини.

Кардинальні зміни в техніко-технологічному базисі виробництва вимагають адекватної зміни в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили. Виникають нові сфери прикладання праці, нові види зайнятості, нові професії. Ефективне функціонування економіки все більше і більше залежить від того, як використовуються основні ресурси і фактори виробництва, від того, наскільки гармонійні трудові відносини, наскільки працівники морально і матеріально зацікавлені в досягненні високих кінцевих результатів. Загальний рівень освіти працівника, його кваліфікаційна підготовка стають вирішальним фактором економічного зростання.

Головні резерви прогресу цивілізації на сучасному етапі знаходяться не на шляхах подальшої технізації та індустріалізації (як це було раніше), а на шляхах інтелектуалізації суспільства, розвитку масового кумулятивно спрямованої творчості, інформатизації громадських систем. На

постіндустріальному етапі розвиток базується на інноваційних підвалинах. Порівняльні переваги національних економік меншою мірою визначаються багатством природних ресурсів або дешевою робочою силою і все більше - конкурентним застосуванням знань і науковими інноваціями.

Інноваційна економіка - це економіка країн, в яких більшість організацій займаються інноваційною діяльністю (виробництвом і використанням інноваційної продукції), а інноваційна продукція перевищує половину загальної продукції або близька до неї. Це характеристика галузей і підприємств з високими технологіями і високою продуктивністю праці. Інноваційна економіка в цілому - це економіка, здатна ефективно використовувати будь-які корисні для суспільства інновації (патенти, ліцензії, ноу-хау, запозичені і власні нові технології і т.д.). Інноваційна економіка - це і загальна інноваційна система (інфраструктура) в державі, яка сприяє реалізації ідей вчених на практиці і втілення їх в інноваційних продуктах.

Інноваційна економіка - це і економіка, здатна накопичувати, примножувати позитивний творчий людський капітал, і перешкоджати накопиченню негативної, руйнівної його складової. Акцент у цій економічній концепції робиться на інноваціях як провідному факторі соціально-економічного розвитку.

Інформаційну економіку більшість дослідників вважають сучасною стадією розвитку цивілізації, яка характеризується переважною роллю інформаційних ресурсів та інформаційних продуктів. Інформаційна економіка - економіка, в якій велика частина ВВП забезпечується діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань, і більше половини зайнятих бере участь в цій діяльності. У цій економічній моделі визначальна роль належить інформаційному обміну. До її визначальних характеристик відносяться: зростання соціальної та економічної значущості інформації в житті людей; перетворення інформації на економічний ресурс (вона продається і купується, операції з нею приносять прибутки або збитки); розширення інвестицій в інформаційне середовище, в якому формуються потоки інновацій; володіння релевантною інформацією забезпечує переваги, що легко трансформуються в економічні, соціальні або політичні.

Інформація стає фундаментальною загальнонауковою категорією, провідним виробничим фактором і основою функціонування системи нового типу. Однак, сама по собі інформація безособова і, отже, не може бути кінцевою метою соціально-економічного прогресу людської цивілізації. Таку функцію можуть виконувати лише знання, невіддільні від їх носія - людини.

Термін «**економіка знань**» (або «економіка, що базується на знаннях») ввів в обіг Фріц Махлуп в 1962 році, розуміючи під ним просто сектор економіки. Зараз цей термін використовується для визначення типу економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання. Економіка знань - економіка, де основними факторами розвитку є знання і людський капітал. Процес розвитку такої економіки укладений в підвищенні якості людського капіталу, в підвищенні якості життя, у виробництві знань високих технологій, інновацій і високоякісних послуг. Знання стають найважливішим фактором суспільного розвитку. Для розвинених країн темпи базового довгострокового зростання економіки залежать від підтримки і розширення глобальної бази знань, що стали можливими в умовах постіндустріального суспільства. Сьогодні ці країни розбудовують свої економіки, що базуються на знаннях, створюючи мільйони робочих місць, пов'язаних з використанням новітніх знань по групах несподівано відкритих нових напрямів.

Процес глобалізації прискорює постіндустріальні тенденції розвитку. Суспільний прогрес сьогодні визначається насамперед процесом накопичення знань, що в результаті забезпечує накопичення суспільного капіталу. У розвинених країнах обсяги капіталовкладень в нематеріальні активи, що формують національні бази знань, зокрема в професійну підготовку кадрів, наукові дослідження, патентування та ліцензування, програмне забезпечення для обчислювальних систем, маркетинг, дорівнюють капіталовкладенням в основні фонди, а інколи й перевищують. Прискорення соціальних і економічних процесів під впливом глобальних та постіндустріальних тенденцій спонукає уряди швидше реагувати на зміни, що відбуваються, створювати все більш ефективні і гнучкі механізми управління суспільним життям.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Охарактеризуйте процес формування світового господарства.*
- 2. Назвіть основні етапи еволюції сучасної світової економіки.*
- 3. Розкрийте сутність поняття «повний світ».*
- 4. Перелічить основних суб'єктів міжнародної економіки. Який з суб'єктів світової економіки, на вашу думку, відіграє головну роль на сучасному етапі його розвитку?*
- 5. Розкрийте сутність поняття «міжнародні економічні відносини».*
- 6. Перелічить основні форми міжнародних економічних відносин. Охарактеризуйте одну з них.*
- 7. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку світового господарства.*

8. *В чому полягає сутність та відмінність процесів інтернаціоналізації та транснаціоналізації?*
9. *Назвіть сучасні визначальні тенденції розвитку світового господарства.*
10. *Які існують підходи до класифікації країн?*
11. *Назвіть головні критерії віднесення до групи економічно розвинених країн?*
12. *Надайте характеристику країн з перехідною економікою.*
13. *Назвіть головні характеристики групи країни, що розвиваються.*
14. *Охарактеризуйте постіндустріальні тенденції розвитку світового господарства.*
15. *В чому полягає відмінність концепцій інформаційної економіки та економіки знань?*

Тема 3 Глобалізація як основа формування глобальних стратегій розвитку

Питання, які розкривають зміст теми:

- 3.1. *Сутність та основні ознаки процесу глобалізації сучасного світового господарства.*
- 3.2. *Переваги та недоліки сучасних глобалізаційних процесів.*
- 3.3. *Ключові проблеми розвитку світового господарства та методи їх вирішення.*

Ключові терміни: глобалізація (*globalization*); економічна глобалізація (*economic globalization*); глокалізація (*glocalization*); переваги глобалізації (*benefits of globalization*); недоліки глобалізації (*shortcomings of globalization*); глобальні проблеми (*global problems*); глобальні виклики (*global challenges*); глобальні ризики (*global risks*); глобальні тренди (*global trends*); сталий розвиток (*sustainability development*).

Серед провідних тенденцій, що характеризують сучасний етап розвитку людської цивілізації, однією з найважливіших є глобалізація, так як не залишилося не однієї сфери людської життєдіяльності, в якій би не відчувалося вплив цього процесу.

Сучасний світ переживає період глобалізації - епоху всебічного об'єднання людства в єдиному просторі інформації та комунікацій, перетворення всієї планети в єдиний економічний ринок. Глобальне суспільство стає більш відкритим: вільне переміщення капіталу, фінансів, людей, інформації стало основою сучасної концепції «світу без кордонів».

3.1. Сутність та основні ознаки процесу глобалізації сучасного світового господарства

Генеральною тенденцією розвитку світового господарства є рух до створення єдиного планетарного ринку капіталів, товарів і послуг. Глобалізація є комплексним феноменом, який охоплює політичну, економічну, соціальну, інформаційну, культурну та інші сфери життя суспільства.

Глобалізація – це перетворення світового простору в єдину зону, де вільно переміщаються інформація, товари та послуги, капітал, поширюються ідеї і безперешкодно пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і налагоджуючи механізми їх взаємодії. Глобалізація – це

зміцнення міжнародних зв'язків та одночасне стирання кордонів між державами, регіонами, компаніями, перетворення світу на систему, що функціонує за єдиними закономірностями. У ширшому розумінні – це перетворення господарської взаємодії між окремими суб'єктами на планетарне явище.

Світова економіка неминуче привела до перетоку капіталу через кордони різних країн. В результаті функції грошей поступово змінилися. Саме фінансова глобалізація стала джерелом глобалізації всіх інших сфер життєдіяльності світового співтовариства. Ще до початку третього тисячоліття світ перетворився в глобальну економічну систему, виник глобально функціонуючий світовий господарський механізм, складовими якого стали окремі національні економіки. Світ живе в епоху змін, що ведуть до глобальної інтеграції, зумовленої впровадженням наукомістких технологій, створенню світової інфраструктури.

Глобалізацію частіше за все трактують як процес посилення інтеграції економік і суспільств у всьому світі. Часто глобалізацію вважають вищим рівнем інтеграції - мегарівнем. Однак існують не тільки тісний взаємозв'язок, але й відмінності між інтеграцією і процесом глобалізації. Якщо глобалізацію можна розглядати як нову якість інтернаціоналізації (транснаціоналізації) на стадії гранично можливого розвитку її вшир, то інтеграцію як найвищий ступінь розвитку її вглиб.

Глобалізація виникла як процес, який якісно відрізняється від інтернаціоналізації не тільки тим, що охоплює найширші сфери суспільного життя, а тим, що означає перехід до системи відкритого національного господарства в інтегроване світове господарство. Глобалізація - це організація і розширення економічної діяльності за межами окремих країн, вона пов'язана з економічною відкритістю, зростанням взаємозалежності в усіх сферах життя суспільства.

Основні причини економічної глобалізації:

- прорив в інформаційному середовищі та створення глобальної Інтернет мережі;
- гостра нестача або обмеженість природних ресурсів, яка з кожним роком стає все помітнішою;
- нерівномірне зростання чисельності населення, тобто перенаселеність одних країн і демографічна криза в інших;
- поява і поширення в світі нових видів зброї, в тому числі ядерної та зброї масового ураження;
- потужний негативний антропогенний вплив на природу та руйнація навколишнього середовища;

- поява жорсткої конкуренції на світових ринках товарів і міжнародного капіталу;

- посилення нерівності економічного розвитку між країнами. Для країн, що розвиваються є практично непосильним завданням конкурувати з розвиненими країнами або намагатися наздогнати їх по рівню розвитку;

Фактори економічної глобалізації:

- ✓ поглиблення міжнародного поділу праці;
- ✓ науково-технічний прогрес в області транспорту і засобів зв'язку, що скорочують економічне відстань між країнами;
- ✓ рух товарів між країнами і секторами економіки;
- ✓ вільний рух капіталів;
- ✓ безперешкодне переміщення людей;
- ✓ стрімкий розвиток валютних операцій на міжнародних валютних ринках;
- ✓ вільний рух інформації, інтелектуальної продукції і ідей.

Глобальна економіка є історично новою реальністю, що повністю відрізняється від раніше існуючого типу відносин між країнами. Співпраця між країнами та міжнародні економічні відношення не мали системного характеру й розвивалися епізодично протягом тривалого часу існування людської цивілізації.

На початку 70-х ХХ століття, світова економіка під впливом різних економічних, політичних, науково-технічних, соціальних і багатьох інших чинників стала набувати характеристики однієї єдиної структури, яка отримала назву «мегаекономіка» або «глобальна економіка».

Глобальна економіка - це єдина система, що має багаторівневу структуру і об'єднує економіки різних країн світу. Під глобальною економікою часто мається на увазі зовнішньоекономічної діяльність різних країн світу без урахування державних кордонів. Поява даного виду економіки супроводжується процесом глобалізації окремих економік багатьох країн світу, тобто їх злиття в єдине ціле, об'єднання і взаємопроникнення.

Основна суть глобальної економіки полягає в розширенні та оптимізації відносин між державами і народами для полегшення процесу їх спілкування і взаємодії. Внаслідок, це не може вплинути на процес формування світових ринків праці, товарів і капіталу.

Транснаціональні корпорації, які є інституційною формою глобалізації, стрімко розвиваються останнім часом й, тим самим, стимулюють пришвидшення глобалізаційних тенденцій. Діяльність транснаціональних корпорацій сприяє виникненню новітніх тенденцій розвитку міжнародного

бізнесу, формуванню його нової якості, що об'єктивно обумовлено і є ускладненням системи міжнародних економічних відносин. Процес глобалізації ще не завершився, оскільки продовжується поглиблений розвиток різних факторів, які його зумовлюють.

Одночасно з глобалізаційними набувають поширення й протилежні за змістом тенденції, пов'язані з протидією глобальній уніфікації, що знаходять відображення в феномені «глокалізації». **Глокалізація** (глобальна локалізація) – це процес економічного, соціального, культурного розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій: на тлі глобалізації відбувається збереження і посилення регіональних відмінностей. Глокалізація пов'язана з пристосуванням глобального світогляду до локальних умов.

Дійсно, при розробці стратегії економічного розвитку необхідно перш за все виходити з інтересів і можливостей своєї країни. Але в умовах глобалізації вплив міжнародного середовища на економічний розвиток країни є одним з визначальних. При формуванні стратегії навіть розвиненої країни необхідно зважати на резонанс, який вона матиме серед іноземних партнерів, міжнародних організацій, ТНК, політичних кіл наймогутніших країн. В міжнародних відносинах панують «правила поведінки», які важко, а то й неможливо обминути.

В цілому стандартифікація й уніфікація правил міжнародних відносин є явищем позитивним і об'єктивним, вони є наслідком поглиблення міжнародного поділу праці й процесу глобалізації. Проте правові норми й принципи міжнародного економічного спілкування, що склалися на сьогоднішній час, найбільш вигідні економічно розвинутим країнам; вони й розроблялися за ініціативою й активною підтримкою найпотужніших держав, в першу чергу, США.

Слід відзначити, що глобалізація є складним й неоднозначним феноменом, який викликає різноманітні дискусії стосовно наслідків глобалізації та вибору її оптимальних сценаріїв. Одним з принципів, що викликає найбільші теоретичні й практичні суперечки, є відкритість економіки. Вона полягає у зниженні, а то й ліквідації торговельних перешкод, у вільному доступі іноземного капіталу в країну, у транснаціоналізації в цілому. Однак впровадження моделі максимально відкритої економіки в міжнародні економічні відносини надає визначені переваги розвиненим країнам, в той час як економіка країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою виявляється незахищеною перед натиском товарів і капіталів могутніх в економічному відношенні держав. Важливим

аспектом проблеми є особливості впливу глобалізації на перехідні економіки, який виявляється як у позитивних, так і в негативних аспектах.

В процесі інтернаціоналізації економіки здійснюється зближення національних стратегій, вони набувають багатьох спільних рис, зокрема, в механізмі досягнення цілей. Таким чином, національні стратегії є одночасно й міжнародними стратегіями. Крім того, процес формування національних стратегій економічного розвитку набуває міжнародного характеру завдяки участі в ньому інших держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Прогресивний поступ глобалізації ХХІ століття, що охоплює всі регіони і сектори світового господарства, принципово змінює співвідношення між зовнішніми і внутрішніми факторами розвитку національних господарств, охоплюючи різні сфери світової економіки: міжнародної торгівлі; руху факторів виробництва (робоча сила, капітал, інформація); співпраці (виробничої, науково-технічної, технологічної, інформаційної та інших) для створення планетарного ринку товарів і послуг; капіталів і робочої сили; економічного зближення й об'єднання окремих країн в єдиний господарський комплекс з метою загального підвищення добробуту в світі.

Однак, поряд з позитивними факторами глобалізації, вона несе ряд гострих проблем, в тому числі глобальну нестабільність через взаємозалежності національних економік на світовому рівні, що призводить до можливості переходу локальних економічних коливань або криз в одній країні до регіональних або глобальних наслідків світового масштабу; через складні зрушення в системі світогосподарських зв'язків, викликаних суперечливим характером розвитку продуктивних сил. Необхідність реагування на виклики і загрози, пов'язані з дією тенденцій глобального розвитку, потребує внесення відповідних змін до стратегій розвитку кожної держави. Це, у свою чергу, вимагає від держави вироблення ефективних механізмів управління глобалізаційними процесами.

Відмінною особливістю ефективного функціонування сучасного світового господарства є інтенсивний розвиток міжнародних економічних відносин, що виявляється в розширенні і поглибленні економічних зв'язків не тільки між окремими фірмами та організаціями, а й між окремими країнами, а також між групами країн.

Інтенсифікація розвитку міжнародних економічних відносин на сучасному етапі обумовлено рядом причин. По-перше, це подолання відособленості національних виробничих процесів, розвиток всебічних зв'язків і взаємозалежності між ними, що приводить до інтернаціоналізації

виробництва й створення єдиної глобальної системи. По-друге, це поглиблення суспільного поділу праці і виробничо-технологічних зв'язків між суб'єктами економічної діяльності, обумовлене науково-технічним прогресом в різних областях. По-третє, це розвиток регіональної економічної інтеграції, що приводить до зміцнення взаємних виробничо-технологічних зв'язків між державами конкретного регіону. Крім того, це концентрація спільних зусиль світової спільноти для вирішення загострилися глобальних проблем, що становлять загрозу для всього людства. В силу перерахованих причин в рамках загальної системи міжнародних економічних відносин створюються і розвиваються окремі підсистеми для комплексного вирішення регіональних питань або окремих глобальних проблем світового значення.

Для гармонійного розвитку міжнародних економічних відносин в умовах наростання процесів глобалізації і інтернаціоналізації необхідно враховувати не тільки позитивні наслідки глобалізації, але й негативні.

3.2. Переваги та недоліки сучасних глобалізаційних процесів

Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і культурному розвитку.

Прихильники глобалізації стверджують, що глобалізація неминуха, і рекламують її блага; противники яскраво описують її небажані наслідки і вимагають її припинення або змінення її сценарію. Дійсно глобалізаційні процеси таять в собі величезний потенціал, здатний як сприяти вдосконаленню людської спільноти і розвитку людської цивілізації, так і сприяти деградації людської цивілізації. Глобалізація повинна стати об'єктом серйозного, розумного регулювання і управління. Необхідно розуміти, що поряд з певними негативними сторонами, глобалізація таїть в собі величезну кількість можливостей, які необхідно використовувати на благо людству.

Серед головних переваг глобалізації перш за все слід відзначити наявність величезного потенціалу поліпшення життя людей. Так, на думку Дж. Стиглиця, глобалізація знань привела до вдосконалення охорони здоров'я і зростання тривалості життя.

Глобалізація також сприяє створенню всесвітньої системи супутникового та кабельного зв'язку і телекомунікації, створенню єдиного

світового інформаційного простору, мережі Інтернет; становленню нового технологічного устрою: біотехнологія, екологічно орієнтоване виробництво, глобальні інформаційні мережі, космічні технології, виробництво нового покоління конструкційних матеріалів.

Глобалізація створює додатковий зовнішній імпульс до підвищення ефективності функціонування національних економік, темпів їх економічного зростання, збільшення кількості і покращення якості виробленої продукції за одночасного її здешевлення, отже, до підвищення рівня суспільного добробуту в цілому. Глобалізація дозволяє країнам спеціалізуватися на виробництві більш вигідних товарів - поглиблення міжнародного поділу праці та розширення взаємовигідної міжнародної торгівлі. Глобалізація розширює ринки збуту.

Глобалізація сприяє формуванню багатьох позитивних тенденцій:

- зниженню вартості товарів та послуг;
- підвищенню ефективності використання всіх факторів виробництва, зниження витрат виробництва за рахунок поширення більш продуктивних і ресурсозберігаючих технологій;
- поширенню нових інформаційних технологій та пов'язаних з ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов праці та життя);
- збільшенню потоків прямих іноземних інвестицій;
- підвищенню ступеня конкурентності міжнародних ринків.

Позитивні ефекти глобалізації поки що переважно відчуває вузьке коло найбільш розвинених держав світу. Крім того, поряд з позитивними наслідками глобалізації існує й безліч суперечностей та можливих негативних наслідків цього процесу.

Деякі науковці та геополітики вбачають в глобалізації лише форму світового панування США, що склалася до кінця XX століття внаслідок зникнення колишньої другої наддержави - СРСР, в трансформації біполярного світу в монополярний. Інші бачать в глобалізації обумовлений об'єктивними причинами процес світового розвитку, що відбувається стихійно і який мало залежить від егоїстичних мотивів окремих країн, у тому числі США. Нарешті, треті вважають, що має місце поєднання об'єктивної динаміки світового розвитку з чітко заявленими претензіями США на лідерство або пряме домінування в ньому. Кожен з названих підходів фактично є гіпотезою майбутнього світового розвитку і диктує різні висновки і рекомендації для політики національних економік, вибору стратегії розвитку і відносин із зовнішнім світом, включаючи відношення до глобалізації.

Глобалізація таїть загрозу економічної та політичної залежності країн периферії від країн-лідерів глобалізації. Відбувається руйнація державного суверенітету. Багато дослідників цього складного феномену вважають, що сучасний сценарій глобалізації сприяє поділу країн світу на центр та периферію (аутсайтери глобалізації). Різке загострення конкуренції на національних ринках під впливом глобалізації не дає зміцнити господарствам менш розвинених країн. Таким чином, наростання жорсткої міжнародної конкуренції створює підстави для країн з високорозвиненою економікою відтіснити менш розвинених конкурентів.

На цьому тлі відбувається посилення не тільки взаємозв'язків, але й взаємозалежності між країнами.

Глобалізація посилює вплив транснаціональних корпорацій, відбувається поглинання ними національних ринків. Відбувається посилення негативних зовнішніх впливів з боку економік одних країн і світової економіки в цілому на макроекономічну ситуацію в інших країнах. Транснаціональні корпорації прагнуть підпорядкувати соціальну спрямованість національного розвитку, що позначається на соціальній обстановці як в країнах базування ТНК, так й в приймаючих країнах. Одним з наслідків цього є подальше зниження впливу на ринку праці організованої робочої сили. Світове господарство потребує вільного ринку праці, але він в основному створюється не за рахунок свободи пересування робочої сили між країнами, а внаслідок вільного вибору ТНК найкращих для них умов використання робочої сили. Для розвинених країн головний вплив глобалізації виражається в тиску на зайнятість малокваліфікованих робітників. Таким чином глобалізація сприяє зростанню безробіття в промислово розвинених країнах.

Глобалізація може призвести до фінансових проблем. Відбувається посилення впливу міжнародних фінансових організацій на економіки окремих країн. Глобалізація економічних систем, що супроводжується посиленням відкритості національних господарств, сприяє ТНК швидко переводити з одного центру в інший величезні фінансові кошти, приводячи ослаблені національні економіки в стан фінансових криз.

Саме під впливом глобалізації, на думку багатьох дослідників, відбувається посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку в світі. Як наслідок посилення нерівності не лише між країнами, збільшенням розривів в прибутках і рівнях та якості життя населення країн але й між різними верствами населення в середині країн. Згідно з даними Всесвітньої комісії з соціальних аспектів глобалізації, розрив показників ВВП на душу населення між двадцятьма найбагатшими та двадцятьма найбіднішими

країнами постійно збільшується і становить вже 121: 1. За даними Світового Банку, 800 мільйонів людей у світі страждає від голоду і недоїдання, 1 мільярд 300 мільйонів чоловік живе на доходи менше 1 долара в день, 1,5 мільярда людей не має доступу до чистої води. 80% бідних країн споживають лише 20% благ, створюваних в світі. Замість загального «простору процвітання» в ряді регіонів розростається «простір бідності» і соціальної деградації, який стає живильним середовищем для таких викликів міжнародної безпеки як міжнародний тероризм і організована злочинність, незаконна торгівля наркотиками та зброєю.

Глобалізація привнесла в сучасний світ вразливість і тендітність. Багато негативних явищ отримують глобальний характер та додаткові канали розповсюдження, зокрема, тероризм, наркоторгівля, інформаційні війни, епідемії. Глобалізація може призвести до більшої кількості екологічних проблем. В умовах глобалізації тероризм, наркоторгівля, інформаційні війни, епідемії, екологічні катастрофи також не знають кордонів і стають глобальними викликами всьому людству. Жодна держава в світі не здатна протидіяти даними викликам самотійно.

3.3. Ключові проблеми розвитку світового господарства та методи їх вирішення

В сучасних умовах глобалізації, посилення впливу зовнішньоекономічних факторів та нестабільності внутрішньої макроекономічної ситуації у країнах зростає кількість загроз, що негативно впливають на безпеку всього людства.

Крім глобалізації виробництва, культури, дозвілля, глобалізуються і проблеми. Глобалізація господарських і науково-технічних зв'язків призвело до зростання глобальних проблем людської цивілізації. В останні десятиліття у світі виникло чимало проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства, зачіпають інтереси всіх народів і вийшли на загальнопланетарний рівень. Від їх своєчасного розв'язання залежить існування земної цивілізації.

Глобальні проблеми тягнуть за собою безліч негативних факторів для людства, таких, як: бідність, голод, відсталість й можуть загрожувати існуванню людської цивілізації. Вони зачіпають найрізноманітніші аспекти життя суспільства: міждержавні та міжнаціональні відносини, космічні та світові умови проживання людей на нашій планеті, світову політику і економіку, масову свідомість людей, світогляд, разом з тим, у цих проблем є яскраво виражений економічний аспект. Характерною рисою глобальних

проблем є їх міра значущості для суспільного розвитку. Це стосується як екологічних, так і проблем безпеки при вирішенні соціальних конфліктів.

Глобальні проблеми, що носять загальний, універсальний характер і стали невід'ємним елементом міжнародних економічних відносин, мають все більш визначальний вплив на розвиток сучасного світового господарства. Ці проблеми породжені типом сучасної цивілізації, сформованим характером продуктивних сил і виробничих відносин. До них відносяться екологічні, спричинені забрудненням атмосфери, гідросфери та ґрунту продуктами діяльності людини; продовольчі, пов'язані зі збільшенням чисельності найбідніших верств населення і одночасною концентрацією світового капіталу в руках меншості; ресурсні, породжені залежністю світової економіки від невідновлюваних ресурсів (енергетичних, сировинних); демографічні, що загострилися у зв'язку з вимушеною міграцією через військові конфлікти і перенаселеність регіонів з низьким життєвим рівнем.

Сукупність перерахованих проблем пов'язана з кризою сучасних суспільних відносин. Тому основною проблемою в розвитку світового господарства в даний період є поглиблення кризи індустріальної цивілізації, яке супроводжується такими явищами, як безсистемне і безконтрольне використання природних ресурсів; неконтрольоване зростання і максимізація виробництва, а не його оптимізація; посилення залежності людини від технічних систем і пристроїв; домінування технічного підходу до питань соціально-економічного розвитку і послаблення ролі людини в цих процесах; стурбованість перспективою можливості виживання людства як біологічного виду і вплив інших факторів, які загострюють розбіжності, що виникають в процесі індустріального розвитку. З появою світової економіки і розвитком зовнішньоекономічних зв'язків, стало неможливим ігнорувати виникнення і розвиток загальних для всіх країн проблем, які пізніше стали називати глобальними.

Глобальні проблеми – це особливий перелік негативних соціальних явищ і процесів у сучасному світі, які за масштабами і значущістю вирізняються загальнопланетарним характером та пов'язані з життєвими інтересами народів світу і можуть бути вирішені лише шляхом взаємодії усіх країн світу.

Глобальні проблеми відображають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування. Глобальні проблеми є всезагальними – як за їх об'єктом – планетою, так і за суб'єктом їх вивчення і розв'язання – світовою спільнотою, державами світу. Основою їх появи є, в першу чергу, людська діяльність, яка нерозривно пов'язана із суспільною свідомістю.

Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у 2016 році було опубліковано «Доповідь про глобальні ризики та тренди розвитку» з метою розуміння проблем, що постають у світі, взаємозв'язків між ними, потенціалу їхнього негативного впливу. Головні соціально-економічні проблеми було названо «**викликами**». **Глобальні ризики** - це передумови, які можуть мати значний негативний вплив на країни або галузі. **Глобальні тренди** - це довгострокові напрями розвитку, які також можуть призвести до посилення глобальних ризиків.

В сучасних умовах головними проблемами й ризиками науковці вважають наступні:

Екологічна проблема й збереження навколишнього середовища для людства. Екологічний виклик для всіх країн є основним. В широкому сенсі екологічна проблема включає весь спектр дисбалансів накопичених у взаємовідносинах людини й природи. До глобальної екологічної проблеми відноситься різноманітні забруднення, глобальне потепління, виснаження ресурсів, необхідність утилізації зростаючих масштабів сміття та відходів виробництва. Екологічна проблема - це зміна природного середовища, в результаті антропогенних дій, що веде до порушення структури і функціонування природних систем і призводить до негативних соціальних, економічних та інших наслідків. Крім того, без вивчення і використання законів природи, втручання в будь-який глобальний процес неминуче тягне за собою ланцюгові реакції, поширені на багато сфер. Активізація навколишнього середовища - це передумова розвитку людського суспільства.

Екологічні проблеми по глибині негативного впливу на якість життя і катастрофічними для людства наслідками не можна порівняти ні з якими іншими. Зростання антропогенного навантаження, техногенний характер сучасного розвитку і соціально-культурне середовище, що формує екологічний нігілізм і екологічну неосвіченість більшості населення планети, ще більше загострюють кризовий стан біосфери. Одним з найвагоміших аспектів екологічної проблеми – це проблема нестачі ресурсів. В останні десятиліття, значно збільшилося споживання невідновлюваних природних ресурсів, і, зокрема таких енергетичних ресурсів, як нафта, вугілля, газ і т.д. Визначальну роль грає і абсолютна обмеженість природних ресурсів в масштабах всієї планети. Енергія - один з основних факторів успішного розвитку людської цивілізації. Весь подальший економічний розвиток і рух людства неможливі без різних видів енергії та сировини. Крім того, енергія і сировина нерівномірно розподілені в світі: багаті з корисних копалин і енергоресурсів країни знаходяться поруч з тими країнами, які повністю позбавлені або мають їх в недостатній кількості. Цей фактор має важливий

вплив на міждержавні відносини, а також в значній мірі визначає рівень розвитку продуктивних сил цих країн.

Для вирішення екологічної проблеми потрібно: зміна характеру виробничої діяльності людини (створення безвідходного виробництва, очисних споруд, використання екологічно чистих джерел енергії); проведення екологічної експертизи технічних проектів; розумні обмеження витрачання природних ресурсів; збереження охоронюваних центрів з розвитку рідкісних і зникаючих видів тварин і рослин; формування екологічної свідомості та екологічної культури у людей. Головним шляхом вирішення глобальної екологічної проблеми є забезпечення сталого розвитку в планетарних масштабах. **Сталий розвиток** (sustainable development) - розвиток, що дозволяє задовольнити потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх поколінь. Сталий розвиток розглядається як збалансований розвиток на основі сталого використання ресурсів планети Земля. У глобальному розумінні він передбачає: політичну рівновагу, економічну стабільність, соціально-культурну стабільність. Це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Основою сталого розвитку є економічні та екологічні інтереси суспільства.

Сучасні умови вимагають від всіх скорочувати споживання ресурсів, переходити на інші види матеріалів та джерел енергії, впроваджувати прогресивні ресурсонемісткі безвідходні технології, зменшуючи навантаження на довкілля та здоров'я людини. Наприклад, Німеччина повністю дала відмову атомної енергії і переходить на вітрову і сонячну. У рішенні енергетичної проблеми важливу роль відіграють міжнародні організації, серед них - Міжнародне агентство ООН з атомної енергії. Їх діяльність спрямована не тільки на рішення поточних питань розвитку енергетики, але і на проблеми, пов'язані з її розвитком. Прогнози експертів цих організацій дозволяють більш повно представити майбутнє енергопостачання і наслідки можливих рішень з розвитку енергетичного господарства.

Глобальна проблема бідності та нерівності. На сьогоднішній день бідність у поєднанні з нерівністю доходів у світовій економіці є однією із найбільш актуальних економічних проблем сучасності. Вона включає поляризацію доходів, розшарування верств населення за доходами, нерівність між країнами, зростання масштабів бідності та злиденності.

Бідність населення має значні негативні наслідки, серед яких одним із головних є втрата людського потенціалу країни, особливо в сфері освіти та охорони здоров'я.

Нерівність є одним із найбільших гальм сучасного розвитку, що зменшує економічну і соціальну ефективність господарських систем. У своєму останньому дослідженні «Ціна нерівності. Чим розшарування загрожує нашому майбутньому» Нобелівський лауреат з економіки Дж. Стігліц зазначає, що у всьому світі зростає занепокоєння, яке викликане зростанням нерівності та обмеженням можливостей. Нерівність слугую розриву соціальної тканини суспільства і стає основним джерелом чисельних соціальних конфліктів. Ці споріднені тенденції згубно відбиваються на економіці та всіх суспільних процесах. Всесвітня проблема бідності та нерівності, поляризація доходів, розшарування верств населення за доходами має тенденцію до поглиблення у значній частці країн. В 2019 році Нобелівську премію з економіки було присуджено трьом науковцям, які розробляють методи боротьби з бідністю, - Майклу Кремеру, Абхіджіт Вінаїк Банерджі та Естер Дюфло.

Демографічна проблема - сукупність соціально-демографічних проблем сучасності, що зачіпають інтереси всього людства. Демографічна проблема несе у собі загрозу стабільності існування людства. Основними тенденціями народонаселення сьогодні є загроза депопуляції у розвинених країнах та стрімке зростання населення для країн, що розвиваються. Демографічна проблематика також має економічне коріння. Демографічний розвиток являє собою взаємодію процесів тривалої еволюції народонаселення і глобальних зрушень у відтворенні населення, що відбуваються у відносно короткі періоди часу.

Урбанізація - ще одна проблема пов'язана зі стрімким зростанням чисельності населення. Стрімке наростання процесів урбанізації несе низку серйозних викликів та загроз соціальній організації територій, управлінню міграційними потоками «село – місто», працевлаштуванню населення, інфраструктурному забезпеченню агломерацій. Мегаполіси більш вразливі до надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. *Так, найбільша агломерація світу – Токійська – знаходиться у сейсмонебезпечному місці, землетрус 1923 року призвів до суттєвого руйнування усієї забудови.*

Зростання потоків вимушених мігрантів – тісно пов'язана з демографічною глобальна проблема. Вимушена міграція пов'язана з цілою низкою ризиків соціальної та економічної нестабільності. Перенаселення країн, що розвиваються, призводить до зростання міграційних потоків.

Воєнні конфлікти, бідність, безробіття та злочинність штовхають людей до вимушеної міграції. Все це спричинило найбільшу в повоєнній історії глобальну хвилю міграції.

Міграційні процеси мають конфліктогенний потенціал. На фоні конкуренції за робочі місця при неможливості (чи небажанні) мігрантів сприймати культуру та традиції приймаючої країни може розвинути ціннісна криза в країні. Щорічне збільшення потоків мігрантів (переважно нелегальних) до країн Заходу, породжує сплески насилля як серед мігрантів, так й місцевого населення.

Глобальна проблема безробіття. Глобальна тенденція зростання безробіття та неповної зайнятості, особливо молодіжного безробіття стає серйозною загрозою майбутнього розвитку. У сучасному світі поява нових робочих місць не встигає за зростанням чисельності робочої сили. У світовому масштабі частка зайнятих у загальній чисельності населення постійно скорочується, що особливо болісно відчувається під час криз. Однією з найбільш актуальних проблем в сучасному світі є безробіття серед молоді. Вона особливо загострилася в умовах економічної кризи, і зачіпає широке коло молодих людей, у тому числі висококваліфікованих випускників вузів. Найбільш широко розповсюдженим видом безробіття в умовах цифровізації економік світу стає технологічне. *Технологічне безробіття* - це втрата робочих місць, викликана технологічними змінами, що пов'язані з впровадженням нового покоління обладнання та автоматизації виробничих процесів.

Проблема безробіття має визначену залежність від демографічної ситуації. Демографічна криза в ряді розвинених країн вже привела до порушення відтворення населення, скорочення його чисельності та природного вимирання. Однак спостерігається швидке зростання населення в нерозвинених країнах Азії, Африки і Латинської Америки. З іншої сторони, науково-технологічний розвиток, що призводить до зростання безробіття, є фактором зниження народжуваності.

Глобальні фінансові кризи. Особливо високими темпами відбувається зростання вразливості глобальної економічної системи перед обличчям глобальних фінансових ризиків. Глобальна фінансова криза 2020 року - глибока фінансова криза, найгірша криза з часів Великої депресії і глобальної кризи 2008 року, наслідки якої дотепер відчуває світова економіка, привела більшу частину країн до депресивного стану, частка цих країн балансує на рівні дефолту. Криза почала проявлятися під час падіння світового фондового ринку. Поштовхом до падіння став коронавірус SARS-CoV-2.

За даними Всесвітньої ради з туризму і подорожів (WTTC) втрати тільки туристичної галузі становлять понад 22 млрд дол., за даними Bloomberg збитки світової економіки в 2020 році сягають понад 2 трлн дол. В 2020 році вісімдесят країн світу звернулися до МВФ за економічною допомогою, щоб уникнути дефолту. Сучасний стан всіх провідних країн світу характеризується високою невизначеністю і ступенем ризиків, зниженням темпів зростання їх економік; зростанням збільшення рівня безробіття та роз'єднаності в інтеграційних процесах; збільшенням поляризації населення за умовами життя; погіршенням стану навколишнього середовища і зниженням рівня добробуту людей.

Криза міжнародної заборгованості - це одна з серйозних проблем у функціонуванні глобальної економічної системи. Криза міжнародної заборгованості почалася в серпні 1982 року, коли ряд латиноамериканських країн виявився не в змозі виплачувати свої борги іноземним комерційним банкам і оголосили про відмову частини своїх платежів за боргами. Цю проблему отримує додаткової актуальності в умовах нестабільності світової фінансової системи.

Пандемії. Зростаюча проблема збереження здоров'я людства, усунення масових епідемій, збільшення тривалості життя у працездатному стані в наш час набуває глобального характеру. *Пандемія* - вищий ступінь розвитку епідемічного процесу, надзвичайно сильна епідемія, що охоплює переважну частину світу. Людські хвороби досить часто набувають форм епідемій та пандемій. У ХХІ столітті світова економіка зіштовхнулася з низкою таких загроз: епідемія атипової пневмонії SARS у 2002–2003 роках, епідемія лихоманки Ебола у 2014 році. У 2020 році на світову економіку та стан здоров'я населення світу вплинула пандемія COVID-19, що охопила практично всі населені території світу. Остання пандемія виявилася найбільш болісною та масштабною й потребує для свого вирішення скоординованих зусиль всієї світової спільноти.

Проблема миру та роззброєння. Глобально постала в наш час геополітична проблема збереження миру. Воєнні конфлікти ніколи так не загрожували всьому людству, як нині. У зв'язку з подальшим удосконаленням ядерної зброї і ракетної техніки, нагромадженням інших засобів масового знищення (хімічних і біологічних) виникла реальна можливість знищення цілих країн і континентів у випадку розв'язання третьої світової війни.

Проблема війни загрожує існуванню людської цивілізації, перш за все за рахунок різкого зростання потужності зброї. Сьогодні тільки ядерної зброї накопичено стільки, що її вибухова сила в кілька тисяч разів перевищує

потужність боєприпасів, використаних у всіх війнах, які велися на нашій планеті.

Для того щоб вирішити цю проблему потрібно: зменшити в рази звичайні озброєння і торгівлю зброєю; провести скорочення військових витрат і чисельності збройних сил; встановити жорсткий контроль за ядерною та хімічною зброєю. Однак, оскільки зброя є відмінним джерелом збагачення, ця проблема з плином часу лише поглиблюється.

Глобальна безпека - безпека для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують глобальні проблеми безпеки. Сьогодні існують та посилюються асиметричність сучасних загроз безпеки людині й соціуму, рівень складності проблем, з якими стикається людство. Кожна з глобальних проблем людства являє собою небезпеку, без подолання якої неможливо забезпечити безпечний простір життєдіяльності глобального суспільства.

Захищеність і безпека, які набувають особливої актуальності в умовах підвищення невизначеності та ризиковості подальшого існування людської спільноти, передбачають не тільки подолання традиційних загроз і викликів, але запобігання латентних загроз, поява яких пов'язана з непередбачуваністю розвитку. Економічна безпека, як найважливіша складова глобальної безпеки, відображає зростання значущості безпеки у всіх сферах життєдіяльності населення, особливо в економіці, в зв'язку із підвищенням ризиковості, невизначеності і взаємозалежності. Вона є базисом формування соціальної, екологічної, технологічної та ін. складових глобальної безпеки.

Продовольча проблема належить до категорії глобальних тому, що для її розв'язання недостатньо зусиль окремих держав, а потрібне добре налагоджене співробітництво всіх країн.

Виділяють чотири групи чинників, які впливають на глобальну продовольчу проблему: природні умови й розміщення населення; світовий транспорт і зв'язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок; політична ситуація у світі; світова економіка і торгівля. Загострення продовольчої проблеми у планетарному масштабі пов'язано з прискореним зростанням чисельності населення та виснаженням ресурсного та біо- різноманіття планети. За прогнозами експертів ООН, в наступні десятиріччя продовольча проблема торкнеться багатьох країн.

Продовольче забезпечення населення - неодмінна умова виживання народу. Проблема продовольчого забезпечення населення і продовольчої безпеки є одним з найактуальніших і пріоритетних завдань кожної країни та всього світового співтовариства. Продовольча проблема - це проблема

економічного розвитку сучасного світу. Це виробництво, розподіл, обмін і споживання продовольства світу і в окремих країнах.

Антропологічна криза безпосередньо пов'язана з наростанням стихійних наслідків людської раціональної технологічної діяльності в умовах сучасної техногенної цивілізації, сутнісною характеристикою якої є відмова від духовності, яка втілює в собі здатність людини залишатися самототожньою, вільною від постійно мінливих ситуацій, що визначають людську справжність. Антропологічна криза визначається наступними ознаками: трансформація ціннісної свідомості, яка торкнулася соціальної, економічної, політичної, наукової і культурної сфер; розвиток технологій маніпуляції свідомістю; мінливість ідентичності, маргіналізація людини; нівелювання специфіки національних держав і локальних культур в умовах глобалізації; поширення масової культури; криза людської суб'єктивності і віртуалізація людського «я» як результат прогресу технологій; планетарна економіко-екологічна криза.

Таким чином, антропологічна криза або криза духовності людини проявляється як втрата моральних цінностей, крах ідеалів, ідеологічна ломка, формування різних видів залежності (залежність від алкоголю і наркотиків, ігроманія тощо). Відродження культурних і моральних цінностей, будучи проблемою духовності, також має глобальний характер.

Надмірне споживання (консюмеризм) – є одним з яскравих проявів антропологічної кризи. Сучасне суспільство дуже часто називають споживчим, оскільки воно структурується на працею, а споживанням, що грає зовсім особливу роль відмінну від простого задоволення потреб.

На зміну попередньої моделі споживання, в основі якої лежало дбайливе ставлення до грошей і речей, а також обмеження себе сьогодні для того, щоб завтра мати гарантію не залишитися без засобів існування, прийшов різновид споживацтва, який спирається на принцип марнотратства. Суспільство споживання поглинає матеріальні ресурси, але перенасичення все одно не виникає, бо постійно створюються фіктивні потреби, які, в свою чергу, теж потребують задоволення; одночасно виробляються блага і потреби. Споживацтво дійсно проникає у всі сфери життя соціуму. Суспільство споживання - це суспільство зрілого капіталізму з не відрегульованими соціальними детермінантами, в якому індивідуальне споживання піддається маніпуляції та глибокій інституціоналізації і перетворюється на ключовий фактор економічного розвитку.

Сучасний стан глобального світу - це результат сукупності свідомо реалізованих глобальних проєктів і багатьох некерованих стихійних планетарних процесів у всіх сферах людської життєдіяльності (в економіці,

геополітиці, культурі тощо). Сучасне світове господарство зіткнувся з нерозв'язними проблемами: глибина і швидкість наростання різних криз, виклики та невизначеності такі, що людство не встигає на них належним чином реагувати, тим більш успішно протистояти їм. Ця ситуація зумовлює потребу в пошуку нового цивілізаційного вектора соціально-економічного розвитку.

Причинами виникнення більшості глобальних проблем є, в першу чергу, накопичення величезної виробничої потужності. Вона чинить тиск на природу, через що відбувається виснажування природних ресурсів і погіршення стану навколишнього середовища. Найголовніший вплив на загострення глобальних проблем має науково-технічний прогрес. Вченими доведено, що природне середовище насичується не тільки виробничими відходами, але і абсолютно новими речовинами виробничої діяльності, які не розкладаються під впливом природних процесів. Нерівномірний розподіл виробничих потужностей між країнами, в свою чергу, породжує відмінність в рівні і якості життя розвинених країн і країн, що розвиваються.

Глобальні наслідки є комплексними, взаємообумовленими і взаємопов'язаними на основі взаємодії різних соціально-політичних, техніко-економічних, природних процесів. Всі глобальні економічні проблеми не ізольовані, являють собою єдину згуртовану систему, яка вимагає кардинально нових і комплексних підходів до їх вирішення. Масштабність і гострота сучасних глобальних проблем вимагають злагоджених зусиль, конструктивних і рішучих дій урядів усіх країн світу.

У сучасній економіці, існують дві основні концепції вирішення глобальних проблем. **Перша концепція** захищає інтереси передових країн. Вона передбачає, що вирішення глобальних проблем не повинно зачіпати інтереси розвинених країн, і, по можливості, сприяти отриманню максимального прибутку. Так, проблему забезпеченості ресурсами необхідно вирішувати за рахунок запасів сировини і енергоносіїв нерозвинених країн. Рішення продовольчої проблеми в країнах, що розвиваються має спиратися на певну допомогу в такому обсязі і формах, які дозволяли б чинити тиск на їхні політичні структури. При цьому глобальні проблеми повинні вирішуватися усім людством, включаючи і слаборозвинені країни.

Друга концепція заснована на врахуванні інтересів усіх країн. Потреби сучасних і наступних поколінь - основний критерій, який повинен направляти людство у вирішенні глобальних проблем. Іншою умовою є всебічне співробітництво, взаємне дотримання інтересів усіх країн, розвиток науки і збагачення її досягненнями всіх народів. Країни повинні переглянути політику, яку вони ведуть, її пристосованість до практичного життя,

переоцінити свої ресурсні можливості та визначити перспективи подальшого розвитку. Це можливо за умови розширення міжнародного співробітництва на всіх рівнях і в усіх галузях.

Є ряд інших міжнародних організацій і громадських рухів, які вирішують або допомагають вирішити різні проблеми в сучасному світі. Аналіз глобальних проблем показує, що людство досягло точки, де глобальний прогрес можливий тільки на основі нового політичного мислення і об'єднання зусиль і коштів усіх країн світу. Нове суспільно-політичне мислення - це не тільки новий погляд на існування народів і держав. Це новий погляд на саме існування людства і планети Земля.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Розкрийте сутність поняття «глобалізація».*
- 2. Назвіть основні передумови та фактори економічної глобалізації.*
- 3. Розкрийте сутність поняття «глокалізація». В чому полягає відмінність процесів глокалізації та глобалізації?*
- 4. Охарактеризуйте основні переваги глобалізації.*
- 5. Охарактеризуйте основні недоліки та негативні наслідки сучасних глобалізаційних процесів.*
- 6. Який вплив глобалізації є більш відчутним в сьогоденних умовах: позитивний чи негативний?*
- 7. Назвіть ключові проблеми розвитку світового господарства.*
- 8. Розкрийте сутність поняття «глобальні проблеми».*
- 9. Охарактеризуйте сучасні глобальні ризики, які з них є найбільш небезпечними?*
- 10. На вашу думку серед сучасних глобальних трендів більше позитивних чи негативних?*
- 11. Які Ви можете запропонувати методи вирішення однієї з глобальних проблем?*
- 12. Розкрийте сутність концепції сталого розвитку.*

Змістовий модуль 2

Моделі розвитку країн світу та їх інтеграційних об'єднань

Тема 4 Моделі розвитку економічно розвинених країн світу

Питання, які розкривають зміст теми:

- 4.1. Теоретичне різноманіття моделей розвитку
- 4.2. Скандинавська модель
- 4.3. Принципи стратегічного розвитку країн Європейського союзу
- 4.4. Принципи стратегічного розвитку США та Японії

***Ключові терміни:** моделі економічного розвитку (models of economic development); економічна політика (economic policy); соціальна політика (social policy); економічно розвинені країни (advanced economies); країни, що розвиваються (developing countries); країни з перехідною економікою (transitive economy); стратегії економічного розвитку економічно розвинутих країн (economic development strategies of advanced economies); стратегічні пріоритети (strategic priorities); економічна модель (economic model); ліберальна модель (liberal model); корпоративістська модель (corporate model); модель демократичного корпоративізму (model of democratic corporatism); модель ієрархічного корпоративізму (model of hierarchical corporatism); соціально-ринкова модель (socio-market model); дирижи́зм (dirigism); мобілізація ресурсів (resources mobilization); соціальний потенціал (social potential); соціальна економіка (social economy); громадянське суспільство (civil society); середній клас (middle class)*

Світова економіка має складну структуру, в якій можна виділити дві основні групи країн за рівнем економічного розвитку: **економічно розвинені країни** та **країни, що розвиваються**. Окремо в групі країн, що розвиваються, виділяють *країни з перехідною економікою* (transitive economy) або з ринком, що формується (emerging market), які мають свої характерні особливості розвитку.

Економічно розвинуті країни відіграють провідну роль в світовому господарстві та в міжнародному поділі праці. Вони також є орієнтиром для економік, що розвиваються. До економічно розвинених країн відноситься більшість країн Західної Європи, США, Канада, Японія, Ізраїль, Австралія та ін. Всі ці країни мають високий рівень економічного і соціального розвитку, однак для них характерні різні моделі економічного розвитку.

4.1. Теоретичне різноманіття моделей розвитку

Модель економічного розвитку - це генеральна тенденція розвитку національної економіки, яка націлена на конкретний економічний результат. Характерні риси конкретної моделі економічного розвитку залежать від певних економічних чинників і умов їх взаємодії і співвідношення. Залежно від конкретних умов різних держав на різних рівнях розвитку і історичних етапах можуть застосовуватися як певні моделі в чистому вигляді, так і їх модифікації.

Характеристики країнових моделей розвитку економіки залежать від: економічних ресурсів, національних особливостей, структури економіки, рівня економічного розвитку, системи державного регулювання економічних відносин, ступеня залученості в світові господарські зв'язки та ін.

В сучасних умовах моделі економічного розвитку національних економік крім внутрішніх факторів формування знаходяться під впливом інтернаціоналізаційних і глобалізаційних процесів, а також на новітніх тенденціях соціально-економічного розвитку (постіндустріальні тенденції, цифрова трансформація економік, глокалізаційні тенденції, глобальні тренди). Національні стратегії економічного розвитку, в свою чергу, орієнтовані, в тому числі на способи вирішення глобальних проблем.

Для економічно розвинених країн характерними особливостями є:

- ✓ спільний механізм дії - розвинута економіка ринкового типу;
- ✓ високий технологічний рівень виробництв;
- ✓ високий рівень продуктивності праці;
- ✓ виробнича ефективність;
- ✓ ефективна структура економіки;
- ✓ змішана економіка з переважанням приватної власності;
- ✓ високий рівень «людського капіталу» у вигляді знань і рівня освіти.

Незважаючи на схожість соціально-економічного устрою розвинутих країн, що стала наслідком спільних логіко-історичних умов розвитку, в економіці цих країн можна виокремити декілька типових моделей. При цьому кожен окрему економічну систему відрізняють особливі пропорції форм власності, ступінь державного впливу, методи координації економічних зв'язків та ін. Вони також відрізняються деякими рисами економічних відносин, що ґрунтуються на національних традиціях або входять з конкретної економічної та соціально-політичної ситуації всередині країни.

Якщо орієнтуватися на досвід економічного розвитку розвинутих країн, можна виділити такі типи національних економічних моделей:

американська модель, японська модель, скандинавська (шведська) модель, німецька модель, французька модель, південнокорейська модель. В основі даних моделей, як правило, лежить певний тип економічної політики. На цій основі можна виокремити такі типові моделі розвитку групи економічно розвинутих країн: ліберальна, корпоративістська, соціально-ринкова, дирижистська.

Ліберальна модель розвитку притаманна США, Канаді, частково Великій Британії та Ірландії. Вона характеризується мінімальним втручанням держави у механізм взаємодії підприємців і робітників, слабкою роллю профспілок. Приватний сектор є основою економіки, державні підприємства мають незначну частку. Уряд регулює соціально-економічні процеси переважно на макrorівні, законодавчо впливає на рівень цін в країні, банківську облікову ставку, зайнятість тощо. Ліберальна модель виявила свою ефективність в широких можливостях стимулювання підприємницької ініціативи, забезпеченні високого рівня доходів і заробітної плати.

Корпоративістська модель передбачає активну роль держави в регулюванні соціально-економічних відносин й високий рівень соціального партнерства між робітниками й роботодавцями. Модель має два різновиди: *демократичний корпоративізм* та *ієрархічний корпоративізм*.

Модель демократичного корпоративізму найбільш поширена в скандинавських країнах, перш за все, в Швеції. В її основі полягає ідея соціального партнерства, коли угода між підприємцями й працівниками досягається на основі консенсусу шляхом взаємних поступок, у тому числі за допомогою держави. Демократичний корпоративізм забезпечує високий рівень захищеності працівників і соціально вразливих верств населення (малозабезпечені, пенсіонери, діти, інваліди, студенти). Однак високі соціальні стандарти потребують високих податкових ставок, відрахувань до пенсійного фонду. Така модель забезпечує міцну соціальну стабільність та соціальну забезпеченість.

Модель ієрархічного корпоративізму притаманна Японії. Її характерною особливістю є активне втручання уряду в економічне регулювання при незначній частці державної власності в економіці. Держава розробляє програми економічного розвитку, регулює інвестиційну діяльність в країні, здійснює активну соціальну політику, стимулює ділову активність. Державою та фірмами створюються умови для безперервного підвищення кваліфікації робітників («гуртки самоосвіти», «гуртки якості»), що сприяє підвищенню продуктивності праці.

Соціально-ринкова модель розвитку найбільш характерна для Німеччини. Соціальна орієнтація економіки забезпечує підтримку

малозабезпечених верст населення. Держава відіграє активну роль витрачаючи значну частку бюджетних і позабюджетних коштів на соціальну сферу. Для такої моделі характерним є високий рівень податків, що забезпечує значні соціальні фонди.

Дирижистська модель (модель «дирижизму») характерна для багатьох країн на окремих етапах розвитку, перш за все для Франції й Італії в середині минулого століття. На сучасному етапі розвитку деякі країни частково застосовують модель «дирижизму» для відновлення економічного зростання в умовах стагфляції та вирішення низки економічних питань, перш за все питань національного економічного суверенітету. Дирижизм передбачає активне втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектора в національній економіці. Дирижизм також передбачає такий вид економічного регулювання як індикативне планування (прогнози та пропозиції щодо майбутнього розвитку національної економіки).

Стратегія економічного розвитку країни, в першу чергу, залежить від національних особливостей та логіко-історичних умов функціонування економічної системи (соціокультурні фактори, природно-географічні умови, економічний потенціал тощо). Сходність моделей розвитку дозволяє застосовувати й типові стратегії. Більшість економічно розвинутих країн тяжіють до якоїсь з вище перелічених моделей, хоча мають особливості їх втілення. Крім того, практично всі економічно розвинуті країни, є учасниками інтеграційних об'єднань, в яких формуються спільні моделі економічного розвитку, відбувається зміщення національних моделей.

В сучасному світі панує ліберальна модель економічного розвитку, яка характерна для більшості країн світу, але серед багатьох науковців існує думка, про її вичерпність в нових умовах глобального світу. Уповільнення темпів економічного розвитку провідних країн і піднесення розвитку нових індустріальних країн підтверджує таку точку зору. Тому досить актуальним є пошук нових, більш адекватним майбутнім реаліям моделей економічного розвитку. Нова планетарна специфіка з її викликами актуалізує конкуренцію не тільки технологій, але й соціокультурних цінностей.

4.2. Скандинавська модель

Скандинавська модель (шведська модель) характерна для країн Північної Європи. Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія та Ісландія – це держави, де панує модель загального добробуту, поєднуються інноваційна економіка та високі податки.

Дану модель розвитку обумовлюють: соціальна спрямованість економіки; скорочення майнової нерівності через розподіл національного доходу; турбота про малозабезпечені верстви населення; активне втручання держави в процес ціноутворення, встановлення фіксованих цін; висока питома вага державного сектора. Ця модель функціонує на основі неявного контракту соціального страхування всіх громадян країни.

Скандинавські країни займають перші позиції в найавторитетніших міжнародних рейтингах: від вимірювання ступеня задоволеності життям громадян до визначення рівня конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Перш за все це стосується загальновідомого рейтингу країн за Індексом людського розвитку (ІРЛ), в якому, наприклад, Норвегія займає першу позицію сьомий рік поспіль, Швеція та Ісландія входять в першу десятку лідерів, а Данія та Фінляндія займають, відповідно, одинадцятую та дванадцятую сходинки.

Скандинавська модель поєднує в собі кращі риси капіталістичного і соціалістичного шляхів розвитку, що дозволяє бути зорієнтованими на підвищення добробуту всього населення

Відмінні риси скандинавської економічної моделі:

- ✓ висока питома вага державного сектора в структурі ВВП і перерозподіл його значної частини через бюджет (понад 50%);
- ✓ найвища оплата погодинної праці;
- ✓ один з найбільших в світі рівень оподаткування;
- ✓ значний соціальний пакет, що включає допомогу з безробіття, тривалу декретну відпустку, безкоштовну медицину і освіту тощо.
- ✓ високий ступінь інтеграції в систему світогосподарських зв'язків;
- ✓ наявність передових (наукомістких, високотехнологічних) виробництв, висококваліфікованої робочої сили;
- ✓ наявність потужних фінансово-промислових груп;
- ✓ розвинений кооперативний рух;
- ✓ соціальна спрямованість економічної політики держави, що забезпечує високий рівень зайнятості населення, поліпшення умов праці, охорону навколишнього середовища, розвиток системи соціального добробуту;
- ✓ висока адаптивність і модернізаційна здатність економіки;

Скандинавська модель ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливого розподілу багатств, громадської відповідальності за тих, хто не може забезпечити себе мінімальними благами, підтримці соціальної мобільності, прагненні до загальної зайнятості, гендерної рівності. Профспілки мають значний вплив на трудове законодавство й соціально-

трудові відносини. Завдяки ним встановлюється високий рівень мінімальної заробітної плати. Держава витрачає значні кошти на соціальну сферу: пенсійне забезпечення, освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я. Так, соціальні витрати у Швеції складають до 29% доходів трудового населення, завдяки чому в скандинавських країнах рівень бідності – найнижчий в групі економічно розвинених країн.

Роль держави в скандинавській моделі в організації та функціонуванні економіки велика. Її основними економічними функціями є розробка довгострокової стратегії розвитку економіки і законодавче регулювання підприємництва. Держава надає громадянам безкоштовну освіту та охорону здоров'я, розвинену інфраструктуру, високі пенсії, забезпечує високу якість цих послуг. Податкове навантаження на громадян у Скандинавії високе, але існує високий рівень довіри громадян до інституту держави, що сформований високою віддачею держави та постійним зростанням добробуту населення. Значна роль держави в соціальному житті поєднується з вільним конкурентним ринком для приватних компаній. Скандинавські країни змогли створити одні з найвигідніших умов в світі для ведення бізнесу: захист прав власності, мінімальні бюрократичні витрати, низькі бар'єри для торгівлі, відсутність високих податків на бізнес.

Базою скандинавської економіки є приватна власність і індивідуальне підприємництво. Частка приватного сектора в економіці становить приблизно 85%, а на частку держави відповідно припадає менше 15%. Тобто держава не володіє, а розпоряджається коштами виробництва, перерозподіляючи через податкову систему доходи, отримані в приватному секторі економіки. Держава також дозволяє приватним компаніям вільно конкурувати в сфері освіти і охорони здоров'я, в разі якщо вони можуть забезпечити високу якість послуг на рівні не нижчому, ніж державний сектор. У Данії і Норвегії є приватні лікарні, у Швеції багато приватних шкіл, які активно конкурують з державними. Державні послуги в охороні здоров'я та освіті досягли такого високого рівня й міжнародної конкурентоспроможності, що приватні компанії самі не хочуть конкурувати з державою в цих сферах. Держава видає сім'ям з дітьми шкільні ваучери (9 тисяч євро), які можна використовувати як для державних, так і приватних шкіл. Таким чином, освіта для громадян країни залишається безкоштовною.

Стратегія інтернаціоналізації, а також глобальна стратегія дозволяють провідним компаніям країн Північної Європи все активніше завойовувати світовий ринок (Skype, Spotify, Rovio (Angry Birds), Ikea, H&M, Ericsson, Nokia, Volvo, Electrolux). Держава створює умови розвитку вільної ринкової економіки і намагається в неї не втручатися. Зокрема, Швеція не стала

рятувати свої національні надбання: компанія Saab збанкрутувала, а Volvo була викуплена китайською Geely.

Скандинавська економічна модель виділяється на тлі всієї світової спільноти, створюючи найбільш ефективну соціально-економічну модель для комфортного життя всіх своїх громадян. Основними причинами високого рівня добробуту в країнах Скандинавії є гармонізація відносин між працею і капіталом і національне планування розвитку людських ресурсів. Економічна ефективність даної моделі пов'язана з тим, що фінансування витрат на освіту із загального оподаткування, призводить до збільшення майбутніх доходів і відповідного збільшення майбутньої бази оподаткування.

4.3. Принципи стратегічного розвитку країн Європейського союзу

Німецька модель. Ця модель має наступні характеристики: високий рівень державного впливу на економіку; державне прогнозування основних макроекономічних показників; незначне розходження в рівні заробітної плати глави фірми і службовців; соціальна спрямованість моделі.

Федеративна Республіка Німеччини – одна з найрозвиненіших країн світу. За розміром ВВП вона посідає третє місце в групі економічно розвинених країн (в 2019 році об'єм ВВП слав 3,996 млрд дол., що є 4 результатом в світі). Німеччина є економічним лідером Європейського Союзу, найпотужнішою в економічному відношенні країною Європи.

В ХХ столітті Німеччина поставила собі завдання зайняти лікуючі позиції у світі через перерозподіл сфер впливу в світовій економіці, механізмом чого було обрано військове домінування. Саме для перерозподілу сфер впливу в світовій економіці Німеччина розв'язує Першу та Другу світові війни. Внаслідок поразки в Другій світовій війні економіка Німеччини опинилася в руйнівному становищі.

З канцлера Німеччини Людвіга Ерхарда почалася повна відбудова, а потім небачений зліт економіки країни, який в подальшому отримав назву «економічне диво». Політика Л. Ерхарда в своїй основі мала ідеї «фрайбурзької школи», що пропагувала вільну ринкову економіку, та теорії «соціальної ринкової економіки», що склали засади неоліберальної економічної політики.

Стратегічною метою економічного розвитку Німеччини у перше повоєнне десятиліття було відновлення економіки від руйнації й досягнення рівня найбільш розвинутих держав на новій технологічній основі.

Політика «соціального ринкового господарства» не була тотожною класичному лібералізму, ґрунтувалася на досить сильній ролі держави в

регулюванні соціальних відносин, в забезпеченні гідного рівня життя всіх верств населення. Важливим положенням неолібералізму була необхідність забезпечення державою умов для вільної конкуренції.

Реформування економіки ФРН розпочалося з грошової реформи в 1948 році. В короткий термін країна позбавилася знеціненої валюти, припинилася інфляція. Уряд припинив жорстке регулювання цін, вони були відпущені на свободу. Мікроекономічна політика Л. Ерхарда була спрямована на підтримку ключових галузей і підприємств, яким надавалися податкові пільги, кредити й інвестиції. Однак першочерговим завданням політики Ерхарда було вирішення соціальних проблем, і тут держава брала на себе велику частку відповідальності. Бюджетні витрати на соціальні потреби у ФРН було встановлено на рівні вищому, ніж в інших розвинутих країнах. Економічна політика Л. Ерхарда досить швидко принесла позитивні наслідки. Однак високий рівень соціальних витрат вимагав підвищення податків з корпорацій, тому державний бюджет зводився з дефіцитом.

В основі політики подальшої стабілізації економіки ФРН фінансовими засобами було використано кейнсіанську концепцію регулювання сукупного попиту, яка була ефективно інтегрована в систему соціального ринкового господарства. Одним з основних напрямків нової політики передбачалося утримання росту витрат. Державні витрати не повинні були випереджати темпи зростання виробництва. Поступово зменшувалася роль держави в перерозподілі ВВП. За ці роки ФРН вдалося суттєво покращити технологічні параметри власної економіки. Високий технічний рівень виробництва обумовив й високу конкурентоспроможність німецьких товарів на світовому ринку.

Сучасний уряд Німеччини, який очолює А. Меркель, першочерговим завданням вважає припинення зростання бюджетного дефіциту економіки, у тому числі за рахунок скорочення бюджетного кредитування, та забезпечення зростання темпів економічного розвитку.

Одним з найважливіших стратегічних напрямків економічного розвитку Німеччини є її участь у європейських інтеграційних процесах. В 1951 р. ФРН разом із Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами й Люксембургом підписали угоду про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). В 1957 році ці ж шість країн підписали угоду про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Тоді ж всі три організації сполучилися в одну спільноту, яка одержала назву «Європейське економічне співтовариство» або «Спільний ринок» (в подальшому Європейський союз (ЄС)). В цьому об'єднанні ФРН зразу ж почала відігравати лідируючу роль.

Із перетворенням ЄЕС на Європейський Союз лідируюча роль Німеччини в європейській економіці збереглася, незважаючи на розширення організації. Так, Європейський центральний банк розташовано у Франкфурті-на-Майні (ФРН), Німеччина займає провідні позиції у вирішенні політичних та економічних питань розвитку ЄС та взаємодії з іншими країнами. Партнери Німеччини по Європейському Союзу є також її основними партнерами у зовнішньоекономічних зв'язках. Німеччина є найбільшим кредитором країн-учасниць європейської інтеграції, що приєдналися на останніх етапах розширення ЄС. Зовнішньоекономічні зв'язки в цілому є одним з найважливіших напрямків економічних стратегій Німеччини.

Французька модель. Для французької моделі економічного розвитку характерні: висока регулююча роль держави (з 1947 році складаються п'ятирічні плани розвитку); значні масштаби прямої підприємницької діяльності держави; втручання держави в процес накопичення капіталу.

Франція належить до групи найрозвиненіших держав світу. Історично вона є державою, що відігравали провідну роль в міжнародних економічних відносинах протягом декількох століть. Франція тривалий час була наймогутнішою країною Європи, та й сьогодні її вплив на європейські й світові соціально-економічні й політичні процеси досить значний. Франція також була великою колоніальною імперією, й це наклало суттєвий відбиток на її економічні й політичні зв'язки з низкою держав у Африці та в Азії.

Стратегічна політика урядів Франції формувалася під впливом низки чинників. Серед них тривале переважає ролі позичкового капіталу над виробничим, виключна роль держави в регулюванні економічних процесів і активне членство в Європейському Союзі. На особливостях стратегій економічного розвитку Франції позначається активна роль держави в регулюванні економіки. Така роль є традиційною та сягає ще тих часів, коли Франція була абсолютистською монархією. Саме тому французька модель тяжіє до «дирижизму» та багато в чому базується на ідеях кенсіанства. В ХХ столітті в економіці Франції спостерігалися ще декілька хвиль націоналізації й зміцнення економічної ролі держави. Стратегічною метою політики «дирижизму» була індустріалізація країни для того, щоб утримати за Францією статус великої держави. Економічною моделлю Франції стала, як і в Німеччині, соціально-орієнтована ринкова економіка. В 50-60-х роках державі належала одна третина державного майна, багато банків, авіатранспорт, великі страхові компанії тощо. За рахунок держави здійснювалося 30% всіх капіталовкладень.

Наприкінці 60-х років і в 70-х роках до влади прийшли прибічники лібералізації економіки, і державне втручання в економіку дещо зменшилося

В цей період було здійснено перехід від дирижизму до неокейнсіанської моделі. Водночас були задіяні деякі соціальні реформи. Були підвищені мінімальні ставки заробітної плати, збільшені розміри пенсій, дещо скоротився робочий тиждень. Значна увага приділялася індикативному плануванню, в планах визначалися стратегічні напрямки й цілі розвитку економіки на п'ятирічний період.

Діяльність бізнесу у Франції зарегульована й зарегламентована більше, ніж у будь-якій країні Європейського Союзу. Високим залишається рівень податків на корпорації, на заощадження та майно. Важливою складовою стратегій розвитку французьких урядів завжди була соціальна політика. Витрати на соціальну сферу складають 60% всіх бюджетних витрат, вони значно вище, ніж у інших економічно розвинених країн.

У зовнішньоекономічних відносинах стратегічним напрямком Франції є активна участь у європейських інтеграційних процесах. Вона стояла у витоків цієї організації й була найактивнішим прибічником її створення. Французькі урядовці та економісти на початку 50-х років сподівалися, що в інтегрованій Європі Франція буде найсильнішою в економічному й політичному відношенні державою, отримає від інтеграції визначені вигоди. Однак невдовзі виявилось, що це місце посіла ФРН, вплив якої, особливо в економічному плані, на розвиток Західної Європи став визначальним. Франція залишилася на другому місці в ЄС., однак її участь в Європейському союзі прискорила процес концентрації виробництва, його технічної модернізації та розширила ринки збуту французьких товарів.

Нині стратегічною метою Франції залишається зміцнення позицій в Європейському Союзі й ОЕСР, збереження вигідних економічних стосунків з країнами, що розвиваються та прискорення темпів власної економіки. В липні 2008 р. під егідою Франції створено Середземноморський Союз (Союз Середземноморських держав - ССД). Ця організація об'єднує більшість західноєвропейських держав і країн Північної Африки, що тяжіють до басейну Середземного моря. Серед арабських країн, які увійшли до ССД, Марокко, Алжир і Туніс – колишні французькі колонії, які й сьогодні підтримують тісні економічні, політичні й культурні зв'язки з Францією. Це значно підсилює роль Франції як у Середземноморському регіоні, так і в Європейському Союзі.

Англійська модель. Стратегії економічного розвитку Великої Британії спираються на ідеї класичного лібералізму. У британській практиці основною економічною одиницею є фірма, що діє в інтересах максимізації доходів. Англійська економіка спирається на принципи індивідуальної свободи вибору з урахуванням інтересів бізнесу. Для неї характерна

мінімальна роль держави і велике значення приватного сектора в регулюванні економічних процесів.

Велика Британія, як одна з найрозвиненіших країн світу, протягом тривалого історичного періоду обирала високі стратегічні цілі. Після промислової революції XVII століття Велика Британія стрімко увійшла до лідируючої групи потужних держав світу й головною стратегічною метою ставила посісти перше місце у світовій економіці. Ця мета була досягнута й довгий час до середини XIX століття Велика Британія залишалась економічним лідером країн світу. Велика Британія була найбільшою колоніальною імперією світу.

Зовнішньоекономічна політика Великої Британії, як складова стратегій розвитку, суттєво змінювалася як під впливом зовнішніх обставин і внутрішніх процесів в економіці. На економіку Великої Британії та економічну політику її урядів великий вплив мало володіння величезними колоніальними територіями, звідки за дуже низькими цінами вивозилась сировина, а експортувалась продукція промисловості за монопольними цінами.

Економічна політика Великої Британії зазнає суттєвих коливань у зв'язку з чергуваннями лейбористських та консервативних урядів, які схиляються то до кейнсіанських концепцій, то до неоліберальних. Якщо лейбористи вважали необхідним перш за все стимулювати попит як головний фактор піднесення економіки, то консерватори здійснювали неоліберальну політику, суть якої полягала в стимулюванні пропозиції, тобто в наданні всілякої підтримки виробникам. Спільним у лейбористів і консерваторів було намагання досягнути покращення платіжного балансу або росту економіки

Так, лейбористи, що прийшли до влади в 1945 році, здійснили націоналізацію великої кількості підприємств і цілих галузей промисловості. У цей період набирає сили й завершується розпад британської колоніальної системи, Велика Британія до початку 60-х років втрачає майже всі свої колонії. Цей факт суттєво вплинув на зовнішньоекономічну складову англійської стратегії розвитку. Стало ясно, що Велика Британія вже не зможе повернутися до позицій світового лідера, слід було шукати нові орієнтири розвитку. Головним стратегічним партнером для Великої Британії в цих умовах стають Сполучені Штати.

Тривалий час англійський уряд, політики й бізнесмени з насторогою ставилися до ідеї європейської інтеграції на тих засадах, які були оголошені «шісткою» щодо утворення наднаціонального механізму регулювання економічних відносин. Велика Британія не приєдналася до Європейського економічного співтовариства в 1957 році, вступивши до нього лише в 1973

році, тому становлення основних принципів діяльності організації відбувалися без англійців. Оскільки Велика Британія увійшла до ЄЕС із значним запізненням, це негативно вплинуло на її економіку, тому що ємні ринки Західної Європи опинилися недостатньо відкритими для британських товарів.

Зовнішньоекономічні орієнтири Великої Британії змінювалися залежно від змін зовнішньої та внутрішньої ситуації. Якщо в 40-50-х роках ХХ століття пріоритет надавався зв'язкам з колоніями та США, то згодом зросла роль Західної Європи, особливо після вступу Британії до ЄЕС. Однак західноєвропейських партнерів було недостатньо для ефективного розвитку англійської економіки. Насправді Сполучене Королівство, майже півстоліття включене в європейський інтеграційний процес, ніколи не було повноцінним членом Євросоюзу. Воно залишалося осторонь від зримих союзних досягнень: шенгенського простору, єдиної валюти, спільної сільськогосподарської політики тощо. Тому серед політичних кіл формувалось несприйняття другорядної ролі Великої Британії в процесах європейської інтеграції. Це надало поштовх процесам «Brexit» – виходу країн з лав Європейського союзу. Однак Велика Британія також ніколи в доступному для огляду майбутньому не стане по відношенню до ЄС дійсно «третьою країною», залишиться важливим стратегічним партнером ЄС.

З 1 лютого 2020 року почнеться перехідний період, який закінчиться 1 січня 2021 року - дата остаточного виходу Великої Британії з ЄС. Для Великої Британії це буде історичний момент, який поставить перед країною дуже складні фундаментальні завдання. Після виходу з ЄС Великої Британії потрібно буде знайти своє місце в зміненому світі. «Brexit», як вважають експерти, призведе до важких втрат для економіки Великої Британії, оскільки спрацює ефект масштабу. Англійці виявляться в ролі звичайної країни в оточенні таких гігантів, як ЄС, США і Китай. Великій Британії буде дуже складно зберегти статус фінансового центру, адже майже третина економіки в своїй основі має фінансовий сектор. Лондонська Біржа поки ще залишається одним з провідних фінансових майданчиків світу, але цілком можливо, що ЄС, Китай і США реалізують прагнення розвивати свої фінансові ринки і робити так, щоб гроші працювали всередині їх економік. Це може призвести до того, що приплив грошей в Велику Британію буде неухильно скорочуватися.

4.4. Принципи стратегічного розвитку США та Японії

Американська модель. Американська модель розвитку характеризується малою питомою вагою державної власності; мінімальною регулюючою роллю держави; широким заохоченням підприємництва (80% нових робочих місць створюється за рахунок малого підприємництва); різкою диференціацією населення на багатих і бідних; непередбаченістю програмного скорочення майнової і соціальної нерівності; прийнятним рівнем життя малозабезпечених груп населення.

Сполучені Штати Америки сьогодні є економічно найрозвиненішою країною світу. Її ВВП в 2019 році становив 20 494 млрд дол., що дорівнює 23,8% валового світового продукту. США має масштабні природні й трудові ресурси. Роль Сполучених Штатів у світовій економіці та глобальних процесах є провідною. На Сполучені Штати припадає значна частка світового експорту і імпорту, вони є найбільшими інвесторами у світі й найбільшими отримувачами іноземних інвестицій. Американські компанії, які в переважній мірі є основою світової мережі ТНК, контролюють виробництво товарів та послуг у багатьох країнах. Одним з головних чинників впливу США на розвиток світової економіки є їх безумовне технологічне лідерство. Беззаперечним також є вплив США на діяльність міжнародних організацій, особливо на ОЕСР, Світовий банк, МВФ, Економічну й соціальну раду ООН, Світову організацію торгівлі (Так, США мають найбільшу частку у фондах найавторитетніших організацій, що дає їм відповідно найбільшу кількість голосів, зокрема в МВФ США мають 18%).

Першість США у світовій економіці також обумовлена геополітичним положенням країни, яка після розпаду СРСР перетворилася на єдину наддержаву, що не має серйозних конкурентів на планеті ні в економічному, ні у військовому, ні в політичному відношенні. Така ситуація обумовлює головну мету американської стратегії: вся планета об'являється сферою інтересів США, в тому числі економічних. Сполучені Штати є лідером процесу глобалізації, що здійснюють керуючий та спрямовуючий вплив на активізацію цього процесу у визначених напрямках.

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на ліберальній моделі; відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм (До появи монетарної концепції в 70-х роках ХХ ст. пануючим напрямом економічної політики з часів подолання «Великої депресії» було кейнсіанство. Так, «Новий курс» президента Ф. Рузвельта розроблявся на основі кейнсіанської теорії).

Сполучені Штати вийшли з Другої Світової війни найбільш економічно потужною країною світу, на відміну від європейських країн та Японії, економіка яких була зруйнована війною. В цей період в основу економічної

політики було покладено збільшення державних витрат для підтримання оптимальної кон'юнктури, упередження криз й зменшення безробіття в країні. Суттю економічної політики стало поєднання підприємницької ініціативи з державною діяльністю у господарстві змішаного типу.

Одним з дієвих інструментів зовнішньоекономічної стратегії США став «план Маршалла», названий так на честь державного секретаря, який запропонував в 1947 році ідею економічної допомоги європейським країнам. Суть плану полягала в наданні значних коштів на відбудову зруйнованої війною європейської економіки (за 5 років було виділено 12 млрд доларів), учасницями плану Маршалла стали 17 країн Західної Європи. За планом Маршалла кошти на відбудову надавалися у вигляді позик, поставок товарів та інвестицій, ці країни отримували також військову допомогу. У відповідь європейські країни мусили знизити митні тарифні ставки на імпорту товарів із Сполучених Штатів. Завдяки цьому позиції США у Західній Європі були зміцнені, що ще більше посилює провідну роль США в світовій політиці. Підвищенню регулюючої ролі США у світовій економіці сприяло також утворення Міжнародного валютного фонду й Світового банку, в яких позиція США одразу ж стала домінуючою.

Уряд Р. Рейгана запропонував й реалізував програму, яка отримала назву «Нові засади для Америки» («рейганоміка»). В її основі містилася всіляка підтримка приватного підприємництва при одночасному послабленні державного втручання в мікроекономічні процеси. Застосування монетаристських заходів надало американській економіці нового імпульсу. Складним для подальшого розвитку американської економіки став демографічний фактор: час масового виходу на пенсію покоління «бембуму», тих, що народилися в перші повоєнні роки і становили значну частку населення адже вони перестають бути платниками податків, але потребують соціальних пільг.

З кінця минулого століття в США відбувається рішуча реструктуризація економіки. Енергійно форсується розвиток інформаційних технологій і програмних продуктів. Відбувається перехід до «індустрії інформації» («деіндустріалізація» і «делокалізація»). На сьогоднішній час США є однією з перших постіндустріальних держав, в якій частка ВВП, що створюється у сфері послуг, більша ніж частка матеріального виробництва.

Зовнішньоекономічна політика США спрямована на зміцнення їх позицій у світовій економіці. Вона здійснюється як через механізм діяльності ТНК, так і відстоюванням інтересів США їх представниками в міжнародних організаціях. Зокрема, США постійно відстоюють політику відкритої торгівлі, фрітрейдерства з метою доступу своїх товарів на міжнародні ринки.

Водночас вони вводять протекціоністські бар'єри для обмеження внутрішнього ринку від товарів своїх конкурентів, що пояснюється величезним дефіцитом зовнішньоторговельного балансу.

США надають великого значення участі в інтеграційних процесах. Основні напрямки їх міжнародної економічної інтеграції – американські континенти (з перспективою розширення НАФТА на всю Латинську Америку) й Азіатсько-Тихоокеанський регіон (з перспективою перетворення АТЕС на спільний ринок). У процесі глобалізації США претендують на світове економічне лідерство.

Незважаючи на те, що більшість економічних аналітиків прогнозує поступову втрату позицій США у світовому валовому продукті та світовому імпорті, суттєва перевага у технологіях, інформатиці, продуктивності праці та геополітичному пануванні ще надовго забезпечить США фактичне лідерство у міжнародних економічних відносинах.

Японська модель. Японська модель економічного розвитку характеризується високим рівнем державного впливу на основні галузі економіки, регулюванням економіки на основі планів розвитку, незначним розходженням в рівні заробітної плати глави фірми і службовців, міцним та масовим середнім класом, сталим громадянським суспільством, соціальною спрямованістю моделі. Характерною рисою японської моделі є система довічного найму працівників. Трудові відносини мають патерналістський характер (робітник відданий своїй фірмі, керівник, у свою чергу, турбується про свого робітника), однак зберігається жорстка субординація.

Серед високо розвинених економік Японія посідає одне з перших місць за рівнем економічного потенціалу. В 2019 році її ВВП становив 4 971 млрд дол., за цим показником Японія посідає третє місце у світі після США і Китаю. Японія знаходиться серед світових лідерів за виробництвом електронної техніки, робототехніки, автомобілебудування та інших високотехнологічних продуктів. Японія є значним експортером капіталу, вона – найбільший кредитор у світі, її банки є одними з найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, в першу чергу, електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості та надійності.

Моделлю економічного розвитку Японії є ієрархічний корпоративізм. Ця модель формувалася протягом останніх півтора століття, удосконалюючись під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. Вона є основою розробки економічних стратегій країни. Специфіка формування сучасних економічних стратегій Японії значною мірою пояснюється особливостями історико-економічного розвитку країни, що характеризуються

суперечливими процесами: тривалою самоізоляцією Японії й абсорбційною спроможністю економіки до інновацій (готовністю впровадити в національну економіку найкращі здобутки НТП). Ізоляція сприяла не тільки збереженню національних традицій і зміцненню національної свідомості, але й мала економічні наслідки – орієнтацію споживачів на національного виробника.

Поворотним пунктом японської історії була антифеодална революція «Мейдзі» (1867-1868 рр.), яка розчистила шлях ринковим відносинам в економіці й надала поштовх промисловій модернізації, що перетворило Японію на індустріальну державу на початку ХХ століття.

Характерною рисою економічного розвитку Японії тривалий час було активне втручання уряду в економічні процеси. Держава перетворюється на активного інвестора. Крім уряду, контроль над економікою у довоєнній Японії здійснювали великі монопольні об'єднання, концерни на чолі з сімейними холдінгами, так звані «дзайбацу». Найпотужнішими концернами були «Міцуї», «Міцубісі», «Сумітомо», «Ясуда», «Окура».

Напередодні другої світової війни Японія вже мала потужний військово-промисловий комплекс, що спирався на розвинуту важку промисловість та надав можливість широкої економічної, політичної та воєнної експансії Японії. Згідно із законом про «загальну мобілізацію нації» держава одержала практично необмежений контроль над економічними процесами, концентруючи в своїх руках матеріальні й трудові ресурси.

Після поразки в Другій Світовій війні перед Японією постали вже зовсім інші стратегічні цілі в економіці. Головною метою було якнайшвидше відбудувати народне господарство й ліквідувати відставання відповідних економік світу, причому не тільки за кількісними показниками, але й за технологічним рівнем, що потребувало перебудови галузевої структури економіки відповідно новітнім вимогам науково-технічного прогресу. В перші повоєнні роки економічні реформи в Японії здійснювалися під керівництвом американських окупаційних військ. Була здійснена фінансова стабілізація, в рамках якої надавалася американська фінансова допомога, поставлялося пальне, продовольство й медикаменти. Була проведена бюджетна реформа, основою якої було суворе балансування статей бюджету з метою уникнення значного дефіциту, грошова емісія жорстко контролювалася. Пріоритетом подальших економічних реформ було визначено забезпечення зростання темпів росту виробництва. Заборона виробляти військову продукцію пішла на користь Японії, оскільки вона зосередила зусилля на цивільних технологіях, в той час, коли провідні держави світу відволікали значні кошти на гонку озброєнь, що надало змогу Японії освоювати ринки цивільної продукції. В рамках нових економічних

реформ було впроваджено такі заходи: введено процедуру банкрутства підприємств; введено контроль уряду над ключовими галузями економіки; заморожено ціни й заробітну плату; відновлено централізоване постачання підприємств. Роль держави в післявоєнній відбудові економіки Японії не тільки не ослабла, але й зросла. Було запроваджено планування економічного розвитку, плани мали індикативний характер. Програма відбудови економіки спиралася на плани самозабезпечення, прискорення темпів розвитку економіки й удосконалення її галузевої структури.

Важливим напрямком економічної стратегії стала зовнішньоекономічна орієнтація японської економіки. Основою зовнішньоекономічної політики був протекціонізм, завдяки протекціоністським заходам приплив іноземного капіталу в Японію обмежувався.

Післявоєнна економічна реформа оздоровила японську економіку, стала тим трампліном, з якого почалося бурхливе піднесення Японії у світовому економічному просторі. В 50-ті-60-ті роки ХХ ст. японська економіка розвивалася дуже високими темпами, щорічний приріст ВВП становив до 15%. Це був час відбудови економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. В період 70-х-80-х років ХХ століття настав час стабілізації вже зрілої економіки. В цей період відбуваються певні зміни в економічній політиці уряду. Був скасований валютно-ліцензійний контроль над імпортом, знято обмеження для притоку капіталу та експорту японського капіталу за межі країни. В середині 70-х років Японія перейшла від фіксованого до плаваючого курсу єни. Для форсування розвитку пріоритетних галузей були впроваджені державні програми фінансової й організаційної підтримки науково-дослідних робіт в галузях високих технологій. Для цього періоду характерною є лібералізація економічної політики, але регулююча роль держави залишається активною.

В умовах тривалої стагнації перед урядом Японії постало завдання розробити й втілити у життя нову стратегію розвитку економіки. Роль держави в регулюванні економіки звузилася, зосередившись переважно на макроекономічній сфері. В 1999 році була здійснена фінансова реформа, яка одержала назву «великого вибуху». Були усунені перепони для доступу на фінансові ринки. Головними пріоритетами нової економічної політики уряду Японії стала дерегуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль дефіциту державного бюджету. Значно поживався приток іноземних інвестицій в японську економіку внаслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. Внутрішньоекономічна політика японського уряду характеризується акцентом на вирішення

соціальних проблем. На відміну від «жорсткої» американської моделі в Японії культивується «доброзичливий» капіталізм, коли перевага надається економічній стабільності, безпеці, збереженню соціальної рівноваги.

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головні пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР, особливо в рамках «Великої Сімки», і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом АТЕС, в якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливе значення мають для Японії її стосунки із США та Китаєм, ринки яких є найпривабливішими для японських експортерів товарів та інвесторів. Все більшого значення для Японії набуває її зарубіжна інвестиційна діяльність. Відплив інвестицій з Японії сьогодні перевищує їх приплив майже у 16 разів. Японія перетворюється на країну-інвестора й кредитора. Останніми роками активну динаміку має експорт інформаційних і комунікаційних послуг з Японії.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Сутність та принципи побудови моделі економічного розвитку.*
- 2. Основні характеристики групи економічно розвинених країн.*
- 3. Що є спільного й відмінного у стратегіях розвитку групи економічно розвинутих країн?*
- 4. Які принципові відмінності характеризують ліберальну та корпоративістську моделі розвитку?*
- 5. Які принципові відмінності характеризують ліберальну та соціально-ринкову моделі розвитку?*
- 6. Які принципові відмінності характеризують корпоративістську та соціально-ринкову моделі розвитку?*
- 7. Що таке політика «дирижизму», які її характерні ознаки?*
- 8. В чому, на Ваш погляд, визначається соціальна спрямованість економіки?*
- 9. Основні переваги та недоліки національних стратегій розвитку окремих розвинених країн.*
- 10. Які переваги, на Ваш погляд, має скандинавська модель розвитку?*
- 11. В яких умовах розвитку країнам доцільним є застосування кейнсіанської політики, а в яких – ліберальної?*
- 12. В яких країнах роль держави в регулюванні економіки є більш активною?*
- 13. В чому полягають причини німецького «економічного дива»?*
- 14. В чому полягають причини японського «економічного дива»?*
- 15. Якими, на Вашу думку, мають бути стратегічні орієнтири економічного розвитку провідних країн світу найближчим часом?*

Тема 5 Моделі розвитку країн з транзитивною економікою

Питання, які розкривають зміст теми:

- 5.1. Сутність та складності етапу трансформації
- 5.2. Особливості стратегічного планування транзитивного періоду
- 5.3. Особливості реформування та моделі окремих країн

Ключові терміни: змішана економіка (*mixed economy*); трансформаційна економіка (*transformational economy*); транзитивний період (*transitional period*); переходная економіка (*transition economy*); командно-адміністративна економіка (*command-administrative economy*); ринкова економіка (*market economy*); соціально-економічний розвиток (*socio-economic development*); стратегічне планування (*strategic planning*); програмування (*programming*); прогнозування (*forecasting*); стратегія соціально-економічного розвитку (*socio-economic development strategy*); концепція градуалізму (*concept of gradualism*); концепція «шокової терапії» (*concept of "shock therapy"*); моделі економічного розвитку (*models of economic development*); економічна політика (*economic policy*); соціальна політика (*social policy*); країни, що розвиваються (*developing countries*); країни з перехідною економікою (*transitive economy*); стратегії економічного розвитку країн, що розвиваються (*economic development strategies of developing countries*); стратегії економічного розвитку країн з перехідною економікою (*economic development strategies of transitive economy*).

Для сучасних країн світу більш характерною є **змішана економіка** (*mixed economy*), що являє собою з'єднання приватного підприємництва та конкуренції з економічним контролем, здійснюваним в економіці державою та суспільством. Змішана економіка - це ринкова економіка, в якій держава не обмежується роллю арбітра, що підтримує правопорядок, встановлює права власності, захищає контракти, а сама виступає одним з активних учасників економічних процесів. У змішаній економіці сфера державного контролю і регулювання розширена на основі державних витрат і державної власності, перерозподільчого оподаткування, програм соціального забезпечення та ін.

Змішана економіка є результатом тривалої еволюції ринкових відносин. У країнах зі змішаною економікою питома вага і форми державного втручання в економіку неоднакові, співвідношення конкурентно-ринкових регуляторів і державного регулювання в змішаній економіці залежить від рівня розвитку продуктивних сил, конкретних історичних умов,

національних і культурних тенденцій, від політичної структури суспільства. У кожній окремій країні механізм змішаної економіки визначається зрілістю її підприємницьких структур, ступенем «відкритості» економіки, розвиненістю процесів інтернаціоналізації виробництва. При загальній ринковій основі та соціальної орієнтованості змішана економіка в різних країнах має специфічні риси, що виражаються в різних масштабах і формах поєднання державного та приватного секторів, не однаковою мірою соціальної орієнтованості та державного втручання в приватне підприємництво та ринкові відносини. Змішана економіка характеризується таким господарським механізмом, в якому співіснують, взаємодіють і впливають один на одного конкурентно-ринкові регулятори і державне централізоване регулювання економіки. Єдність і взаємозалежність двох принципів регулювання економічного життя - ринку з приватним інтересом і соціально-економічної діяльності держави з суспільним благом - утворюють серцевину економіки сучасних розвинених країн.

В даний час розрізняють три основні моделі змішаної економіки: західноєвропейську, американську і японську. Для західноєвропейської моделі характерні значні масштаби державного підприємництва і високий ступінь перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) через бюджет; для американської моделі - невеликий обсяг державного сектора; для японської - невеликий обсяг державного підприємництва і традиційні зв'язки урядової бюрократії з приватним підприємництвом.

До змішаній економіці відносять також перехідні економічні системи (трансформаційні економіки) в яких здійснюється перехід від однієї моделі розвитку до іншої. У цей період відбувається поєднання механізмів функціонування старої і нової системи. В широкому сенсі це перехід від старого стану системи до нової, що супроводжується її суттєвою трансформацією. В узькому сенсі перехідна економіка – це економіка, що здійснює трансформацію від командно-адміністративної до ринкової.

Командно-адміністративна економіка заснована на єдиній формі власності - державній, все управління народним господарством здійснюється з єдиного Центру, який бере на себе відповідальність вирішувати основні економічні проблеми суспільства. Система суспільного виробництва базується на плані, тому командно-адміністративну економіку називають також плановою. В політичній сфері в командно-адміністративній системі існує монополія державної влади.

Планова економіка має цілу низку переваг: по-перше, дозволяє швидко зосередити всі ресурси суспільства в головному напрямі; по-друге, знижені або взагалі відсутні деякі види трансакційних витрат, зокрема витрати

укладення господарського договору; по-третє, вона дозволяє в значній мірі усунути циклічні коливання, здатна забезпечити повну трудову зайнятість і згладити нерівності в розподілі доходів; по-четверте, має переваги крупномасштабності виробництва, володіє здатністю фільтрувати асортимент вироблених товарів і послуг, виключаючи з нього ті товари і послуги, які згубно впливають на фізичний і моральний стан суспільства, але користуються попитом при ринковій економіці. В якості головного недоліку командно-адміністративної системи виділяють неможливість планових завдань об'єктивно відображати потреби суспільства в тих чи інших товарах. Також директивне управління потребує наявності значного бюрократичного апарату.

Ринкова економіка базується на плюралізмі форм власності з домінуванням її приватної форми. Ринок - складна економічна система суспільних взаємовідносин в сфері економічного відтворення, найважливішим принципом яких є принцип свободи господарської діяльності: право будь-якого господарюючого суб'єкта вибирати бажаний, доцільний, вигідний вид економічної діяльності і здійснювати цю діяльність в будь-якій формі, що допускається законом. Визначальним принципом ринкової економіки є також рівноправність ринкових суб'єктів з різними формами власності. Плюралізм форм власності в ринковій економіці, їх економічна рівноправність породжують різноманіття цих форм, що не властиво економіці командно-адміністративного типу.

5.1. Сутність та складності етапу трансформації

Крім терміна «**перехідна економіка**» (англ. transition economy) або «економіка перехідного періоду» в науковій економічній літературі також використовуються близькоспоріднені терміни «трансформаційна економіка» і «транзитивна економіка»

Перехідна економіка - це економіка будь-якої країни, що знаходиться в процесі економічної трансформації, тобто переходу від одного стану соціально-економічної системи до якісно іншого стану (economy intransition). Економіка перехідного періоду має ряд специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки, що знаходиться у відносно стійкому економічному стані. Виникнення і розвиток економіки перехідного періоду починається з етапу формування нових інститутів, зв'язків і відносин, що відповідають новим макро- і мікроекономічним закономірностям і тенденціям, що, в свою чергу, породжують соціальні та політичні зміни, нові

завдання економічної політики. Однак цей процес носить суперечливий характер, демонтаж старих інститутів досить тривалий процес.

Транзитивна економіка, як правило, прагне до все більшої відповідності не тільки національним, а й наднаціональним умов господарювання, здатності реагувати не тільки на внутрішні імпульси, а й на міжнародні. Економічна система транзитивного типу прагне до відновлення безперервності і цілісності відтворювальних процесів, однак, досягнення ефективного розширеного типу відтворення не є закономірним і неминучим етапом її розвитку. Вирішення питання про те, чи буде успішною економічна політика, залежить як від наукових розробок національної стратегії розвитку, так і від країни, яка буде її використовувати.

Згідно з визначенням Й. Шумпетера, перехідна економіка являє собою «активний симбіоз» старих і нових відносин, що доповнюється ще й появою різних перехідних форм, і означає, що в русі суспільства в даний період певне значення набуває не функціонування, а розвиток. Перехідний період в цьому сенсі є динамічним станом, що принципово відрізняється від руху нормально функціонуючої економічної системи. Протягом перехідного періоду економіка рухається від однієї економічної системи до іншої, на даному перехідному періоді формується трансформаційна економіка з властивою їй нестійкістю та суперечливістю.

Трансформаційна економіка є результатом виникнення нових рушійних сил, що перетворюють одну економічної систему в іншу, в якій співіснують і взаємодіють домінуючі уклади минулої і майбутньої систем з поступовим наростанням сил нового укладу і формуванням якості однорідності. Загальний зміст трансформації обумовлюється особливостями економічної структури суспільства в цей період. З одного боку, вона характеризується співіснуванням елементів старої і нової систем; з іншого - саме це співіснування об'єктивно направлено на поступове утвердження нової економічної системи. Перехідний стан характеризується тим, що виникають нові елементи, що спочатку функціонують в рамках старої системи, підпорядковані їй і лише поступово набирають силу, перш ніж стануть панувати в суспільстві.

Транзиція (перехід) є складним процесом, який характеризується численними, часом протилежно спрямованими тенденціями, що народжують нові форми руху ринкової системи. Як ознака трансформації економічної системи виступає процес виростання нових відносин на базі вже існуючих, які сприяють збагаченню системи, можуть виступати домінантами її розвитку, однак створюють підстави її нестійкості та суперечливості.

Тривалість і розмитість змін, співіснування та інтеграція нових форм з попередніми формами може бути розтягнута в часі на невизначений термін.

Трансформація характеризується як соціально-економічний процес поступових, поетапних, послідовних інституційних і структурних перетворень, що ведуть до формування якісно нових механізмів функціонування економіки на всіх рівнях, на основі використання інструментів державного регулювання з метою забезпечення прогресивного соціально-економічного розвитку країни. Таким чином, вона охоплює всі елементи соціально-економічної системи: продуктивні сили, виробничі відносини, соціальні відносини, їх форми прояву та організаційні структури. Стабільне функціонування нової економічної системи настає, коли економіка набуває здатності створювати умови і передумови свого подальшого функціонування та розвитку, тобто відтворюватися в простому і розширеному масштабі. Саме такий стан економіки означає завершення перехідного періоду від однієї економічної системи до іншої. В рамках нової економічної системи трансформаційні процеси тривають, але вони йдуть на базі притаманних їй економічних відносин без глибинних якісних змін в її основі. Системну трансформацію, перехідні змішані форми, що виникають в процесі розвитку самої системи, слід чітко відрізнити від перехідної економіки міжсистемного характеру. Трансформаційна економіка є економічною системою, яка формує етапи своєї зрілості, і просувається вгору, до критичної точки свого історичного існування, так як трансформаційна економічна система неоднорідна і нестійка, носить тимчасовий і проміжний характер.

Таким чином, істотною відмінністю між країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою є транзитивний період, в якому відбувається докорінне перетворення системи, заміна старої системи нової. До країн, що розвиваються відносять більшість країн Азії, Африки, Океанії, Латинської Америки та ін. Загальний рівень ВВП країн, що розвиваються становить менше чверті від ВВП економічно розвинених країн, хоча їх загальна кількість майже в сім раз переважає чисельність економічно розвинених країн. До країни з перехідною економікою відносяться держави Східної Європи, Україна, Росія, інші колишні республіки СРСР, Албанія, Китай, В'єтнам, Монголія та ін. У двадцяти семи країнах, що здійснюють перехід (не враховуючи Китай) живе близько 400 млн чоловік.

Переходи командно-адміністративних економічних систем до ринку, що почалися в 90-і роки ХХ століття, підняли безліч питань, що виходять далеко за рамки окремих національних економік. Так, для постсоціалістичних країн необхідність визначення свого місця в світовій

економіці є одним з найважливіших і дуже складних завдань. Їх економіка була орієнтована на участь в міжнародному поділі праці переважно серед країн-членів Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Особливістю цього інтеграційного союзу було планово-централізоване регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, що дозволяло захищати національні економіки від криз світового ринку, але одночасно позбавляло можливості постійно об'єктивно оцінювати рівень ефективності національного виробництва. Закономірним наслідком таких умов стало відставання від світових інтеграційних процесів. Перед трансформаційними економіками стоїть завдання виходу на траєкторію сталого розвитку та економічного зростання, що неможливо без повного усунення кризогенних чинників і формування властивих економічній системі вбудованих механізмів такого розвитку.

У розвинених країнах світу ринкова економіка органічно і неантагоністичних поєднується з державним регулюванням економіки, механізми якого забезпечують соціальну орієнтацію економічного розвитку. В економіці країн у перехідному стані певний час паралельно діють дві підсистеми виробничих відносин – та, що трансформуються і та, що зароджується. Внаслідок взаємодії старої і нової систем відносин виникає перехідна система виробничих відносин. Перехідні виробничі відносини носять комплексний характер - вони охоплюють не тільки економічний базис і соціальну структуру, а й політичну організацію суспільства. Специфіка перехідних виробничих відносин полягає в тому, що вони є перехідною, нестабільною формою, яка не може вважатися кінцевою метою розвитку. Ця система відносин є лише способом досягнення вищої мети - формування нових завершених систем виробничих відносин. Затягування або затримка трансформації системи виробничих відносин, що і відбувається зараз в ряді нових ринкових країн, в тому числі і в Україні, несе в собі величезні загрози. Важливо, щоб на стадії ринкової трансформації колишніх командно-адміністративних систем носіями ринкових і товарних відносин були держава і державний сектор економіки, так як саме вони мають найбільшу економічну силу.

Виходячи з сучасної динаміки світової економіки і загальної логіки змін в її структурі в напрямку відкритості, інтернаціоналізації та глобалізації, критерієм досягнутого рівня ринкової трансформації країн з перехідними економічними системами є рівень розвитку ринкових форм господарювання в поєднанні з рівнем і масштабами участі всіх країн в процесах інтернаціоналізації та глобалізації. Глобалізація та прискорення науково-

технічного прогресу різко підвищили вимоги до ефективності економіки всіх держав, загострили міждержавну економічну конкуренцію.

Методологія соціально-економічних трансформацій об'єктивно відокремлює зміни в їх техніко-організаційних формах і перетворення в соціально-економічних формах або кроки в еволюції виробничих відносин. З точки зору аналізу та оцінки економічних наслідків трансформації економічних систем і структур виникає важливе питання пошуку стратегічних напрямків структурних перетворень.

Головна причина низької успішності ринкової трансформації в Україні полягає саме у відсутності послідовної довгострокової стратегії, що призвело до розриву внутрішніх і зовнішніх господарських зв'язків, тривалої платіжної кризи, підриву фінансово-кредитної системи, різкого падіння виробництва і споживання, зубожіння населення. Проголошені численні програми реформ не були реалізовані через відсутність послідовної економічної стратегії і різке ослаблення економічної ролі держави.

Державна стратегічна програма трансформації економічної системи України повинна передбачити створення державної системи регулювання ринкової економіки, яка забезпечила б розвиток господарської самодіяльності населення. Світовий досвід доводить, що розвинена ринкова економіка будь-якої країни неможлива без наявності раціонального державного сектора, державної власності та системи державного регулювання. У жодній країні світу при формуванні і розвитку ринкових економічних систем не обійшлося без активної, регулюючої ролі держави.

Сьогодні питання ступеня державного втручання в економіку є гострою актуальною проблемою у всіх, навіть економічно розвинених країнах. На сучасному етапі в більшості економічно розвинених країн існують фактично дві основні концепції економічної політики. Одна базується на державному регулюванні, інша на ринковому саморегулюванні. Історичний досвід доводить необхідність певних пропорцій і балансу між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням.

Створення ефективної ринкової економіки вимагає кардинального посилення ролі держави, зміцнення її економічних і стратегічних інститутів. Як і в інших країнах, в Україні повинна існувати єдина економічна стратегія, політика і єдина практика послідовного державного регулювання економіки, що передбачає інтегровану політичну, економічну і соціальну функції держави.

Для формування внутрішньої ринкового середовища в трансформаційних країнах потрібен тривалий перехідний період. Цей період повинен бути наповнений значними послідовними інвестиціями у

формування ринкового менталітету та ринкового середовища. Друга вимога перехідного періоду полягає в тому, щоб не допустити руйнування старого господарського механізму, доки не створено новий. Тобто мова йде про поєднання різних форм і методів управління на перехідному етапі, про використання адміністративних методів. Послідовну реалізацію цього принципу поетапної економічної трансформації можна простежити в економічній політиці Китаю. Бездіяльність держави, коли воно не має послідовної стратегічної програми реформ і пускає перебіг подій на самоплив, є основним фактором невдач деяких трансформаційних економік.

В умовах ринкової трансформації економічних систем нових країн неминуче відбувається специфічна трансформація самих механізмів і систем державного регулювання. Якщо в умовах повного одержавлення економіки вони мають переважно адміністративний характер, то в умовах змішаної економіки, заснованої на ринкових засадах, в процесі регулювання держава застосовує економічні методи. Повинні бути розроблені нові механізми економічної інтеграції державного сектора економіки з недержавним. Одним з таких механізмів може стати система індикативного економічного планування. Повна відмова від народногосподарського планування не може забезпечити ефективного розвитку економіки. Інтегруючим механізмом має стати також планування і програмування розвитку економіки.

Так, для післявоєнних Франції, Японії та Кореї була характерна в значній мірі «авторитарна» постановка стратегічних цілей розвитку, що виходила від вищого керівництва країни. Аналогічним чином здійснювалася постановка цілей і завдань розвитку на початкових етапах формування систем стратегічного планування в інших країнах («Новий курс» Ф. Рузвельта в США, прискорена індустріалізація в СРСР). При цьому в міру подолання кризових ситуацій, а також розвитку методологічного апарату планування і прогнозування постановка цілей і завдань переставала носити просто політичний характер і супроводжувалася економіко-математичними розрахунками та оцінками. Стратегічні цілі і завдання розвитку розглянутих економік конкретизувалися в ряді документів стратегічного планування, серед яких найбільше значення мали середньострокові плани розвитку (як правило, п'ятирічні). Ступінь деталізації цих документів залежав від того, наскільки широким було охоплення економіки системою планування (так, в СРСР п'ятирічні плани додатково конкретизувалися в рамках річних завдань). Найважливішу роль при цьому грали не тільки зміст планів, але і процедура їх розробки і обговорення, де одним з головних завдань було узгодження інтересів між різними сторонами економіки - бізнесу і державних структур. Наприклад, у Франції планування здійснювалося за принципом

«знизу вгору» і включало в себе кілька ітерацій, в ході яких досягалися домовленості між різними учасниками економічних процесів.

5.2. Особливості стратегічного планування транзитивного періоду

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку - це систематичний процес, за допомогою якого держави створюють картину свого майбутнього і визначають етапи його досягнення, виходячи з ресурсних можливостей. Основне призначення системи стратегічного планування полягає в тому, щоб спрямувати зусилля основних учасників економіки на досягнення довгострокових цілей соціально-економічного розвитку.

Система державного стратегічного планування складається з державного прогнозування, програмно-цільового і територіального планування та моніторингу реалізації документів державного стратегічного планування. Система стратегічного планування передбачає реалізацію ключових національних пріоритетів в програмах дій уряду, в галузевих стратегіях і програмах, в стратегіях регіонального розвитку.

До документів державного стратегічного планування відносяться: документи, що розробляються в рамках державного прогнозування (прогноз соціально-економічного розвитку на довгостроковий період, прогноз соціально-економічного розвитку на середньостроковий період); документи, що розробляються в рамках програмно-цільового і територіального планування (стратегія соціально-економічного розвитку, довгострокова бюджетна стратегія, програма соціально-економічного розвитку, інші державні програми).

Прогнозування соціально-економічного розвитку являє собою розробку науково обґрунтованих уявлень про напрями і результати соціально-економічного розвитку країни, визначення параметрів, досягнення яких забезпечує реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни та пріоритетів економічної і соціальної політики з урахуванням завдань національної безпеки.

Прогнозування передує розробці всіх документів стратегічного планування. Результати прогнозних розрахунків використовуються державними органами для обґрунтування цілей і завдань соціально-економічного розвитку, вироблення і обґрунтування соціально-економічної політики уряду, способів раціоналізації і підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів. Прогноз передбачає варіативність внутрішніх умов і характеристик соціально-економічного розвитку і

спирається на оцінку досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, факторів і обмежень економічного зростання. Теоретичну базу прогнозування складають теорії стадій економічного зростання У. Ростоу (США), неокласична теорія зростання (моделі Харрода-Домара і Солоу-Тінбергена), теорії розвитку А. Льюїса та ін.

Методологія розробки прогнозу соціально-економічного розвитку заснована на екстраполяції тенденцій, що склалися і трендів у розвитку економіки і соціальної сфери, економетричних розрахунках на базі даних системи національних рахунків, системі макроструктурних моделей, таких як модель міжгалузевого балансу, модель динаміки капіталу і інвестицій в реальний сектор економіки. В якості вихідних даних для формування варіантів розвитку економіки і розробки прогнозу розглядаються зовнішні умови, прогнозні показники функціонування сфер народного господарства країни.

Основними функціями системи державного стратегічного планування є:

- ✓ визначення внутрішніх і зовнішніх умов і тенденцій соціально-економічного розвитку;
- ✓ виявлення можливостей і обмежень соціально-економічного розвитку;
- ✓ визначення цілей соціально-економічного розвитку та пріоритетів соціально-економічної політики;
- ✓ вибір шляхів і способів досягнення цілей, які забезпечують найбільшу ефективність використання наявних ресурсів;
- ✓ формування комплексів заходів, що забезпечують досягнення цілей соціально-економічного розвитку у відповідних сферах соціально-економічного розвитку;
- ✓ визначення необхідних ресурсів для досягнення цілей і завдань соціально-економічного розвитку;
- ✓ координація планованих дій по досягненню цілей соціально-економічного розвитку на різних рівнях державної влади;
- ✓ контроль досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку;
- ✓ науково-технічне, інформаційне та кадрове забезпечення державного стратегічного планування соціально-економічного розвитку.

Стратегічне планування - безперервний процес. Стратегія економічного розвитку повинна розроблятися і реалізовуватися спільними зусиллями органів державної влади, представників приватного бізнесу, державних підприємств, громадських організацій. Головна мета розвитку - стійке

поліпшення якості життя всього населення країни - повинна бути обов'язково врахована в стратегії економічного розвитку країни. Розробці концепції соціально-економічного розвитку країни повинні бути підпорядковані інші цілі, фактори та механізми стратегічної діяльності, а також методи управління цим процесом. Структура концепції економічного розвитку передбачає виділення: цілей і завдань розвитку; принципів розвитку; чинників розвитку; пріоритетних напрямків розвитку; ресурсного забезпечення розвитку; механізмів розвитку.

На основі сформованої концепції розробляється план конкретних дій. Його стандартний варіант включає в себе завдання і терміни їх вирішення, очікувані результати, розміри і джерела фінансування, способи проміжного контролю. Важливим аспектом цієї стадії стратегічного планування є аналіз балансу результатів і витрат, пов'язаних із здійсненням плану. Стратегічне управління розвитком передбачає наявність не тільки робочої програми дій, а й постійний моніторинг соціально-економічного стану економіки, порівняння його даних з цілями і критеріями розвитку, здійснення оцінки ефективності та результативності вжитих заходів.

Окрема група проблем пов'язана і з реалізацією заходів економічної політики, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних цілей і завдань, які необхідно погоджувати на всіх рівнях влади, що відповідають за проведення різних напрямків економічної політики. Стратегія соціально-економічного розвитку являє собою систему заходів державного управління, що спираються на довгострокові пріоритети, цілі та завдання політики органів державної влади. Стратегії соціально-економічного розвитку націлені на вирішення основних проблем і реалізацію пріоритетних напрямів їх розвитку в доступній для огляду перспективі. Цілями розробки стратегії також є: оцінка потенціалу соціально-економічного розвитку; взаємоузгодження короткострокової політики та довгострокових стратегічних пріоритетів розвитку; забезпечення узгодженості та спільності дій. В ході підготовки Стратегії оцінюється існуючий стан економіки і соціальної сфери, визначаються основні проблеми, сценарії і пріоритетні напрямки розвитку. Процес розробки стратегії передбачає: виявлення та аналіз основних проблем, що стоять перед економікою і суспільством в середньо- і довгостроковій перспективі; комплексну оцінку ключових зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на соціально-економічний розвиток; розробку двох-трьох найбільш ймовірних сценаріїв соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу; виявлення та аналіз ризиків і ресурсних можливостей; вибір цільового сценарію розвитку на

підставі оцінки ризиків та ресурсних можливостей; розробку системи пріоритетних напрямків розвитку в рамках обраного цільового сценарію.

5.3. Особливості реформування та моделі окремих країн

Економічна трансформація являє собою складний соціально-економічний феномен, що віддзеркалює зміну існуючого економічного порядку з метою забезпечення економічного зростання. Обираючи економічну стратегію, країна фактично визначає свій шлях поєднання перетворень з досягненням економічного зростання. Стратегії економічної трансформації, реалізовані різними країнами, можна умовно розділити на три великі групи:

Модель трансформації країни, що розвивається. Цю стратегію, як правило, реалізують економічно відсталі держави. Її ключовий елементом є індустріалізація, що виявляється основним засобом подолання економічної відсталості та скорочення розриву з індустріально розвиненими державами. Така стратегія «руху навздогін» свого часу була успішно реалізована в нових індустріальних країнах. Ця модель має дві основні форми: модель експортної орієнтації та модель імпортозаміщення. Принципи цієї моделі були характерні для країн Західної Європи в епоху промислових революцій. Революцію Мейдзі в Японії можна також віднести до такої моделі.

Модель економічної реконструкції. Це стратегія прискореної відбудови економіки з орієнтацією на нові технологічні вимоги. Вона була успішно реалізована в країнах Західної Європи і Японії після Другої світової війни. Іноді реконструкція відбувається поряд з політичними і економічними змінами системного характеру.

Модель системних перетворень. Ця модель є комбінацією елементів першої та другої стратегій. На відміну від цих стратегій, системні зміни передбачають перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової системи господарювання. У колишніх соціалістичних країнах координація економічної діяльності здійснювалася переважно на основі вертикальних зв'язків «держава - підприємство». Тому для переходу до ринкових засад необхідна системна трансформація.

Кожна країна розробляє і реалізує свою власну економічну стратегію, в якій комбінуються елементи різних підходів до економічного зростання. Економічний розвиток будь-якої країни визначається наявністю і якістю чинників виробництва, методами і технологіями їх використання, економічною політикою держави. Характер економічної політики може варіюватися від радикальних заходів (шокової терапії) до гра дуалізму, або

взагалі бути поєднанням цих підходів. Аналіз перехідної економіки з певних методологічних позицій дозволяє виділити теоретичні концепції вирішення проблем перехідного періоду і здійснення ефективного переходу до бажаного стану.

Концепція залежності від минулого траєкторії розвитку характеризує шлях еволюції економічної системи в термінах нерівноважної самоорганізації. Відбір однієї з можливих моделей перехідної економіки обумовлений накопиченням різних подій і збурень в попередні періоди еволюції економічної системи. Стосовно до проблеми трансформаційних змін в економіці підхід з точки зору «ефекту історичної обумовленості розвитку», наслідування попереднього досвіду.

Концепція градуалізму передбачає проведення перетворень повільно, послідовно. Джерелом ринкових перетворень градуалізм бачить державу. Відповідно до цієї концепції саме держава, керуючись довгостроковою стратегічною програмою реформ, має поступово замінювати елементи адміністративно-командної економіки ринковими відносинами. Класичний зразок градуалістської політики – Угорщина та Китай. Так, китайське керівництво не перешкоджає ринкових відносин там, де це можливо, і зберігає державний контроль там, де вважає за необхідне.

Концепція «шокової терапії» заснована на ідеях монетаризму, сучасного варіанта ринкової теорії, розробленого американським вченим, лауреатом Нобелівської премії Мілтоном Фрідманом і його послідовниками. Монетаризм виходить із того, що ринок - найефективніша форма економічної діяльності, що здатна до самоорганізації. Тому монетаристи стверджують, що трансформація повинна відбуватися з мінімальною участю держави. Головне завдання держави - підтримка стійкості фінансової системи, оскільки без стабільної грошової одиниці ринок функціонувати не може. Основним інструментом антиінфляційної політики монетаристи вважають одночасний процес лібералізації цін і різкого скорочення державних витрат, що отримав назву «шокової терапії». Прихильники доктрини стверджують, що вона забезпечує швидке відновлення рівноваги у фінансовій системі, зміцнення грошової одиниці, формування приватного капіталу і на цій основі - перехід до економічного зростання. Фінансова політика уряду в період «шокової терапії» повинна забезпечувати так звані жорсткі бюджетні обмеження. Доктрина «шокової терапії» була вперше розроблена для практичного застосування американським вченим Джеффри Саксом і успішно випробувана в середині 80-х років ХХ століття в латиноамериканських країнах, які пережили гіперінфляцію та розвал економіки. У найбільш послідовному вигляді доктрина «шокової терапії» була реалізована в Польщі під

керівництвом прем'єр-міністра Л. Бальцеровича. Керувалися доктриною «шокової терапії» такі країни, як Чехія, Естонія, Росія. У Чехії та Естонії її реалізація була цілком успішною.

Ліберально-монетаристська концепція виходить з того, що формування ринку - спонтанний процес: варто лібералізувати економіку, і відносини його суб'єктів почнуть ефективно саморегулюватися під дією «невидимої руки ринку», тому упор робиться на дерегулювання, знятті властивих плановій економіці обмежень, використанні ринкових механізмів. Пріоритетним завданням вважається фінансова стабілізація, що досягається рестриктивними грошово-кредитною та фінансовою політиками з метою скорочення грошової пропозиції. У даній моделі не представлений в якості особливого об'єкта реальний сектор: його функціонування трактується як автоматично виникаючий результат фінансової стабілізації та застосування монетарних методів.

Кожна з цих концепцій або їх ефективне поєднання може бути використана трансформаційними країнами на окремих етапах розвитку. Основою довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку має бути виважена система заходів та концептуальних засад. Інерційні стратегії традиційної індустріалізації для нових ринкових країн вже неприйнятні ні з точки зору ефективності економіки, ні з точки зору економічної безпеки і конкурентоспроможності. В умовах відносної соціально-економічної відсталості нових ринкових країн, в тому числі України, модифікується поняття структурних зрушень і модернізації структури господарства. Ці країни мають потребу в серйозних стратегічних програмах реіндустріалізації економіки в умовах промислової революції. Така програма повинна орієнтуватися на світові ринки і стимулювати як захист національного підприємництва, так і міжнародну конкуренцію і інтеграцію. Разом з тим вже накопичений певний досвід ринкової трансформації економік різних країн, таких як Китай, В'єтнам, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина. Можливо виділення певних моделей стратегії ринкових трансформацій в залежності від шляхів і методів реформування економіки, що притаманні окремим державам.

Доцільним є розглянути досвід тих країн, які виявилися найуспішнішими за період трансформаційних зрушень й досягли найбільших економічних результатів. Моделі економічних стратегій цих країн є важливим досвідом для запозичення іншими державами, які потребують зміни та пошуку нових стратегічних орієнтирів розвитку. Таким моделями, перш за все, є південнокорейська та китайська.

Південнокорейська модель

У південнокорейській моделі розвитку широко використовуються: планування економічного розвитку (з 1962 року розробляються п'ятирічні плани); державний контроль в кредитно-фінансовій сфері; регулювання зовнішньоекономічної сфери, яке спрямоване на стимулювання експорту і обмеження імпорту. Південнокорейська модель економіки є однією з найуспішніших в світі. Вона показує приклад того, як найбільш розвита країна світу після військової розрухи за кілька десятиліть років перетворилася в одну з найбагатших і високотехнологічних держав. Сьогодні Південна Корея - один з лідерів у виробництві побутової та комп'ютерної техніки, торгових суден, автомобілів, комп'ютерних ігор.

Економіка Південної Кореї базується на кількох унікальних принципах, що виникли в умовах східного менталітету: неймовірна працьовитість; великі корпорації (чеболі) як основа економіки; нечисленність і слабкість малих підприємств; висока соціальна згуртованість нації; авторитарний стиль правління. Чеболь - це жорсткий кістяк економіки, культури і всього життя Південної Кореї. Він являє собою конгломерат формально незалежних, але підлеглих єдиному керівництву підприємств. Одне таке мегапідприємство виробляє десятки і сотні видів товарів. Робочі в чеболях отримують зарплату, а також у багатьох випадках гуртожиток або квартиру, однак більшу частину доби працівник проводить на підприємстві.

Перші чеболі з'явилися в Кореї в 60-х роках. Це було об'єднання тридцять найуспішніших підприємців, що розвивали пріоритетні галузі виробництва, натомість отримавши податкові пільги та інші переваги. Чеболь - південнокорейська форма фінансово-промислових груп (сімейні холдингові компанії), які значною мірою визначають економічний стан країни, завдяки ним всього за 10-15 років країна перетворилася на експортера товарів легкої промисловості, взуття та будівельних послуг, а невдовзі в найбільшого виробника різного устаткування. Найбільш відомі південнокорейські чеболі "Daewoo", "Samsung", "LG International", "Hyundai". Японський аналог чеболя - дзайбацу.

Китайська модель

Динамічний розвиток китайської економіки змушують дослідників шукати чинники такого успішного розвитку економіки країни, в тому числі для вироблення універсальних рекомендацій для використання китайського досвіду в інших країнах.

За останні 40 років економіка країни зросла с 305 млрд дол. в 1980 році до 13608 млрд дол. на початок 2020 року, стала другою економікою у світі, перевершивши Японію в 2009 році, при цьому з 1980 по 2020 рік частка Китаю в світовому ВВП зросла з 2 до 15,85%. Серед ключових особливостей

китайської моделі реформування економіки слід підкреслити важливість застосовуваних підходів до впровадження нових господарських механізмів, до забезпечення функціонування злагодженої системи проведення економічних змін:

1. Орієнтація на довгострокові цілі. Цей принцип передбачає поступову, а не блискавичну модернізацію народного господарства при переході до ринкових принципів, коли спочатку відбувається реалізація більш легких у виконанні змін, з подальшим переходом до більш ресурсоємних і складних з поступовою зміною окремих механізмів для досягнення пріоритетних цілей в довгостроковій перспективі. Реформування економіки починається з найбільш репродуктивних галузей (харчова і легка промисловості, сільське господарство).

2. Гнучкість при виробленні форматів інституційних змін. Врахування як зарубіжного, так і власного історичного досвіду, який адаптується до вимог середовища та обраних стратегічних орієнтирів. Апробація рішень спочатку на окремих регіонах країни, а при доведеній ефективності наступне поширення на всю країну.

3. Використання економічних переваг країни, орієнтованість на наявні можливості. Завдяки дешевій робочій силі, в Китаї було експортоорієнтовану модель зростання економіки: були створені привабливі умови для відкриття закордонними підприємцями сучасних виробництв на території країни, що дозволило імпортувати технологічні рішення, забезпечити зайнятість і прогрес.

4. Державний капіталізм (проміжний варіант між соціалістичним плануванням і вільним капіталістичним ринком). Була закріплена пріоритетна роль держави, що проводила макроекономічне регулювання, однак дозволяла певним секторам економіки функціонувати на ринкових умовах.

5. Опора на широкі маси населення з самого початку реалізації реформ. Перші кроки були відразу направлені на першочергові потреби простих громадян: рішення проблем з продовольством і товарами широкого вжитку, стимулювання приватного підприємництва для забезпечення зростання доходів населення. Багато уваги приділялося реалізації соціальних програм, формуванню та розвитку духовних традицій суспільства.

У 80-х років ХХ століття найбільший внесок в бурхливе зростання економіки країни внесли реформи, пов'язані з відкриттям країни для іноземних виробництв і капіталу, з метою чого було створено чотири спеціальних економічних зон. У 1990 році були відкриті Фондові біржі в

Шанхаї і Шеньчжені. У 1992 році була сформульована нова мета проведення реформ - створення системи «соціалістичної ринкової економіки».

У новому тисячолітті намітилося посилення ролі приватного підприємництва в розвитку сектора промисловості. У 2001 році Китай вступив до СОТ. Була сформована концепція «наукового розвитку» країни, що обґрунтовувала переорієнтацію зростання виробництва від екстенсивного до інтенсивного, орієнтацію економіки на соціальні потреби широких верств населення та впровадження інновацій для всебічного розвитку.

З 2012 року стало відчуватися уповільнення темпів зростання китайської економіки, зростання ВВП Китаю став фіксуватися на позначці нижче 8% річних, що ознаменувало перехід економіки на новий етап, який означав структурне поглиблення реформ, відбір найбільш інноваційних підприємств і моделей господарських зв'язків. В 2015 році частка послуг у ВВП країни досягла 50,5%, таким чином вперше сфера послуг стала основною компонентою в ВВП, що дозволило Китаю підтвердити статус постіндустріальної держави.

У стратегії міжнародного співробітництва Китаю реалізується ініціатива «Один пояс і один шлях», згідно з якою Китай на території зацікавлених країн Євразії реалізує ряд інфраструктурних проектів для формування на території країн «Економічного пояса Шовкового шляху» і «Морського Шовкового шляху XXI століття». З початку 2000-х років Китай став виходити на міжнародні ринки з власної ініціативи порядком: диверсифікація зарубіжних активів КНР, міжнародна експансія великих китайських підприємств в сфері транспортної інфраструктури, посилення регіонального лідерства країни.

У подальшу стратегію економічного розвитку Китаю закладені п'ять принципів зростання, які відповідають ключовим проблемам, накопиченим в країні:

1. Інновації. Передбачається, що інновації будуть займати центральне місце в національному розвитку Китаю, сприяти появі нових технологічних рішень всередині країни і тим самим змінювати структуру економічного зростання шляхом переважно інтенсивного розвитку.

2. Гармонізація. Подолання значної кількості соціально-економічних дисбалансів за рахунок ефективних інструментів державної політики.

3. Екологічність. Розроблено план реформ щодо вдосконалення системи охорони навколишнього середовища, згідно з яким Китай буде дотримуватися екологічних принципів розвитку.

4. Відкритість. Китай націлений закріплювати позиції на глобальних ринках на взаємовигідних умовах, в тому числі реалізуючи проекти в рамках

концепції «Один пояс і один шлях», просувати китайські бренди на світових ринках і використовуючи інші існуючі механізми міжнародного співробітництва.

5. Загальний доступ до плодів розвитку. Створення умов, щоб все населення країни могло користуватися успіхами її модернізації. Даний напрямок має на увазі посилення соціальних програм підтримки 70 млн бідних, які проживають в сільських районах.

Такі ключові особливості проведення реформ в Китаї, як поступовість і орієнтація на довгострокові цілі, гнучкість в пошуку конкретних рішень залишаються незмінними донині, однак у своїй реалізації вимагають впровадження більш інноваційних і технологічних виробничих інструментів. Країна сьогодні стоїть перед складним завданням зберегти тонкий баланс між посиленням структурної трансформації економіки і ще більш усвідомленим включенням в глобальні процеси. Наявність фундаментального запасу міцності китайської економіки, який виражається в тому числі в концепції державного регулювання, яка зберігає за державою можливість використання широкого набору ефективних інструментів регулювання економіки, дозволяє прогнозувати її подальші успіхи розвитку.

Китайська модель стратегії характерна для таких країн як Китай, В'єтнам, Монголія, вона передбачає формування ринкових відносин в надрах старої командно-адміністративної системи. Процес трансформації економічної системи відбувається поступово, поетапно, з ефективним використанням державного регулювання економічних процесів. Система державного управління та планування поступово пристосовується до нових умов та створює умови залучення іноземного капіталу.

Польська модель

Польська модель або ринкова «шокова терапія» є стратегією ринкової трансформації, що є достатньо жорстким соціальним експериментом над людьми. В Польщі, де зберігалися специфічні передумови для переходу до ринку (ринкова психологія, приватна власність на землю, підтримка населення, західний вплив, залежність від великої багатомільйонної діаспори), така трансформація здійснювалась більш ефективно ніж в інших країнах. Польща першою серед країн Центральної та Південно-Східної Європи почала системні перетворення і вже в 1996 році пододала трансформаційний спад, перевищивши рівень ВВП 1989 року на 4,7%. В основі системної трансформації в Польщі лежали процеси кардинальних перетворень власності, початок яким було покладено ще в середині 1990 років завдяки високій динаміці розвитку приватного сектора, що спирався на традиції індивідуального підприємництва, що було збережено в країні. За

роки реформ була побудована економіка з переважанням приватного сектора: Польща - одна з найуспішніших країн ЄС з точки зору розвитку підприємництва. Сильним стимулом реформ була мета - вступ до Євросоюзу. Активну підготовку до цього процесу Польща почала з середини 90-х років.

Оцінюючи результати польських перетворень, можна відзначити два важливих досягнення: оперативне створення динамічного сектора приватного підприємництва та проведення на законодавчому та інституційному рівнях реформ ринкової економіки, які стали одним з визначальних чинників, що забезпечили вступ Польщі в ЄС. Третє важливе досягнення - це значні обсяги експортної галузі, що було розбудовано на основі прямих зарубіжних інвестицій і діяльності нових польських приватних підприємств. До слабких сторін польської реформи можна віднести згортання пенсійної реформи, низький рівень професійної активності поляків, зростання трудової еміграції, відсутність радикальних змін в таких сферах як охорона здоров'я та освіта. Польщі ще далеко до рівня високорозвинених країн Європи, однак її прогрес сумнівів не викликає. В цілому глибокі системні перетворення в Польщі були проведені в історично короткий термін і без тривалого періоду спаду або застою в економіці.

Угорська модель

Угорська модель стратегії передбачає поступовий, еволюційний перехід до ринкових відносин шляхом різних взаємопов'язаних перетворень, які починаються ще в надрах командно-адміністративної системи. Ринкове середовище також формується ще в межах старої системи. Командна система демонтується поступово. Угорщина витратила на процес еволюційної трансформації своєї економічної системи близько 40 років, що дало можливість уникнути різких соціальних потрясінь, обвальної гіперінфляції, стагфляції, безробіття, зупинки виробництва, зубожіння населення, соціальних протестів і конфронтацій. Зміни почалися зі зміни механізму управління і відносин власності, з проголошення «нового економічного порядку» у 1968 році.

Чехословацька модель

Чехословацька або цивілізована модель також спиралася на старі традиції ринкової культури, що збереглися в країні, а також на значні експортні зв'язки. Суть цієї моделі в проведенні «м'якої» дестабілізації (роздержавлення) державної власності цивілізованими методами шляхом акціонування та корпоратизації. Створена в Чехії і Словаччині правова основа та ділове оточення привернули масштабні закордонні інвестиції, що дало можливість стабілізації економік і грошових систем на високому рівні виробництва і використання виробничих потужностей.

Прибалтійська модель

Прибалтійська модель трансформації має своєю специфікою малі масштаби народного господарства і ефективне використання факторів зовнішньої допомоги для стабілізації виробництва, споживання і фінансово-грошової системи. Ринкова трансформація в прибалтійських країнах здійснювалася на основі «кадрової революції», наявності ринкової культури та підготовці відповідних кадрів.

Білоруська модель

Соціально орієнтована економічна модель трансформації, розроблена білоруськими експертами, як стратегію переходу передбачала опору на ряд основоположних принципів: змішаний тип економіки, взаємодію різних форм власності з тенденцією до асоціативності; поєднання ринкових і державних механізмів регулювання; 3) соціальну орієнтацію економіки і підтримку соціальної стабільності; 4) принцип екологічної відповідальності. Білоруська модель соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає активну регулюючу роль держави в господарському житті і високий рівень соціальної захищеності населення. В економіці переважає державний сектор, на частку якого припадає понад половини виробленого ВВП і майже три чверті основних виробничих фондів. Приватизація проводиться відносно повільними темпами і зачіпає в основному малі і середні підприємства, тоді як великі підприємства (транспорт, зв'язок, найбільші підприємства промисловості) залишаються в руках держави. За роки трансформації значні успіхи були досягнуті в розвитку соціальної сфери. Значну увагу країна приділяється формуванню інноваційної інфраструктури, покликаної забезпечувати розробку нових технологій і їх впровадження у виробництво. Центральне місце в ній займає створений в 2005 році Парк високих технологій, що спеціалізується на розробці програмного забезпечення, орієнтованого на експорт, а з 2015 року і на суміжних видах інноваційної діяльності. Споживачами програмного забезпечення та іншої продукції Парку високих технологій є компанії 57 країн.

Російська модель

Російська модель трансформації заснована на формальній приватизації, роздержавленні та розвитку підприємництва, однак від початку реформ вона була ускладнена традиційним впливом державної бюрократії та корупції. Ліберально-монетаристська модель перехідної економіки реалізувалася в Росії протягом ряду років: в 1992 - 1993 роках. - в найбільш жорсткому вигляді у варіанті «шокової терапії»); в 1994 - 1996 роках - у, «градуалістському» прояві; в 1997 - 1998 рр. - з упором на застосування монетаристських методів стабілізації. В Росії «шокова терапія» була

пом'якшала тим, що уряд не обмежував заробітну плату, і це призвело до виникнення класичної інфляційної спіралі «ціни - заробітна плата». Крім того, держава збільшила емісію грошей і розширив кредитування народного господарства, що надало можливості уникнути значного зuboжіння населення, але розтягнуло фінансову стабілізацію на кілька років. Відносна успішність розвитку російської економіки здебільшого забезпечена її експортним ресурсним потенціалом, тому останнім часом держава намагається перейти до моделі імпортозаміщення та технологічної модернізації економіки.

Українська модель

Українська модель трансформації ще не повністю реалізована. Вона відрізняється складністю та непослідовністю стратегічних експериментів, помилок і невиправданих жертв. Економічну політику перехідного періоду в Україні можна умовно розділити на два етапи. Перший етап (1991-1994 роки) характеризується вимушеними кроками щодо лібералізації цін і зовнішньоекономічної діяльності, які здійснювалися під тиском перетворень міжнародного співтовариства. В економічній політиці домінували адміністративні заходи, але вона не була послідовною. Другий етап, що починається з 1994 року, ознаменували прискорення приватизації, фінансова стабілізація, створення ринкової інфраструктури тощо. Економічна політика цього етапу була комбінацією монетаристських та адміністративних заходів («адміністративний монетаризм»).

Україна почала процес економічних перетворень в умовах системної кризи, але масштаби цієї кризи (падіння обсягів виробництва, темпи інфляції тощо) виявилися набагато більшими порівняно з іншими перехідними економіками. Крім того, Україна запізнилася з початком реформ, що в значній мірі визначає сучасні економічні труднощі. Протягом відносно короткого періоду часу Україна відчувала кілька потужних зовнішніх шоків: введення нової валюти, а також перехід на світові ціни забезпечення нафтою, газом та іншими ресурсами. На економічну ситуацію в Україні негативно вплинула різка зміна режиму економічних зв'язків між підприємствами, перетворення їх з внутрішніх на зовнішньоекономічні.

За останні роки переходу відбулися відчутні зміни в економіці, політичній системі, ціннісній орієнтації суспільства. На жаль, не всі вони виявилися позитивними, однак було сформовано розгалужену банківську систему, ринкову інфраструктуру. В 2005 році Україна отримала від європейських експертів статус країни з ринковою економікою. Однак таке рішення більшості дослідників вдається технічним. Трансформаційний період в країні ще не завершився, тому що існує визначена кількість проблем,

які потребують нагального розв'язання, а економіка України потребує реформування та комплексної модернізації. Таким чином, Україна стоїть перед необхідністю ефективно скомбінувати два надзвичайно складні процеси - технічну модернізацію і запровадження стратегічних принципів розвитку економіки в глобальному ринковому середовищі нового тисячоліття. У практичному плані це означає реалізацію такої стратегії перетворень, яку можна визначити як «експортно-орієнтовану модернізацію» національного господарства з переважанням технологічної продукції, а не сировини. Важливого значення також набувають проблеми посилення ролі держави як в рамках національної економіки, так й в глобальному економічному просторі. Трансформація економічних систем неминуче веде до трансформації самої держави, її економічних функцій. Визначення співвідношення та балансу ринкового саморегулювання і державного регулювання - одне з найважливіших завдань економічної стратегії нових країн ринкової орієнтації, в тому числі і України.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Що представляє собою змішана економічна система?*
- 2. Назвіть характерні ознаки, переваги та недоліки командно-адміністративної економіки.*
- 3. Назвіть характерні ознаки, переваги та недоліки ринкової економіки.*
- 4. Сутність та характерні ознаки процесу трансформації економічних систем.*
- 5. Роль держави в перехідному періоді.*
- 6. Сутність, цілі та функції стратегічного планування.*
- 7. Актуальність прогнозування та програмування в стратегії економічного розвитку.*
- 8. Основні характеристики групи трансформаційних країн.*
- 9. Що є спільного й відмінного у стратегіях розвитку групи трансформаційних країн?*
- 10. Яка концепція економічного розвитку перехідного періоду передбачає значну роль держави в економіці.*
- 11. Назвіть переваги та недоліки концепції градуалізму.*
- 12. Назвіть переваги та недоліки концепції «шокової терапії».*
- 13. Які принципові відмінності характеризують модель трансформації китайської економіки?*
- 14. Які принципові відмінності характеризують модель трансформації південнокорейської економіки?*

15. *Надайте характеристику реформ перехідного періоду однієї з трансформаційних економік.*
16. *Які основні стратегічні засади реформування економіки України ви вбачаєте?*

Тема 6 Особливості інтеграційних стратегій

Питання, які розкривають зміст теми:

- 6.1. Сутність та переваги міжнародної економічної інтеграції
- 6.2. Особливості розвитку окремих інтеграційних об'єднань світу
- 6.3. Проблеми інтеграції України до системи світогосподарських зв'язків

Ключові терміни: інтеграція (*integration*); глобалізація (*globalization*); інтернаціоналізація (*internationalization*); економічні зв'язки (*economic relations*); інтеграційний потенціал (*integration potential*); економічні відносини (*economic relationships*); економічна взаємодія (*economic interaction*); інтеграційні стратегії (*integration strategies*); стратегії економічного розвитку інтеграційних об'єднань (*economic development strategies of integration associations*); зона вільної торгівлі (*free trade area*); єдиний економічний простір (*common economic space*); регіональні інтеграційні об'єднання (*regional integration associations*); інтеграційна політика (*integration policy*); митний союз (*customs union*); митні бар'єри (*customs barriers*); спільний ринок (*common market*); економічне співтовариство (*economic community*); торговельна угода (*trade agreement*); преференційна торговельна угода (*preferential trade agreement*); асоціація (*association*); співтовариство (*community*); економічне співробітництво (*economic cooperation*); економічне партнерство (*economic partnership*); валютний союз (*monetary union*).

Інтеграційні об'єднання та їх загальноприйнята аббревіатура:

AEC ASEAN - Економічне співтовариство АСЕАН (*Economic Community ASEAN*);
ALBA - Боліваранський альянс країн Латинської Америки і Карибського басейну (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*);
AMU - Союз арабських країн Магрибу (*Arab Maghreb Union*);
ANZCERTA - Австралійсько-Новозеландська торговельна угода про поглиблення економічних зв'язків (*Australia New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement*);
АРЕС - Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (*Asia-Pacific Economic Cooperation*);
АРТА - Азіатсько-тихоокеанська торговельна угода (*Asian and Pacific Trade Agreement*);
ASEAN Асоціація країн Південно-Східної Азії (*Association of South East Asian Nations*);

SACM (MCCA) – Центральноамериканський спільний ринок (The Central American Common Market, Mercado Común Centroamericano);
CAEU - Рада арабської економічної єдності (Council of Arab Economic Unity);
CAN - Андське співтовариство (Andean Community of Nations, ACN; Comunidad andina, CAN); LAFTA)
CARICOM - Карибське співтовариство (Caribbean Community);
CBI - Транскордонна Ініціатива (Cross Border Initiative);
CCASG - Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf);
CEFTA - Центральноєвропейська асоціація вільної торгівлі (Central European Free Trade Agreement);
CELAC - Спільнота країн Латинської Америки і Карибського басейну (Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños);
CEN-SAD - Спільнота Сахель-сахарських держав (The Community of Sahel-Saharan States);
COMESA - Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки (Common Market for Eastern and Southern Africa);
EAC - Східноафриканське співтовариство (The East African Community);
EAEC - Східноазіатське економічне співтовариство (East Asian Economic Community, EAEC)
ECCAS - Економічне співтовариство країн Центральної Африки (Economic Community of Central African States);
ECOWAS - Економічне співтовариство країн Західної Африки (The Economic Community of West African States);
ECSC - Європейське об'єднання вугілля і сталі (European Coal and Steel Community);
EEC - Європейське економічне співтовариство (The European Economic Community);
EFTA - Європейська асоціація вільної торгівлі (The European Free Trade Association);
EU - Європейський союз (The European Union);
EURATOM - Європейське співтовариство з атомної енергії (European Atomic Energy Community);
GAFTA - Рада арабської економічної єдності (Agadir Agreement);
LAFTA - Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Latin American Free Trade Association, перейменована в Латиноамериканську асоціацію інтеграції (Latin American Integration Association, ALADI)
MERCOSUR - Південноамериканський спільний ринок (Southern Common Market, Mercado Común del Sur);

MRU - Союз країн річки Мано (Mano River Union);
NAFTA - Північноамериканська угода про вільну торгівлю (North American Free Trade Agreement);
OAU, AU - Організація африканської єдності, в 2002 році перейменована в Африканський союз (Organization of African Unity, OAU; since 2002 African Union, AU);
OECS - Організація Східно-карибських держав (Organisation of Eastern Caribbean States);
OPEC - Організація країн експортерів нафти (The Organization of the Petroleum Exporting Countries)
SAARC - Асоціація регіонального співробітництва країн Південної Азії (South Asian Association for Regional Cooperation);
SACU - Південноафриканський митний союз (Southern African Customs Union);
SADC - Південноафриканське співтовариство розвитку (Southern African Development Community);
SPARTECA - Південнотихоокеанська угода про регіональну торгівлю та економічне співробітництво (South Pacific Regional Trade and Economic Cooperation Agreement);
TSEPA- Транстихоокеанське стратегічне економічне партнерство (TransPacific Strategic Economic Partnership Agreement);
UdMA - Союз арабського Магрибу (Union du Maghreb arabe);
UEMOA – Західноафриканський економічний і валютний союз (The West African Economic and Monetary Union);
UfM - Союз для Середземномор'я (Union for the Mediterranean);
UNASUR - Південноамериканський союз націй (Union of South American Nations, Unión de Naciones Suramericanas).

В умовах розповсюдження та розширення міжнародних економічних відносин, глобалізації та інтернаціоналізації (транснаціоналізації) світового економічного простору, жодна країна світу не може залишатися поза процесами міжнародної взаємодії та інтеграції. Кожна країна світу для свого ефективного розвитку потребує взаємодії з іншими країнами. Країни об'єднуються виходячи зі своїх економічних, політичних, геополітичних інтересів, реалізація яких більш ефективна в інтеграційних угрупованнях.

Під **інтернаціоналізацією** розуміють процес зростання міжнародних зв'язків в господарській діяльності економічних суб'єктів від малих підприємств до транснаціональних корпорацій. В процесі такого співробітництва відбувається зближення національних економік шляхом

посилення взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів та робочої сили між країнами. Сучасним якісно новим етапом інтернаціоналізації господарського життя є **транснаціоналізація**, яка характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав і створенням транснаціонального капіталу.

Інтеграція більш глибокий процес, який на міжнародному рівні відбувається як процес зростання міжнародних зв'язків між національними економіками, зближення національних економік. Це процес міжнародного об'єднання економіки групи країн в один, загальний ринок. Інтеграційні процеси одночасно відбуваються на різних рівнях та торкаються різноманітних сфер життєдіяльності суспільств. Термін «інтеграція» походить від латинського *integratio* – з'єднання окремих частин в єдине ціле. Так, нобелівський лауреат з економіки Ян Тінберген під інтеграцією розуміє «ліквідацію штучних перепон економічній діяльності». Інтеграція може відбуватися в різних сферах - економічній, політичній, соціальній та інших, як на макроекономічному (між державами), так і на мікроекономічному (між підприємствами) рівнях.

Сьогодні в світі налічується близько 300 діючих регіональних торгових угод, включаючи угоди про економічну інтеграцію та митні союзи.

У кожній країні є свій власний шлях інтеграції у світове співтовариство та кооперації задля цього з іншими країнами світу. Вибір стратегічних напрямів міжнародної взаємодії та інтеграційних стратегій є важливим завданням держав, що прагнуть зайняти гідне місце в світовому господарстві.

6.1. Сутність та переваги міжнародної економічної інтеграції

Економічна інтеграція – це процес становлення міцних господарських зв'язків на основі міжнародного поділу праці та кооперації національних економік між групою країн, що об'єднуються для спільного господарювання за визначеними напрямками. Основою інтеграції є вимоги високорозвинених продуктивних сил, що переросли межі національних господарств.

Інтеграція може відбуватися в різних сферах - економічній, політичній, соціальній та інших, як на макроекономічному (між державами), так і на мікроекономічному (між підприємствами) рівнях.

Вона може мати **інституційну модель** в рамках підписаного державами договору і **м'яку модель** без інституціонального оформлення, в силу високого рівня економічної взаємозалежності і взаємодоповнюваності. Розрізняють також поверхневу інтеграцію, яка зачіпає тільки ринкову сферу, і глибоку інтеграцію, яка проявляється і в сфері виробництва. Визначальним

моментом інтеграції є прямі міжнародні економічні (виробничі, науково-технічні, технологічні) зв'язки на рівні окремих господарюючих суб'єктів.

Економічна інтеграція водночас суттєво відрізняється від традиційного економічного співробітництва різних країн, хоча й виникає на його основі та є прямою якісно новою, розвиненою формою економічного співробітництва. Процес економічної інтеграції передбачає створення ширшого економічного простору.

Економічна інтеграція має два основних взаємопов'язаних рівня: *мікрорівень* і *макрорівень*. Так, результатом мікрорівневої інтеграції є поява транснаціональних корпорацій. На макрорівні інтеграція розвивається на основі об'єднання окремих країн з метою формування спільного ринку. Макрорівнева інтеграція є проявом економічного регіоналізму. Оскільки головними суб'єктами макрорівневої інтеграції є національні держави, що тісно взаємодіють між собою, тому її часто називають міжнародною інтеграцією.

Інтеграція вибудовується на основі двох типів: *горизонтальна* та *вертикальна*. Так, наприклад, горизонтальна інтеграція на мікрорівні це процес злиття фірм, які виробляють подібні або однорідні товари, а вертикальна інтеграція - це процес об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах.

Під міжнародною економічною інтеграцією розуміється найвищий ступінь інтернаціоналізації, коли наростаюча економічна взаємозалежність двох або декількох країн переходить в зрощування національних ринків товарів, послуг, капіталів і робочої сили з поступовим формуванням цілісного ринкового простору з єдиною валютно-фінансовою системою, єдиною основою правового регулювання та тісною координацією внутрішньо- і зовнішньоекономічної політики відповідних держав. Міжнародну економічну інтеграцію частіше за все трактують як процес зближення, взаємоприспосовування і поступового зрощування національних господарських систем на основі узгодженої міждержавної економіки і політики, що надає додаткової синергії розвитку. Такий процес передбачає формування глибоких стійких взаємозв'язків і взаємодії виробничих структур на різних рівнях і в різних формах.

Інтеграційний процес характеризується, з одного боку, наростанням інтернаціоналізації господарського життя, а з іншого - економічним зближенням країн на регіональній основі. У сучасному світі відбуваються два паралельні процеси: *всесвітня інтеграція*, що породжена процесами транснаціоналізації та глобалізації, і *регіональна інтеграція*, яка розвивається в певних інституційних формах і територіальних межах.

Часто вищим рівнем інтеграції (мегарівнем) вважають **глобалізацію**. Однак існують не тільки тісний взаємозв'язок, але й відмінності між міжнародною економічною інтеграцією і процесом глобалізації. Глобалізацію частіше за все трактують як процес посилення інтеграції економік і суспільств у всьому світі. У ширшому розумінні – це перетворення господарської взаємодії між окремими суб'єктами на планетарне явище. Якщо глобалізацію можна розглядати як нову якість інтернаціоналізації (транснаціоналізації) на стадії гранично можливого розвитку її вшир, то інтеграцію як найвищий ступінь розвитку її вглиб.

Поява нових інтеграційних об'єднань пов'язана зі стратегічними, економічними, політичними і географічними мотивами. Стратегічне формування об'єднання націлене на визначення нових рамок співробітництва покликане підвищити добробут населення, що вимагає проведення адекватних заходів - створення спільного ринку, скорочення витрат виробництва, зростання іноземних інвестицій, реструктуризації економіки.

Так, географічні мотиви інтеграційних угруповань виходять з розширення взаємних торговельно-інвестиційних зв'язків в сусідніх країнах. Наприклад, взаємний товарообіг між США і Канадою був би в 13 разів менше, якби вони не межували між собою.

Головною метою економічної інтеграції є формування нового рівня співробітництва, спрямованого на забезпечення умов концентрації виробництва. Таке співробітництво країн-учасниць інтеграції є найвищим рівнем розвитку міжнародних економічних відносин.

Розрізняють також квазіінтеграційні процеси (процеси умовної інтеграції). **Квазіінтеграційний процес** – це інтенсивний розвиток економічних, торговельних та інших відносин, які можуть існувати тільки при наявності певної політичної ситуації. Прикладом квазіінтеграційного процесу є Британська співдружність, основою якої раніше була Британська імперія. В даний час економічне співробітництво між членами співдружності розвиваються менш інтенсивно.

Економічна інтеграція для свого ефективного розвитку потребує **об'єктивних передумов:**

✓ відповідність рівнів економічного розвитку і ступеня ринкової зрілості країн-учасниць, що пов'язано з готовністю національної економіки до лібералізації в сферах торгівлі та інвестицій. Інтеграційні процеси відбуваються більш ефективно між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку;

✓ відносно високий рівень економічної взаємозалежності і взаємодоповнюваності, який визначається як високим рівнем економічного розвитку, так і диверсифікованою структурою економіки і експорту;

✓ спільність економічних і інших проблем, що стоять перед країнами в області соціально-економічного розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва. Саме вирішення конкретних проблем, які стоять перед країнами, є головною метою інтеграції;

✓ схожість політичних систем;

✓ спільність культурологічних витоків і традицій;

✓ демонстраційний або динамічний ефект успішності інтеграційних планів інших об'єднань;

✓ «ефект доміно» - після того як більшість країн регіону стають членами інтеграційного об'єднання, інші країни, що залишилися за його межами, неминуче відчувають труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що входять в угруповання. Цим, зокрема, пояснюється швидке укладення багатьма латиноамериканськими країнами угод про торгівлю з Мексикою після її входження в Північноамериканську зону вільної торгівлі - НАФТА.

✓ географічна близькість, наявність у більшості випадків спільного кордону й історично сформованих економічних зв'язків. Більшість інтеграційних об'єднань світу починалися з декількох сусідніх країн, розташованих на одному континенті, в безпосередній географічній близькості одна від одної, що мають транспортні комунікації.

Вищезазначені передумови в процесі інтеграції перетворюються на фактори її розвитку. Вони сприяють кооперації країн, встановленню тісніших взаємозв'язків між ними, перш за все, економічних. Важливе значення для успішності інтеграційних трансформацій є використання досягнень науково-технічного прогресу. Успішність інтеграції багато в чому залежить від цілеспрямованої діяльності державних органів влади щодо встановлення тісних економічних та політичних зв'язків, формування інституційних засад функціонування інтеграційного об'єднання.

Крім необхідних передумов головним стимулом для країн, що інтегруються, є отримання ряду переваг від такого об'єднання. Економічні інтеграційні об'єднання дозволяють реалізовувати наступні **цілі**:

✓ підвищення інвестиційної привабливості за рахунок об'єднання ринків;

✓ економія на масштабі (зменшення трансакційних витрат, розширення обсягів виробництва, розширення ємності внутрішніх ринків країн за рахунок об'єднання розрізнених національних ринків в єдиний);

- ✓ збільшення купівельної спроможності населення паралельно зростанню середньодушових доходів і зниженню цін на товари;
- ✓ підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробництва;
- ✓ узгодження торгової політики для створення сприятливого середовища для взаємної торгівлі;
- ✓ динамічна структурна перебудова економіки за рахунок використання досвіду країн, що є членами об'єднання;
- ✓ прискорення темпів економічного розвитку;
- ✓ підтримка молодих галузей виробництва;
- ✓ зміцнення співробітництва та консолідації країн за всіма напрямками соціальної взаємодії сприятливе зовнішньополітичне середовище;
- ✓ інституціоналізація взаємодії між країнами.

Міжнародна економічна інтеграція має такі характерні **ознаки**:

- ✓ взаємопроникнення та переплетення виробничих процесів між країнами;
- ✓ поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва у найбільш прогресивних формах з використанням досягнень НТП;
- ✓ структурна перебудова та модернізація економік країн-учасниць;
- ✓ цілеспрямоване регулювання інтеграційних процесів із боку держав чи наддержавних органів управління;
- ✓ регіональність як важливий принцип просторової організації та розширення інтеграції;
- ✓ економічні відносини виступають як базис інтеграційних процесів, які стимулюють розвиток інших суспільних відносин (політичних, культурних, освітніх тощо).

Зростання обсягів і розгалуження структур взаємної торгівлі, міжнародний рух капіталу, науково-виробнича кооперація, міграція робочої сили є вирішальними факторами розвитку інтеграційних процесів.

Інтеграція має кілька рівнів розвитку:

Перший рівень інтеграції передбачає взаємодію на рівні підприємств та організацій. На цьому рівні виникають та розвиваються інтеграційні зв'язки в основних сферах суспільного виробництва.

Другий рівень інтеграції передбачає доповнення основних ланок економік різних країн взаємодією на рівні держав.

Третій рівень розвитку інтеграційних процесів – соціально-політичний, що передбачає розширення взаємодії на соціальні та політичні інститути різних країн. Така взаємодія спрямована на розвиток політичних, культурних, соціальних та інших передумов міждержавної інтеграції.

Четвертий рівень передбачає формування єдиної економічної системи з властивими їй характерними рисами й особливостями, що відрізняються власною системою відносин як в своїх власних межах, так й з зовнішнім середовищем, визначає умови взаємодії інтеграційної спільності з третіми державами, іншими міждержавними організаціями.

У своєму розвитку міжнародна економічна інтеграція проходить низку етапів, на яких формуються нові форми інтеграції. До основних форм інтеграції можна віднести: зону преференційної торгівлі, зону вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз, повну інтеграцію (економічний і політичний союзи).

✓ **зона преференційної торгівлі** – формування пільгового торговельного режиму, зменшення взаємних тарифів;

✓ **зона вільної торгівлі** - об'єднання країн з метою усунення митних зборів і кількісних обмежень у взаємній торгівлі, але зі збереженням автономності в проведенні зовнішньоторговельної політики в відношенні інших країн. Більшість нині діючих зон вільної торгівлі також реалізують гармонізацію нетарифних обмежень, лібералізацію торгівлі послугами, загальну інвестиційну політику, вільний рух капіталу та ін. Типовими прикладами є Європейська асоціація вільної торгівлі (1960 р.), зона вільної торгівлі «США – Канада» (1988 р.);

✓ **митний союз** - угруповання країн, в якому відсутні бар'єри у взаємній торгівлі і проводиться загальна зовнішньоторговельна політика на основі загального митного тарифу щодо інших країн;

✓ **спільний ринок** – угруповання країн, що засноване на принципі чотирьох свобод - досягнення вільного пересування товарів, послуг, капіталу та людей;

✓ **економічний і валютний союз** – союз держав, що передбачає вільне переміщення товарів, послуг, капіталу та людей, проведення єдиної економічної і соціальної політики, введення спільної валюти з єдиною грошово-кредитною політикою, єдиним емісійним центром;

✓ **повна інтеграція** - формування єдиного валютного, економічного та політичного союзу, в тому числі проведення спільної зовнішньої політики і політики в сфері правосуддя та внутрішніх справ.

При утворенні зон преференційної та вільної торгівлі, митних союзів міждержавні відносини стосуються лише сфери обміну, тобто розвивається **торговельна інтеграція**. Глибші форми міждержавної координації створюють умови для інтеграції й у сфері виробництва – **виробничої інтеграції**. Етапи та форми міжнародної економічної інтеграції тісно пов'язані. Таким чином, економічна інтеграція являє собою поступальний

процес переходу від нижчої форми до вищої форми економічної взаємодії, утворюючи логічну послідовність у встановленні та розвитку етапів та форм міжнародної економічної інтеграції.

Окремою формою міжнародної інтеграції є створення міжнародних організацій, угруповань, комплексів, що представляють собою об'єднання країн чи інших суб'єктів за визначеними інтересами (або групою окремих інтересів) для спільного здійснення різноманітних заходів, спрямованих на їхнє максимальне задоволення. У сучасному світі міжнародні організації грають роль не тільки форумів для проведення глобального діалогу та узгодження дій, а й роль аналітичних і дослідницьких центрів з усіх найважливіших питань глобального розвитку. Перш за все, це відноситься до тих міжнародних організацій, що входять в систему Організації Об'єднаних Націй та створені під її егідою:

- МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії);
- ЮНЕСКО (Організація ООН з питань освіти, науки і культури);
- ВОЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я);
- МВФ (Міжнародний валютний фонд);
- Група Світового Банку (;
- ВОІВ (Всесвітня організація з питань інтелектуальної власності);
- ЮНВТО (Всесвітня туристична організація);
- ЮНІДО (Організація ООН з промислового розвитку);
- МОП (Міжнародна організація праці);
- СОТ (Світова організація торгівлі);
- ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку).

Слід зазначити, що економічні інтеграційні угруповання країн можуть формуватися двома різними шляхами:

✓ **«знизу-вверх»**: домовленості між країнами про створення зони вільної торгівлі, митного союзу чи спільного ринку формуються на основі попереднього тривалого періоду розвитку міжнародних економічних зв'язків на рівні підприємців, фірм і корпорацій в процесі поглиблення інтернаціоналізації та транснаціоналізації господарського життя. Ці зв'язки активно підтримуються на державному рівні, водночас розробляються й реалізуються широкомасштабні двосторонні проекти поглиблення міжнародного економічного співробітництва. Таким шляхом розвивались інтеграційні процеси в Північній Америці, насамперед, між США та Канадою;

✓ **«зверху-вниз»**: інтеграційне угруповання створюється з різних політичних і соціально-економічних причин, однак економіка країн-учасниць ще не повністю відповідають критеріям інтеграційної сумісності, але у

процесі подальшого регульованого та скоординованого на наднаціональному рівні співробітництва досягають тієї чи іншої форми міжнародної економічної інтеграції. Таким шляхом розвивалась економічна інтеграція в Європі через багатосторонні переговори й асоційовану участь окремих країн у діяльності інтеграційних угруповань, які вже функціонують.

В цілому послідовний розвиток форм міжнародної (регіональної) економічної інтеграції забезпечує найбільш повне, найбільш раціональне використання економічного потенціалу країн і підвищення темпів їхнього розвитку. Розвиток процесів інтеграції, їх цілі, стратегії розвитку, принципи створення необхідних умов мають загальні закономірності незалежно від географічного положення і рівня економічного розвитку країн, що утворюють інтеграційні об'єднання. Аналіз функціонування інтеграційних об'єднань показує, що інтеграційні угруповання утворюються країнами, близькими за рівнем економічного розвитку. Це відноситься як до розвинених (Європейський союз, EFTA, ANZCERTA), так і до країн, що розвиваються (SAARC, ALBA, CARICOM, CAN, UEMOA, ECOWAS, EAC та ін.). Однак інтеграційні об'єднання з позитивним інтеграційним ефектом можливі й для країн, рівень розвитку яких помітно різниться всередині об'єднань (NAFTA, SACU, SADC, SPARTECA та ін.).

Види інтеграційних угруповань	Приклади
1. Інтеграційні угруповання між розвиненими країнами	EU, EEC, EFTA
2. Інтеграційні угруповання між країнами, що розвиваються	ASEAN, SAARK, MERCOSUR, ECOWAS
3. Інтеграційні угруповання між країнами з перехідною економікою	СНД, CEFTA
4. Інтеграційні угруповання між країнами, що знаходяться на різних рівнях соціально-економічного розвитку	APEC, SPARTECA, NAFTA

У випадку, коли співпадають рівні економічного розвитку цілі участі країн в інтеграційному об'єднанні, як правило, збігаються. Наприклад, підвищення конкурентоспроможності економік країн, що інтегруються, забезпечення додаткового зростання економік за рахунок реалізації інтеграційного потенціалу, прискорення економічного розвитку країн шляхом об'єднання матеріальних і фінансових ресурсів. У випадку, коли рівні економічного розвитку країн не співпадають, цілі держав-учасниць доповнюють одна одну. Більш розвинені країни в таких об'єднаннях

переслідують цілі отримання нових ринків збуту своєї продукції за рахунок зняття бар'єрів у взаємній торгівлі, доступу до енергоресурсів менш розвинених країн, зниження собівартості спільно вироблених товарів, що поставляються на внутрішній і зовнішній ринки. Менш розвинені держави націлені, в першу чергу, на створення робочих місць за рахунок розміщення на їх території нових виробництв, залучення в свою економіку іноземних інвестицій, нових технологій, висококваліфікованих кадрів і, в підсумку, на підвищення рівня свого економічного розвитку.

Більшість успішних інтеграційних об'єднань мають «ядро інтеграції» - країну або групу країн найбільш розвинених в економічному відношенні, що є основною рушійною силою інтеграційних процесів. Таке «ядро інтеграції» більш яскраво виражено в разі об'єднання країн з різним рівнем економічного розвитку (в NAFTA - США, в SACU і SADC - ПАР, в SPARTECA - Австралія і Нова Зеландія), проте воно може бути виявлено в разі інтеграції країн, схожих за рівнем економічного розвитку, його теж можна визначити (в Європейському союзі таким «ядром інтеграції» є Німеччина, Франція, Італія, в ЕАС - Кенія, в ALBA - Венесуела, в ASEAN - Сінгапур і Індонезія).

Приріст економічних результатів за рахунок участі в інтеграційних процесах є основним спонукальним мотивом для формування більшості інтеграційних угруповань.

В процесі інтеграції країн формується додатковий потенціал розвитку, синергія сумісної взаємодії учасників процесу. Такий потенціал створює ефективні підстави розвитку інтеграційного об'єднання, завдяки чому називається інтеграційним потенціалом. **Інтеграційний потенціал** - це сукупність природних, виробничих, трудових, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів країн-учасниць інтеграційного об'єднання, спільне взаємовигідне використання яких здатне забезпечити інтеграційний ефект, що виражається в додаткових вигодах і перевагах для країн-учасниць.

Додатковий інтеграційний ефект для країн-учасниць інтеграційного об'єднання може виражатися: в прирості валового внутрішнього продукту (ВВП); в стійкості темпів економічного зростання; в підвищенні продуктивності праці; в збільшенні чисельності зайнятого населення; в прирості зовнішньої, в першу чергу взаємної торгівлі; в припливі інвестицій; в збільшенні випуску продукції; в збільшенні попиту на продукцію.

Процес формування і розвитку інтеграційного об'єднання схематично можна представити у вигляді чотирьох послідовних кроків:

1. Визначення цілей інтеграційного розвитку. Кожна країна повинна чітко визначитися, для чого вона хоче вступити до цього об'єднання, вирішення яких завдань вона хоче домогтися за допомогою інтеграції.

2. Визначення стратегії (моделі) інтеграційного співробітництва. Здійснюється вибір напрямків взаємодії та сфер економіки для отримання додаткового ефекту, визначається стратегія інтеграційного співробітництва (спільний розвиток системоутворюючих для всіх країн об'єднання галузей; розвиток галузей, що представляють інтерес для всіх країн інтеграційного об'єднання; спільний розвиток взаємодоповнюючих галузей національних економік; спільний розвиток галузей з використанням конкурентних переваг країн інтеграційного об'єднання; розвиток галузей спеціалізації на основі конкурентних переваг країн інтеграційного об'єднання; спільний розвиток імпортозамісних виробництв; спільний розвиток інфраструктури для розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі).

3. Реалізація стратегії (моделі) інтеграційного співробітництва. Створюються необхідні умови та форми інтеграційного об'єднання: зона вільної торгівлі; митний союз; загальний ринок; економічний союз; валютний союз; політичний союз.

4. Взаємодія з іншими інтеграційними блоками. Проводиться розширення інтеграційного контуру, відбувається реалізація концепції «інтеграція інтеграцій». Це еволюція інтеграційного об'єднання, розширення його міжнародних економічних зв'язків і його включення в глобальну економічну систему. Важливим фактором, що визначає подальший вектор розвитку об'єднання, є вибір стратегії (моделі) взаємодії країн-учасниць, тобто визначення напрямів реалізації інтеграційного потенціалу з урахуванням конкурентних переваг країн-учасниць об'єднання.

Стратегія (модель) інтеграційного співробітництва ґрунтується на сферах економіки, спільний розвиток яких може принести країнам-учасникам додатковий економічний ефект. Незважаючи на різноманіття галузей і секторів економіки, моделі інтеграційного співробітництва в тій чи іншій комбінації розвиваються в усіх інтеграційних об'єднаннях.

В рамках обраної моделі співпраці держави-члени визначають умови для руху факторів виробництва і здійснення узгоджених регулюючих дій. Від рівня та глибини домовленостей в даному випадку буде залежати форма інтеграційного об'єднання: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, валютний союз, політичний союз.

При цьому в сучасній теорії міжнародних економічних відносин перехід від однієї форми інтеграційного об'єднання до наступної повинен супроводжуватися поглибленням інтеграційного співробітництва та

скасуванням все більшого числа обмежень. На практиці класичні форми інтеграційних об'єднань можуть доповнюватися елементами, характерними для більш просунутих форм інтеграційних об'єднань. Дана трансформація обумовлена випереджаючим ходом розвитку бізнес-процесів в країнах-учасницях і зближенням їх рівнів економічного розвитку.

Однак практично не існує інтеграційних об'єднань, в яких були б зняті всі наявні бар'єри, скасовані всі обмеження, були відсутні б виключення. Рішення про ліквідацію бар'єрів і лібералізацію переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили мають цінність в якості умов для забезпечення ефективної взаємодії в тих галузях і секторах економіки, інтеграційне співробітництво в яких сприяє економічному зростанню, розвитку країн-учасниць інтеграційних об'єднань.

В сучасний період розвиток інтеграційних об'єднань має тенденцію до формування багатосторонніх регіональних і міжрегіональних блоків замість політики ексклюзивності і збільшення кількості двосторонніх торгово-економічних угод. Феномен міжрегіонального співробітництва отримав найбільший розвиток в 1990-х роках з утворенням Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АРЕС) і форуму «Азія - Європа» (ASEM). Найчастіше тенденція формування міжрегіональної співпраці розглядається як логічний розвиток регіональної інтеграції. Сполучення регіональних інтеграційних блоків дозволяє сформувати більш широкий інтеграційний контур. Даний процес здійснюється шляхом міждержавної координації правил економічної діяльності без створення наднаціональних структур. Основними завданнями, як правило, є зниження митних обмежень, усунення нетарифних бар'єрів, гармонізація стандартів виробництва товарів і надання послуг, уніфікація правил торгівлі та регуляторної діяльності в країнах-учасницях тощо.

Оскільки завдяки діяльності СОТ (ГАТТ) було здійснено істотну лібералізацію світової торгівлі, то й ефект від зниження рівня тарифного захисту вже в більшості випадків отриманий, інтеграційні блоки націлені на підготовку всеосяжних угод, які зачіпають питання регулювання торгівлі послугами, здійснення інвестицій, правил конкуренції, електронної комерції, інтелектуальної власності та інших аспектів економічних відносин.

Незважаючи на наявний прогрес, рух в сторону сполучення інтеграційних проектів не є односпрямованим. Так, тривалий час йшла підготовка Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства, що представляє собою угоду про вільну торгівлю між Європейським союзом і США, спрямовану на лібералізацію однієї третьої частини світової торгівлі. В даний час розробка проекту угоди дещо сповільнилася, що свідчить про

складнощі переговорного процесу і неоднозначності балансу вигод-витрат для потенційних учасників партнерства. Іншим прикладом є Транстихоокеанське партнерство. Через рік після підписання преференційної торговельної угоди між 12 країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону з угоди вийшли США, на долю яких припадає більше половини сукупного ВВП, виробленого учасниками угоди. У той же час з'являються нові перспективні проекти міжрегіональної інтеграції та створення єдиного економічного простору.

Участь країни в інтеграційних процесах має визначені стратегічні завдання, реалізація яких сприятиме її ефективному економічному розвитку. Проаналізуємо основні стратегії економічної співпраці в рамках інтеграційних об'єднань:

1. Спільний розвиток галузей економіки, які є системоутворюючими для всіх країн інтеграційного об'єднання.

Приклад: «Договір про Європейське співтовариство вугілля та сталі» (ECSC) - спільно узгоджений розвиток вугільної та сталеливарної галузей промисловості Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга: скасовані імпорتنі мита у взаємній торгівлі на продукцію цих та пов'язаних з ними галузей; узгоджена економічна політика розвитку цих галузей; в якості інтеграційних механізмів було використано об'єднання капіталу й основних фондів підприємств.

Результати: протягом 1950-х і 1960-х років темпи зростання ВВП в регіоні становили в середньому 5% на рік; зростання інвестицій в основний капітал в порівнянні з довоєнним періодом зросло в 2,6 рази, а випуск продукції - більш ніж в 2 рази; зростання концентрації виробництва.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: COMESA, ECOWAS, SADC, EAC, ECCAS, SACU, UEMOA, CARICOM, CEN-SAD, CAN, SAARC.

2. Розвиток галузей, що представляють інтерес для всіх країн інтеграційного об'єднання.

Приклад: Австралійсько-Новозеландська торговельна угода про поглиблення економічних зв'язків (ANZCERTA): спільний розвиток галузей тваринництва, щоб уникнути суперництва на світових ринках; проведення узгодженої політики в сільськогосподарській галузі; узгодження дій сторін щодо заходів державної підтримки сільгоспвиробників; співробітництво в сфері експортних поставок сільськогосподарської продукції на ринки третіх країн.

Результати: за останні 20 років експорт м'ясної продукції з Австралії виріс майже в 3 рази, з Нової Зеландії - в 2,3 рази.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: NAFTA, UdMA, ALBA, CAEU, GAFTA, CCASG, SPARTECA, UfM, CAN, SAARC, OECS, EURATOM.

3. Спільний розвиток взаємодоповнюючих галузей національних економік.

Приклад: Співпраця Бразилії і Аргентини в рамках МЕРКОСУР у виробництві транспортних засобів - спільне виробництво вантажних і легкових автомобілів, при якому збірка здійснюється в Аргентині з використанням комплектуючих з Бразилії.

Результати: близько 63% імпортованих автомобільних частин, деталей і механізмів для виробництва транспортних засобів в Аргентині забезпечується Бразилією; готова продукція реалізується в основному на внутрішньому ринку спільноти; к 2019 року виробництво автомобілів і інших транспортних засобів в Аргентині перевищило 477 тис. штук, близько 70% яких експортується до Бразилії та інших країн МЕРКОСУР.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: UNASUR, ASEAN, EAC.

4. Спільне виробництво товарів і послуг з використанням наявних у країн об'єднання конкурентних переваг.

Приклад: Північноамериканська угода про зону вільної торгівлі НАФТА. В рамках цього об'єднання США володіють передовими технологіями і значними фінансовими ресурсами, а Мексика має високий потенціал використання недорогої робочої сили (середня заробітна плата робітників по ППС в Мексиці в 4,5 рази нижче, ніж в Канаді, в 5,4 рази нижче, ніж в США, і в 1,08 рази нижче, ніж в Китаї) та потребує структурних змін економіки, притоку іноземних інвестицій і скорочення рівня безробіття.

Результати: більше 88% продукції, що експортується з Мексики реалізується на ринках країн-партнерів по НАФТА; випуск автомобілів в Мексиці з 2000 року в середньому зростає більш ніж на 7% в рік, завдяки чому невдовзі Мексика стала сьомою країною в світі з виробництва автомобілів і восьмою - за обсягом експорту. Мексиканський експорт готової продукції в США на 40% складається з американської доданої вартості.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: COMESA, MERCOSUR, ASEAN, SPARTECA.

5. Розвиток галузей спеціалізації на основі конкурентних переваг країн інтеграційного об'єднання.

Приклад: В рамках Європейського союзу спостерігається яскраво виражена спеціалізація країн: Німеччина, Італія, Франція спеціалізуються на виробництві машинобудівної, електротехнічної та автомобілебудівної

продукції; Італія, Іспанія, Греція - на продовольстві; Данія та Нідерланди - на виробництві м'ясо-молочної продукції; Італія, Іспанія та Німеччина - на виробництві одягу, взуття та побутової техніки; Нідерланди - на рослинництві та виробництві сільгоспобладнання; Данія - на виробництві рибопродуктів; Фінляндія - на виробництві лісоматеріалів; Польща і Німеччина - на видобутку кам'яного вугілля.

Результати: Така концентрація виробництва в провідних промислових країнах дозволяє Європейському союзу не тільки виробляти якісну і затребувану в усьому світі продукцію, але й залишатися світовим лідером у багатьох галузях, випереджаючи конкурентів з інших країн світу, включаючи Китай і США.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: CAEU, GAFTA, ANZCERTA.

6. Спільний розвиток імпортозамінних галузей.

Приклад: Імпортозаміщуюча політика АСЕАН, що враховує не тільки національні інтереси, а й потреби світового ринку. Політика спрямована на зниження залежності економік від продукції японського виробництва в наступних галузях: легка і харчова промисловості, електротовари, електронна апаратура, промислове обладнання, важке машинобудування.

Результати: негативний торговий баланс країн АСЕАН в торгівлі з Японією отримав тенденцію до істотного зниження; інтеграційне об'єднання стало одним з провідних світових експортерів продукції вище перелічених галузей.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: CAN, МССА (САСМ).

7. Спільний розвиток інфраструктури для розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Приклад: В рамках Східно-африканського співтовариства (ЕАС) створено п'ять транспортних коридорів, які пронизують всі країни об'єднання: два транспортні коридори з'єднують промислові райони держав-членів, які не мають виходу до моря, з найбільшими портами цього регіону, три інших використовуються для внутрішньоконтинентальних перевезень.

Результати: обсяг взаємної торгівлі країн інтеграційного об'єднання з 2001 року зріс в 4,4 рази, а обсяг зовнішньої торгівлі - в 2,6 рази.

Дана стратегія використовується наступними інтеграційними об'єднаннями: COMESA, UdMA, MERCOSUR, UNASUR, ALBA, ASEAN, ECOWAS, SADC, ECCAS, SACU, CCASG, CEN-SAD, UfM, SAARC, OECS, ECSC.

6.2. Особливості розвитку окремих інтеграційних об'єднань світу

Сучасні інтеграційні процеси є багатовимірним явищем, при цьому та чи інша регіональна модель інтеграції відповідає певним економічним особливостям і соціокультурним традиціям, що склалися в регіоні. Сьогодні інтеграційні угруповання діють на всіх континентах, окрім Антарктиди. Серед найбільш ефективних та відомих інтеграційних об'єднань можна виокремити у Західній Європі - Європейський Союз (ЄС), у Північній Америці - Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), у Південній Америці - Спільний ринок країн Південного конусу (МЕРКОСУР), в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС), Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організацію країн експортерів нафти (ОПЕК).

Інтеграційні процеси в Європі. Першим інтеграційним угрупованням на європейському просторі можна вважати союз країн Бенілюксу. Ще під час Другої світової війни, перебуваючи у вигнанні, уряди Нідерландів, Бельгії та Люксембургу домовилися про тісне співробітництво після завершення війни. В 1946 році були підписані відповідні домовленості, згідно яких протягом двох років країни Бенілюксу відмінили внутрішні мита та встановили спільний тариф.

Оскільки європейський простір стає основним провайдером інтеграційних процесів в світі, саме тут зароджуються сучасні інтеграційні теорії та концепції міжнародних економічних відносин. В середині ХХ століття формуються два основні варіанти інтеграції: економічна і політична. **Політична теорія інтеграції** основною метою має створення наднаціональних інститутів, яким притаманні широкі повноваження щодо забезпечення політичної і економічної безпеки регіону. Представники **економічної теорії інтеграції** вважали, що інтеграція повинна починатися з економічної сфери і тільки потім поширюватися на політичну. Процес західноєвропейської інтеграції здійснювався за економічним варіантом, що був була покликаний прискорити процес реконструкції, сприяти створенню в Західній Європі стабільної соціально-економічної ситуації.

Серед теоретичних моделей інтеграції можна також виокремити **неофункціоналізм** - теорію керованої інтеграції. Неолібералізм (ліберальний інституціоналізм) виходить із того, що важливим інтеграційними фактором є співробітництво держав в рамках міжнародних інститутів (організацій, правил, договорів), здатних суттєво впливати на поведінку держав. Наприкінці ХХ століття з'явилася нова теорія - **інтернаціоналізації і взаємозалежності держав**, суть якої полягає в створенні єдиного світового

центру з єдиним централізованим розподілом капіталів, товарів і робочої сили. До основних аспектів взаємозалежності відносяться: структурна взаємозалежність, коли зміни в економіці однієї країни неодмінно позначаються на інших; взаємозалежність цілей в області економічної політики; взаємозалежність зовнішніх факторів економічного розвитку; політична взаємозалежність. Актуальність даної теорії пов'язана перш за все з екологічними факторами: нестійкістю навколишнього середовища, обмеженістю та вичерпністю природних ресурсів.

ЄС - Європейський Союз (The European Union, EU) є найзначнішим прикладом реалізації теорії економічної інтеграції. В даний час ЄС є інтеграційним об'єднанням країн, яке пройшло основні стадії свого розвитку; це економічний і політичний союз держав-членів Європейських Співтовариств, в який входять 27 (без врахування Великобританії, яка внаслідок Brexit покидає ЄС) європейських держав з населенням понад 500 млн чоловік. За загальним ВВП ЄС займає друге місце в світі, поступаючись тільки США, так на 2019 рік загальний ВВП ЄС склав 18756 млрд дол., що становить 21,86% світового ВВП, а ВВП на душу населення – 37417 дол.

Ще в середині 1940-х років У. Черчилль висунув ідею утворити Сполучені Штати Європи. Початок реалізації цієї ідеї було покладено Паризьким договором про Європейське Співтовариство вугілля і сталі, ЄОВС (European Coal and Steel Community, ECSC) шістьма країнами - Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами і Люксембургом в 1951 році. Договір був підписаний на 50 років і ставив за мету створення загального ринку продукції вугільної та металургійної промисловості. Згодом відбулося розширення інтеграційної взаємодії на інші сфери в рамках підписаних в 1957 році договорів - про створення ЄЕС Європейського Економічного Співтовариства, ЄЕС або Спільного ринку (The European Economic Community, EEC) і Європейського співтовариства з атомної енергії, Євратому (European Atomic Energy Community, EURATOM) вищепереліченими шістьма країнами.

Основними цілями Римського договору 1957 року про формування ЄЕС (з 1993 року – ЄС) було створення спільного ринку товарів, послуг, капіталу, підвищення рівня добробуту населення, зближення національних економік.

З 1973 року склад ЄС розширився до дев'яти країн, за рахунок прийому Великобританії, Данії та Ірландії - *перший етап розширення*. З 1979 року починає функціонувати Європейська валютна система (ЄВС). З 1981 року склад ЄС розширився до 10 держав за рахунок вступу Греції - *другий етап*

розширення. В 1986 році до складу ЄС вступили Іспанія і Португалії - **третій етап розширення.**

У 1992 році був підписаний Маастрихтський Договір про Європейський Союз, який вступив в силу з 1 листопада 1993 року. Договір поставив мету сформувати єдиний економічний, валютний і політичний союз, дав нову назву - Європейський Союз, ЄС, зафіксував план формування економічного і валютного союзу. У ньому визначені три опори ЄС: європейські спільноти, спільна зовнішня політика та політика безпеки, співробітництво в судовій сфері та сфері правосуддя.

З 1993 року діє угода про єдиний Європейський економічний простір між 19 країнами ЄС і ЄАВТ як простору, вільного від бар'єрів на шляху переміщення товарів, послуг, капіталу та осіб. У 1995 році вступила в силу Шенгенська угода про єдиний візовий простір в межах ЄС (за виключенням Великобританії й Ірландії). На передодні нового тисячоліття були підписані два важливих договори: у 1999 році Амстердамський договір про політичне співробітництво і в 2000 році Ніццький договір про реформу інституційної структури Союзу.

З 1 березня 2002 року починає функціонувати економічний і валютний союз ЄС, що ознаменував новий етап еволюції західноєвропейської інтеграції. В жовтні 2004 року в Римі було підписано Європейську Конституцію. Тим часом до складу Євросоюзу в 1995 році увійшли Австрія, Фінляндія і Швеція - **четвертий етап розширення.** У 2003 році підписаний Афіньський договір про приєднання, згідно з яким відбувся **п'ятий етап розширення** Союзу у травні 2004 року за рахунок вступу десяти країн - Угорщини, Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Литви, Латвії, Мальти та Кіпру. З січня 2007 року членство набули Болгарія і Румунія - **шостий етап розширення.** Таким чином, кількість країн-членів ЄС збільшилася до 27. Останньою Хорватія стала членом Європейського союзу 1 липня 2013 року на **сьомому етапі розширення**, збільшивши кількість країн-учасниць до 28. Але з 1 лютого 2020 року в перше в історії Європейського союзу після 47 років членства Великобританія офіційно його покидає.

З часів заснування ЄС його ще не покинула жодна з країн-учасниць за виключенням датська автономії з широкими повноваженнями Гренландії, яка в 1985 році вийшла зі складу Союзу, у зв'язку зі зниженням квот на вилов риби. Тому референдум у Великобританії, який пройшов в червні 2016 року, та на якому більшість населення проголосувала за вихід країни зі складу Союзу, став знаковою подією для всіх країн-учасниць ЄС. Основна частина переговорів про умови Brexit припала на 2018 рік, коли було погоджено фінальний документ. 1 лютого 2020 року стало офіційною датою завершення

членства Великобританії в ЄС. Експерти по-різному оцінюють подальші перспективи ЄС, після виходу Великобританії, та самої Великобританії поза інтеграційним угрупованням. Пом'якшення негативних наслідків виходу Великобританії з Союзу може відбутися головним чином за рахунок збереження участі Великобританії в більшості програм ЄС, принаймні до кінця 2020 року, та низки передбачених заходів пом'якшення ефекту Brexit.

Крім того, є ще кілька країн-претендентів на вступ до Європейського Союзу: Сербія, Чорногорія, Македонія, Туреччина і Албанія. В Єврокомісії мають намір прискорити процес приєднання до ЄС держав Західних Балкан, зокрема Сербія і Чорногорія можуть стати частиною Євросоюзу вже в 2025 році. Європейський союз пройшов сім етапів розширення, які неоднаково вплинули на його розвиток. За думкою чисельних експертів останні етапи розширення ЄС не є сприятливим для його ефективного розвитку тому, що приєднувалися країни з більш низьким рівнем економічного розвитку, щоб згладити вплив неоднакових рівнів розвитку виділялися фінансові ресурси (Фонд згуртування) і встановлювалися більш тривалі терміни реалізації інтеграційних планів. Так, при приєднанні 10 країн Центральної та Східної Європи з ВВП на душу населення в близько 40% від середнього рівня ЄС, з населенням понад 100 млн чоловік, що збільшило чисельність населення ЄС на 27,9%, відбулося зростання сукупного валового продукту лише на 4,3% та зниження середньодушового ВВП в ЄС в цілому приблизно на 20%.

Подальше розширення ЄС може призвести до негативних економічних та соціальних наслідки для розвитку європейської економічної інтеграції, в тому числі, до ослаблення позицій більш економічно розвинених країн, що складають ядро Євросоюзу, до уповільнення динаміки інтеграційних процесів в ЄС внаслідок необхідності адаптації нових країн до норм єдиного внутрішнього ринку, єдиної валютної зони та ін.

Сьогодні, як вже зазначалося, ЄС залишається одним з провідних інтеграційних блоків світу, однак в умовах жорсткої конкуренції з США не може претендувати на абсолютне лідерство, поступаючись Штатам навіть за номінальним показником сукупного ВВП та ін. Тому актуальним залишається питання пошуку нових джерел забезпечення конкурентоспроможності європейського угруповання.

ЄАВТ - Європейська асоціація вільної торгівлі (The European Free Trade Association, EFTA) є ще одним прикладом європейського економічного угруповання, якому поряд з ЄС належить значна роль в європейській інтеграції. Європейська асоціація вільної торгівлі була створена в 1960 році у Стокгольмі з метою полегшення і розширення торгівлі між країнами-членами: Австрією, Францією, Ісландією, Норвегією, Швецією, Швейцарією,

Великобританією, Данією, Португалією. Згідно особливому протоколу право члена Асоціації поширюється й на Ліхтенштейн, який перебуває в митній унії зі Швейцарією.

Принципи діяльності ЄАВТ значно відрізняються від принципів діяльності ЄС, що не заважає двом європейським інтеграційним угрупованням постійно розвивати свої взаємовідносини. Головними принципами діяльності ЄАВТ є:

- ✓ за кожною країною зберігається зовнішньоторговельна автономія та власні мита в торгівлі з третіми країнами;
- ✓ не існує єдиного митного тарифу;
- ✓ немає наднаціональних органів. Рада, до якої входять представники усіх країн-членів ЄАВТ, може ухвалювати рішення лише одноголосно;
- ✓ країни-члени не відмовляються навіть частково від свого суверенітету.

ЄАВТ - це зона вільної торгівлі, при чому режим вільного безмитного товарообігу між країнами-членами діє лише для промислових товарів і не поширюється на сільськогосподарську продукцію. ЄАВТ не є таким стійким інтеграційним угрупованням, як ЄС. Ще в 70-х роках вийшли з ЄАВТ і вступили в ЄС Великобританія, Данія, Португалія, а в 1995 році - Австрія, Швеція і Фінляндія.

Сьогодні Європейська асоціація вільної торгівлі є зоною вільної торгівлі, яка об'єднує митні території чотирьох європейських країн, що не є членами Європейського Союзу, Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії. ЄАВТ встановлює тісні торговельні відносини з ЄС та іншими країнами Центральної та Східної Європи, басейну Середземного моря, Азії, Північної та Південної Америки, Близького Сходу та Африки.

Три країни-члени ЄАВТ, зокрема, Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія входять до Європейського економічного простору, угоду про створення якого було укладено у травні 1992 року. Європейський економічний простір об'єднує ринки країн-членів ЄС та 3-х країн-членів ЄАВТ у спільний ринок обсягом близько 500 млн споживачів. В даний час, ЄАВТ укладено 22 угоди про вільну торгівлю, що охоплюють 31 країну.

НАФТА - Північноамериканська угода про вільну торгівлю (North American Free Trade Agreement, NAFTA) - економічне інтеграційне об'єднання, в яке входять США, Канада та Мексика, є одним з трьох (поряд з ЄС і АТЕС) найбільш впливових в сучасному світовому господарстві регіональних інтеграційних блоків. НАФТА стала першим в світі економічним союзом, що об'єднав високорозвинені держави (США, Канада) та країну, що розвивається (Мексика).

Основою НАФТА є американсько-канадська угода про вільну торгівлю (Canada-U.S. Free Trade Agreement, CUSFTA) підписана в 1988 році. 17 грудня 1992 року було підписано угоду між США, Канадою та Мексикою про Північноамериканську асоціацію вільної торгівлі, яка набрала чинності 1 січня 1994 року. Інтеграційний блок НАФТА організований з метою розширення економічних зв'язків, взаємної торгівлі між країнами-учасницями. В НАФТА діє заборона щодо дискримінації відносно взаємних інвестицій і постачання товарів державами-учасницями, однак встановлено протекціоністські правила проти зовнішніх виробників.

Економічна інтеграція в Північній Америці відрізняється від інтеграції в Західній Європі і Азії, заснованих на узгодженій регулюючій діяльності багатьох високорозвинених держав. В інших регіонах інтеграція здійснювалася «зверху-вниз», коли міжурядові угоди стимулювали контакти підприємців різних країн. В НАФТА, навпаки, процес інтеграції йшов «знизу-вверх»: спочатку високого рівня досягли міжкорпоративні зв'язки, а потім на їх основі приймалися міждержавні угоди.

Усередині НАФТА є тільки один центр економічної сили - США, чия економіка в кілька разів перевершує сукупний економічний потенціал Канади та Мексики. Така моноцентричність полегшує управління, але одночасно створює середовище потенційних конфліктів. Через моноцентричність в НАФТА немає спеціальних наддержавних інститутів. Центральним організаційним інститутом НАФТА є Комісія з вільної торгівлі на рівні міністрів торгівлі, яка стежить за виконанням угоди і сприяє вирішенню суперечок, що виникають при його інтерпретації. Вона контролює діяльність 30 комітетів і робочих груп. Хоча угоду НАФТА спрямовано головним чином на лібералізацію торгівлі, воно охоплює також широке коло супутніх питань. В НАФТА також прийняті угоди по екологічній і трудовій співпраці - Північноамериканська угода про співпрацю у сфері навколишнього середовища (North American Agreement on Ecological Cooperation, NAAEC) і Північноамериканська угода по трудовій співпраці (North American Agreement on Labour Cooperation, NAALC).

НАФТА в даний час є однією з найбільших зон вільної торгівлі в світі, що демонструє явні переваги від лібералізації торгівлі. Інтеграційні процеси в рамках НАФТА мали значний вплив на економіку США, Канади і Мексики. Сполучені Штати в результаті укладання цієї угоди отримали значні вигоди: в переважній більшості галузей були поступово зведені до мінімуму бар'єри проти іноземних виробників з країн-партнерів по НАФТА, що дозволяло купувати у них багато товарів дешевше, ніж в самих США, перед американськими компаніями відкрилися більш широкі можливості доступу

на ринки країн-сусідів, що розширювало можливості збуту. Участь США в регіональному інтеграційному процесі стала потужним фактором довгострокового позитивного впливу на внутрішньоекономічний розвиток. Так, за даними Торгової палати США близько чотирнадцяти мільйонів робочих місць в США залежать від торгівлі з Канадою і Мексикою.

Для Мексики членство в НАФТА означає гарантований доступ на американський ринок, який поглинає близько 80% всього мексиканського експорту, збільшення притоку іноземних інвестицій. Через регіональне об'єднання з США Мексика стала поступово інтегруватися в глобальну економіку, отримувати значні кредити від США. Канада є об'єктивно сильнішим членом НАФТА, ніж Мексика, але більш слабким, ніж США, тому схильна блокуватися з Мексикою при відстоюванні своїх інтересів для забезпечення спільного тиску на Вашингтон. Учасники НАФТА не мають наміру трансформувати його в митний союз. Це пояснюється тим, що 70% зовнішньої торгівлі США припадає на країни за межами НАФТА, тому вони хочуть зберегти свободу своєї зовнішньоекономічної політики.

Оскільки НАФТА демонструє ефективність регіональних коопераційних зв'язків, інші країни Латинської Америки та їх регіональні об'єднання (МЕРКОСУР, Андський пакт та ін.) ведуть переговори про створення загальноамериканського інтеграційного союзу, ФТАА (Free Trade Agreement of the Americas, FТАА), на основі НАФТА. Ця ідея також підтримується США, які прагнуть укріпити загальноамериканську економічну інтеграцію для економічної конкуренції із Західною Європою (ЄС) і східно-азіатськими країнами (АТЕС).

МЕРКОСУР – спільний ринок країн Південної Америки (Southern Common Market, MERCOSUR; *исп.* Mercado Comu'n del Cono Sur - Ринок Південного конусу) - субрегіональний торгово-економічний союз, розташований у «Південному конусі» (частина території Південної Америки на південь від 18 ° південної широти, тому на емблемі організації зображено сузір'я Південного хреста). МЕРКОСУР це інтеграційне об'єднання чотирьох держав Аргентини, Бразилії, Парагваю й Уругваю з населенням понад 260 млн чоловік. Асоційовані члени - Болівія та Чилі. Стратегічна мета МЕРКОСУР - створення об'єднання, здатного гарантувати економічне зростання його учасників на основі інтенсивної взаємної торгівлі й ефективного використання інвестицій, а також підвищення міжнародної конкурентоспроможності економік субрегіону.

Спроби розвивати в Південній Америці регіональну економічну інтеграцію, мають довгу історію. У 1960 році була створена Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (*Latin American Free Trade*

Association, LAFTA), до якої увійшли 10 країн: Аргентина, Бразилія, Мексика, Уругвай, Парагвай, Перу, Чилі, Колумбія, Еквадор, Венесуела і Болівія. З 1980 року організацію було трансформовано в Латиноамериканську асоціацію інтеграції (*Latin American Integration Association, ALADI*), яка нараховувала в своєму складі 13 країн-учасниць. В 1969 році всередині LAFTA утворилася Андська група (*Andean Community of Nations, ACN*; ісп. *Comunidad andina, CAN*), до якої увійшли Болівія, Колумбія, Еквадор і Чилі; пізніше в цю групу увійшла Венесуела, але вийшла Чилі, однак ні LAFTA (ALADI), ні Андська група не змогли домогтися особливих успіхів у розвитку взаємної торгівлі.

Асунсьонський договір щодо створення МЕРКОСУР був підписаний 26 березня 1991 року Аргентиною, Бразилією, Парагваєм і Уругваєм та набрав чинності 29 листопада 1991 року. Венесуела приєдналася до чотирьох країн-засновників МЕРКОСУР в якості повноправного члена в 2012 році, але її членство було безстроково припинено в кінці 2016 року. Після підписання Асунсьонського договору в країнах МЕРКОСУР почалося бурхливе зростання внутрішньорегіональної торгівлі, яка була основним елементом процесу інтеграції МЕРКОСУР. В розвиток Асунсьонського договору 17 грудня 1994 року був підписаний Протокол Оуру-Прету, що підтвердив створення зони вільної торгівлі і проголосив задачу подальшого перетворення її в митний союз. Протокол Оуру-Прету надав інтеграційному об'єднанню юридичний статус, що дозволяє йому укладати торговельні угоди з окремими країнами, групами країн та міжнародними організаціями. Він також визначив постійну структуру органів організації. Головний орган управління МЕРКОСУР - Рада Спільного ринку, що збирається періодично на вищому рівні (глав держав і урядів, міністрів закордонних справ) і здійснює політичне планування розвитку інтеграції. Головний виконавчий орган - Група Спільного ринку функціонує на постійній основі, має адміністративний секретаріат із штаб-квартирою в Монтевідео, а також 10 технічних комісій.

Між країнами МЕРКОСУР існують значні відмінності. Бразилія є найбільшою економікою інтеграційного об'єднання, а також країною з найбільшою чисельністю і найвищою щільністю населення, що на сьогодні є 9 економікою світу за номінальним ВВП. Другою за величиною країною МЕРКОСУР є Аргентина, розмір економіки і чисельність населення якої складають приблизно п'яту частину від аналогічних показників Бразилії. Уругвай - найменша за територією країна в регіоні, але найбагатша по ВВП на душу населення. Парагвай - найменша країна в регіоні за чисельністю населення, за величинами номінального ВВП та ВВП на душу населення.

Економічні показники МЕРКОСУР в значній мірі залежать від показників Бразилії та Аргентини, на економіку яких в даний час припадає 75,1% і 20,9% ВВП МЕРКОСУР відповідно, тоді як на Уругвай і Парагвай - лише 2,4% і 1,6% сукупного ВВП відповідно.

За час існування МЕРКОСУР відбулося розширення торгово-економічного співробітництва з іншими регіональними торговельними угрупованнями Латинської Америки. МЕРКОСУР залишається найбільшим інтегрованим ринком Латинської Америки, де зосереджено 45% населення або більше 200 мільйонів чоловік, 50% сукупного ВВП (понад 1 трлн дол.), 40% прямих зарубіжних інвестицій, більше 60% сукупного обсягу товарообігу і 33% обсягу зовнішньої торгівлі південноамериканського континенту. Торгівля всередині МЕРКОСУР характеризується тим, що деякі продукти є конкурентоспроможними тільки при торгівлі всередині блоку і торгівля ними за межами зони досить обмежена (наприклад, текстильна промисловість Уругваю, енергетичне виробництво Парагваю). У порівнянні з іншими великими інтеграційними об'єднаннями торгова політика МЕРКОСУР набагато сильніше спрямована на захист своїх галузей. Країни-учасниці використовують цілий ряд тарифних і нетарифних бар'єрів для захисту своїх чутливих секторів і для підтримки своїх торгових балансів на рівноважному рівні.

У взаємодії з іншими інтеграційними об'єднаннями існує визначений прогрес. В 2019 році МЕРКОСУР та Євросоюз домовилися про створення зони вільної торгівлі. Реалізація договору передбачає поступове зняття митних бар'єрів у взаємному експорті, що суттєво розширить обсяги торгівлі між двома інтеграційними блоками.

ОПЕК - Організація країн експортерів нафти (The Organization of the Petroleum Exporting Countries, ОПЕК) була створена в 1960 році Іраном, Іраком, Кувейтом, Саудівською Аравією і Венесуелою для координації їх відносин із західними нафтопереробними компаніями. До п'яти країн, що заснували організацію, пізніше приєдналися ще одинадцять, три з яких з часом покинули її лави: Катар (вступив в 1961 році, в 2018 році вийшов зі складу), Індонезія (вступила в 1962 році, у 2008 році вийшла зі складу, повторно вступила у 2015 році, у 2016 в друге вийшла зі складу), Лівія (вступила в 1962 році), Об'єднані Арабські Емірати (вступили в 1967 році), Алжир (вступив в 1969 році), Нігерія (вступила в 1971 році), Еквадор (вступив в 1973 році, в 1992 році вийшов зі складу, повторно вступив у 2007 році, у 2020 в друге виходить зі складу), Габон (вступив в 1975 році, в 1994 році вийшов зі складу, повторно вступив у 2016 році), Ангола (вступила в

2007 році), Екваторіальна Гвінея (вступила в 2017 році), Конго (вступила в 2018 році). Зараз до складу ОПЕК входять 13 країн.

Країни-члени ОПЕК контролюють близько 2/3 світових запасів нафти. На їх частку припадає приблизно 35% від всесвітнього видобутку і половина світового експорту нафти. За роки існування ОПЕК стала впливовою міжнародною організацією зі складною структурою. Функціонування ОПЕК забезпечує безліч департаментів і служб, підпорядкованих генеральному секретарю організації. Штаб-квартира ОПЕК з 1965 року знаходиться у Відні. Метою ОПЕК є координація діяльності і вироблення загальної політики щодо видобутку нафти серед країн-учасниць організації, підтримка стабільних цін на нафту, забезпечення стабільних поставок нафти споживачам, отримання віддачі від інвестицій в нафтову галузь. Рішення про зміни обсягу видобутку нафти відповідно до зміни попиту на ринку приймаються на конференціях ОПЕК.

Статут ОПЕК розрізняє членів-засновників та дійсних членів - ті країни, заявки на які були прийняті Конференцією. Статут передбачає, що будь-яка країна зі значним експортом нафти, яка має принципово схожі інтереси з країнами-членами, може стати повноправним членом Організації, якщо її прийнято більшістю голосів (три чверті). Статут додатково передбачає асоційованих членів, ті країни, які не мають повного членства, але приймаються на таких спеціальних умовах.

Важливим завданням ОПЕК є також контроль над видобутком енергоресурсів на Близькому Сході, в Північній Африці і Латинській Америці на противагу нафтовими західними компаніями. Сьогодні ОПЕК є найсильнішим картелем на світовому ринку нафти. Співпраця з країнами, які не членами ОПЕК (в першу чергу Росія, Мексика, Норвегія), є важливою з точки зору реалізації ініціатив щодо стабілізації світового ринку нафти. Країни-експортери нафти, що входять в ОПЕК, давно перейшли на інноваційну стратегію розвитку, розвивають переробне виробництво нафти і демонструють гнучкість в плані диверсифікації бізнесу.

ОПЕК займає важливе місце в системі глобальних центрів, що координують діяльність з видобутку та продажу енергоносіїв - Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), Міжнародний енергетичний форум (СЕФ), Форум країн експортерів газу (ФКЕГ). ОПЕК підтримує з цими глобальними центрами тісні зв'язки.

Азіатсько-Тихоокеанський регіоналізм. Швидке перетворення Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Asia-Pacific Region, APR) - в зону високої інтеграційної активності, економічного та політичного динамізму забезпечує йому лідерство в новому столітті, котре багато експертів

називають «тихоокеанською ерою». Азіатсько-Тихоокеанський регіон об'єднує 58 країн і територій, іноді до регіону також відносять Непал, Монголію, Союз М'янма й Індію. На просторі регіону зосереджені найбільші інтеграційні угруповання, в тому числі Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). В регіоні представлена значна різноманітність економік і ресурсів. В державах Азіатсько-Тихоокеанського регіону зараз проживає майже половина людства. АТР грає одну з найсуттєвіших ролей в глобальній економіці, оскільки тут перетинаються інтереси США, Китаю, Японії, Росії, Індії та інших держав, що розвиваються найбільш динамічно.

Азіатсько-Тихоокеанський регіоналізм (АСЕАН, АТЕС, ШОС), на відміну від «закритих» моделей інтеграції за типом Євросоюзу, являє собою етап на шляху інтеграції в глобальну економіку. Політика «відкритого» регіоналізму дозволяє державам-членам одночасно в контексті двох основних напрямів - відкритого і закритого типу регіоналізації - брати участь в декількох інтеграційних угрупованнях, що створює основу для світових інтеграційних процесів і надає економічній взаємодії держав мережевий характер. Ще одна відмінність азіатсько-тихоокеанської моделі від європейської полягає в тому, що на відміну від ЄС, для якого кінцевою метою інтеграції стало створення наднаціональних політичних структур, то інтеграційні моделі на базі АСЕАН, АТЕС, ШОС демонструють альтернативний варіант, де на перший план ставляться економічні інтереси та цілі інтеграції, а сам процес інтеграції відбувається між національними економіками.

АТЕС - Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (Asia-Pacific Economic Cooperation, АРЕС) є міжурядовою організацією в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, до складу якої входить 21 економіка - Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг (спеціальний адміністративний район Китаю), Індонезія, Канада, Китай, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа Нова Гвінея, Перу, Республіка Корея, Російська Федерація, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія. На частку АТЕС припадає 55% світового ВВП, 53% світової торгівлі, понад 40% прямих зарубіжних інвестицій. Однак економіки учасниць АТЕС відрізняються значним ступенем диференціації за розміром території та чисельністю населення, за обсягом ВВП і ВВП на душу населення, за рівнем економічного розвитку.

Форум Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) було організовано у 1989 році на зустрічі в Канберрі. Цілі діяльності АТЕС включають: сприяння економічному зростанню країн; зміцнення

багатосторонньої системи торгівлі з урахуванням високої економічної взаємозалежності держав; торговельну та інвестиційну лібералізацію. АТЕС працює як спільний, багатосторонній економічний та торговий форум на основі відкритого діалогу, прийняття рішень досягається консенсусом. Інституційна структура Форуму носить децентралізований характер, що включає два рівня: політичний (зустрічі лідерів) і робочий. Головна функція органів політичного рівня - прийняття політичних рішень з окремих питань діяльності Форуму. Робочий рівень (Комітет з торгівлі та інвестицій, Комітет з питань бюджету та управління, Економічний комітет, Комітет з ЕКОТЕК, підкомітети та робочі групи) покликаний вести реальну роботу за окремими напрямами на основі затверджених робочих програм.

Вищим органом є саміти глав держав, які проводяться щорічно починаючи з 1993 року в форматі неформальних зустрічей, на яких приймаються основні політичні рішення. Чималу роль у розвитку АТЕС грає економічне та технічне співробітництво, ЕКОТЕК (Economic and Technical Cooperation, ECOTEC), покликане скоротити розрив у рівнях економічного розвитку, в середньодушових доходах, в технологічному та промисловому потенціалах з метою консолідації економік, що беруть участь в об'єднанні. Фінансування АТЕС забезпечується за рахунок внесків країн-учасниць (щорічний внесок 5 млн дол. з країни) і коштів, що виділяються як урядами, так і приватними компаніями. Ці кошти призначені для фінансування Секретаріату та інвестиційних проектів в рамках ЕКОТЕК. Відділ управління проектами АТЕС здійснює контроль за проектами, що фінансуються АТЕС, у співпраці з робочими групами. Відділ підтримки політики АТЕС надає політичні дослідження, аналіз та оцінку для сприяння реалізації порядку денного АТЕС. Процес АТЕС підтримується постійним секретаріатом, що базується в Сінгапурі.

У 1994 році на черговому саміті в індонезійському місті Богор прийнята Богорська декларація, яка ставить за мету досягнення вільної та відкритої торгівлі й інвестицій в Азіатсько-Тихоокеанський регіон для країн-учасниць та активізацію взаємного економічного співробітництва. Ця мета отримала розвиток в Осакській програмі дій (1995 рік) та Манильській програмі дій (1996 рік), в яких визначено основні напрямки проведення лібералізації та визначили специфіку «азіатської» моделі м'якої інтеграції, без закріплення чітких зобов'язань країн по торговельній та інвестиційній лібералізації. Блок АТЕС за роки своєї діяльності досяг певних успіхів Так, підписання Угоди по продукції інформаційних технологій надало економічний ефект понад 500 млрд дол., стимулювало торговельну та інвестиційну лібералізацію в регіоні, надання техніко-економічного сприяння

країнам-членам, що розвиваються. Проекти АТЕС також спрямовані на конкретні сфери господарювання: від підвищення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу до сприяння впровадженню технологій відновлюваної енергії в регіоні.

АСЕАН - Асоціація держав Південно-Східної Азії (Association of South East Asian Nations, ASEAN) - політичне, економічне і культурне регіональне об'єднання 10 країн, розташованих в Південно-Східній Азії. Країни АСЕАН займають стратегічне положення на шляху з Індійського океану в Тихий, перебуваючи на перехресті, що з'єднує Тихоокеанський басейн з Близьким Сходом, Африкою та Європою. Угруповання також володіє значними запасами природних ресурсів.

АСЕАН передувала організація під назвою Асоціація держав Південно-Східної Азії (ASA) сформована в 1961 році у складі Філіппін, Малайзії і Таїланду. АСЕАН утворена 8 серпня 1967 року в Бангкоку разом з підписанням Декларації АСЕАН (Бангкокська декларація) у складі п'яти держав - Сінгапуру, Таїланду, Філіппін, Індонезії та Малайзії. У 1984 році приєднався Бруней, в 1995 році - В'єтнам, в 1997 році - Лаос і Союз М'янма, в 1999 році - Камбоджа. Договірне оформлення АСЕАН відбулося лише в 1976 році в підписаних на острові Балі Договорі про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії та Декларації згоди АСЕАН. Цілями організації є встановлення миру і стабільності в регіоні через прихильність принципам Статуту ООН, прискорення економічного, соціального і культурного розвитку держав-учасниць на основі співпраці і взаємодопомоги, підтримання взаємовигідного співробітництва зі світовими та регіональними міжнародними організаціями, що мають схожі цілі.

Вищим органом АСЕАН є саміт лідерів (глав держав і урядів) країн-учасниць, який проходить двічі на рік. Повсякденне керівництво здійснюється постійним комітетом у складі міністра закордонних справ головуваною країни та послів інших країн-учасниць. Постійний Секретаріат розташований в Джакарті, очолюється Генеральним секретарем. Постійна робота АСЕАН ведеться в 29 комітетах, 122 робочих групах.

У 2005 році був створений Східноазіатський саміт (East Asia Summit, EAS) у складі 16 держав (АСЕАН+6): десяти країн АСЕАН, Японії, Китаю, Республіки Корея, Австралії, Нової Зеландії та Індії. У 2012 році склад було розширено за рахунок включення США і Росії. Саміт є діалоговим механізмом вирішення стратегічних питань, головне з яких - формування ПАЕС - Східноазіатського економічного співтовариства (East Asian Economic Community, EAEC). У 2006 році АСЕАН було надано статус спостерігача в Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. З 2008 року діє Статут

АСЕАН, що дозволив зміцнити інституційну базу об'єднання, надати йому міжнародно-правовий статус, активізувати зусилля по досягненню цілей.

На сьогодні основним стратегічним документом АСЕАН є Програма Економічного співтовариства АСЕАН (ASEAN Economic Community Blueprint, 2025), яка спрямована на трансформацію до 2025 року Економічного співтовариства АСЕАН (ASEAN Economic Community) в конкурентоспроможну, інноваційну і динамічну структуру з високим рівнем інтеграції, з тісним рівнем взаємозв'язків і галузевої кооперації, більш гнучку, інклюзивну і соціально-орієнтовану, інтегровану в глобальну економіку. До перспективних напрямів роботи також відносяться Рамкова ініціатива з розвитку «інклюзивного бізнесу» (ASEAN Inclusive Business Framework), яка націлена на посилення соціальної складової в діяльності бізнесу держав-учасниць, та Декларація АСЕАН з розвитку інновацій (ASEAN Declaration on Innovation), в якій зафіксовано прагнення посилити роль науки, технологій та інклюзивного зростання в формуванні економічного співтовариства АСЕАН.

АРФ - регіональний форум АСЕАН (ASEAN Regional Forum, ARF) був створений в 1994 році в рамках превентивної дипломатії (спрямованої на запобігання виникненню та розвитку вже існуючих розбіжностей між сторонами). Зустрічі проводяться щорічно в одній зі столиць країн-учасниць АСЕАН. Основними завданнями Форуму є поглиблення економічної інтеграції, інтенсифікації та диверсифікації взаємного співробітництва, підтримання макроекономічної стабільності, в тому числі завдяки створенню зон вільної торгівлі, інвестиційних зон, інтенсифікації субрегіонального співробітництва в рамках створення зон економічного зростання. Саме зони економічного зростання є особливою формою міжнародних економічних відносин, що запроваджено Форумом.

Зони економічного зростання (субрегіональні економічні зони / транснаціональні економічні зони / полігони зростання / інтегровані зони росту) - нова форма економічного співробітництва. Основною метою зон економічного зростання є транснаціональний розвиток географічно близьких регіонів трьох і більше країн на основі спільного використання факторів виробництва. Зони можуть включати промислові парки, туристські зони, транспортні вузли, інші види комерційної діяльності, освітні центри. В їх рамках здійснюється як спільне промислове виробництво, будівництво інфраструктурних об'єктів, туристичних центрів, спільна підготовка кадрів, так і використання переваг прикордонних економічних зв'язків - вільне переміщення товарів, послуг, капіталів, осіб. Як показує практика зон економічного зростання, що вже діють, першочергова увага приділяється

розвитку інфраструктури, промислового виробництва, сільського господарства та туризму.

Принципова відмінність зон економічного зростання полягає в їх більшому масштабі і різноманітності видів економічної діяльності на основі співробітництва між столичними містами і провінціями, міськими та сільськими районами, використання різних політичних, управлінських і інвестиційних структур сторін-учасниць. Створення зон економічного зростання здійснюється на основі підписання міждержавних меморандумів взаєморозуміння, а управління забезпечують спеціальні адміністративні структури та робочі групи. В зонах зростання беруть участь державний і приватнопідприємницький сектор. На відміну від інтеграційних угруповань зони росту носять недискримінаційний характер, більшою мірою орієнтовані на зв'язки з третіми країнами. Розрізняють три різновиди зон економічного зростання в Східній Азії, що переслідують різні цілі:

1) **створення полюсів зростання**: такі зони з'єднують центр (полюс) і периферію, що розділені політичними кордонами. Центр відрізняється добре розвинутою інфраструктурою, промисловою базою, достатнім рівнем кваліфікації робочої сили, тому стимулює приплив інвестицій у віддалені райони на основі надання різного роду стимулів. Внаслідок центр отримує відсутні ресурси, а периферія - зростання рівня економічного розвитку на основі припливу капіталу, доступу до технологій і новітніх управлінських практик, скорочення відтоку кваліфікованої робочої сили. Прикладом є Південна зона росту, що об'єднує Сінгапур, Індонезію та Малайзію, де центр - високорозвинена економіка Сінгапуру, а периферія - райони Малайзії та Індонезії;

2) **спільний розвиток природних ресурсів та інфраструктури**: такі зони передбачають спільне будівництво транспортних магістралей, комунікацій, систем водопостачання. Відмінністю даного типу зон зростання є невисока роль фактора економічної взаємодоповнюваності сторін. Прикладами є Північна зона економічного зростання у складі Індонезії, Малайзії і Таїланду та Економічна зона «Великий Меконг»;

3) **використання переваг географічної близькості та трансформація взаємних геополітичних інтересів в гео економічні**: такі зони стимулюють традиційні економічні, соціальні та культурні зв'язки, що підвищують інвестиційну привабливість субрегіону на основі формування спільного економічного простору й отримання ефекту масштабу. В результаті стимулюються розвиток сформованих і нових економічних зв'язків, зростання рівнів економічного розвитку відсталих регіонів. Прикладами є Східна зона росту АСЕАН у складі Брунею, Філіппін, Малайзії і Таїланду і

Економічна зона «Туманган» в басейні річки Туманна у складі КНР, КНДР, Монголії і тихоокеанського узбережжя Росії.

СААРК - Південноазіатська асоціація регіональної співпраці (South Asian Association for Regional Cooperation, SAARC) - економіко-політична організація країн Південної Азії: Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал, Пакистан, Індія та Шрі-Ланка, була створена підписанням Хартії SAARC в 1985 році. У 2007 році на 14-му саміті СААРК в якості восьмого учасника до організації приєднався Афганістан. За чисельністю населення регіональна організація нараховує близько 1,6 млрд чоловік. Штаб-квартира організації знаходиться в Катманду. Рішення на всіх рівнях приймаються на основі одностайності. Основна мета СААРК, проголошена в Декларації та Хартії, - забезпечення миру і стабільності в регіоні, розвиток співробітництва в соціально-економічній сфері на міждержавному рівні, здійснення спільних проектів в галузі освіти та охорони здоров'я, науки і техніки, боротьби з тероризмом. Найбільш важливим є проект створення спільного регіонального ринку, закріплений рамковою Угодою про торговельні преференції. Серед важливих завдань Асоціації, викладених у Статуті SAARC, можна виокремити сприяння зростанню добробуту народів Південної Азії та поліпшення їх якості життя; прискорення економічного зростання, соціального прогресу та культурного розвитку в регіоні; сприяння активному співробітництву та взаємодопомозі в економічній, соціальній, культурній, технічній та науковій сферах; зміцнення співпраці з іншими країнами, що розвиваються, з міжнародними та регіональними організаціями.

Однак діяльність СААРК утруднена рядом причин: значною політичною напруженістю в регіоні, однотипністю господарств країн-учасниць, що перешкоджає розширенню взаємної торгівлі.

ШОС - Шанхайська організація співробітництва (The Shanghai Cooperation Organisation, SCO) – новітнє інтеграційне об'єднання, що було створено у 2001 році лідерами Китаю, Росії, Казахстану, Таджикистану, Киргизії та Узбекистану. За винятком Узбекистану, решта країн були учасницями «Шанхайської п'ятірки», заснованої в 1996-1997 роках. В 2017 році до складу ШОС приєдналися Індія та Пакистан. Країнами-спостерігачами в ШОС на даний час є Афганістан, Білорусь, Іран і Монголія, країнами-партнерами - Азербайджан, Вірменія, Камбоджа, Непал, Туреччина та Шрі-Ланка. Загальна територія країн, що входять в ШОС, 30 млн квадратних кілометрів, що становить 60% території Євразії. Загальна чисельність населення країн ШОС дорівнює 3 млрд 40 млн чоловік (чверть населення планети). Найпотужніша економіка у складі ШОС - економіка

Китаю (друга після США по номінальному ВВП), найменший ВВП серед країн-учасниць у Киргизії.

Вищим органом прийняття рішень в ШОС є Рада глав держав-учасниць. Вона визначає пріоритети та виробляє основні напрями діяльності Організації, вирішує принципові питання її внутрішнього устрою та функціонування, взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями, а також розглядає найбільш актуальні міжнародні проблеми. Рада збирається на чергові засідання один раз на рік. Пріоритетом ШОС, зафіксованим в Хартії (Хартія Шанхайської організації співробітництва, 2002), є забезпечення регіональної безпеки, боротьба з тероризмом, екстремізмом і незаконним обігом наркотиків. Поряд з цим, в роботі Організації важливе місце займають зусилля щодо поглиблення економічної кооперації, насамперед у транспортній, торговельній та інвестиційній сферах, а також розширення гуманітарних контактів. Значним кроком у зміцненні правової бази об'єднання стало підписання в 2007 році Договору про довгострокове добросусідство, дружбу та співробітництво. На цій основі розроблено Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва, розраховану на 20 років, в якій довгостроковою метою є створення зони вільної торгівлі на просторі ШОС, а тактичним завданням - активізація процесу створення сприятливих умов в торгівлі та інвестиціях.

На міжнародній арені ШОС співпрацює з багатьма міжнародними організаціями та об'єднаннями. Зокрема, в 2005 році відбулося підписання меморандуму про взаєморозуміння між ШОС і АСЕАН, в якому були закріплені пріоритетні напрями співпраці, включаючи боротьбу з тероризмом, наркаторгівлею, контрабандою зброї та відмиванням грошей.

БРІКС (акронім BRICS - скорочення від Brazil, Russia, India, China, South Africa) – ще одна новітня форма організації та функціонування регіонального об'єднання. Сьогодні інтеграційне угруповання БРІКС об'єднує 3 млрд чоловік (приблизно 43% населення планети) та займає територію 39,7 млн квадратних кілометрів (понад чверть поверхні земної суші). Вигідне розташування країнам інтеграційного угруповання БРІКС забезпечує наявність в них значних обсягів важливих для світової економіки ресурсів.

Учасницями БРІКС є Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР. Організація була заснована в червні 2006 року в складі Бразилії, Росії, Індії та Китаю (спочатку позначалася акронімом БРІК) - чотирьох найбільших країн з ринками, що розвиваються і значною орієнтацією на експорт. У 2011 році до БРІК приєдналася ПАР і об'єднання було перетворено в БРІКС. Приєднання ПАР до неформального діалогу країн, що розвиваються не тільки

відобразило посилення уваги світової спільноти до країн Африки, а й стало важливим стратегічним кроком для підвищення міжнародного статусу БРІКС. На політичному рівні ефективність функціонування регіонального об'єднання даного типу підтверджується інтересом інших держав до приєднання до інтеграційного угруповання. Основними кандидатами вступу в БРІКС виступають Іран і Індонезія.

Інноваційним інтеграційним підходом, що характеризує роботу об'єднання, є розвиток формату «аутріч» (outreach) із залученням зовнішньорегіональних учасників - найбільших країн Азії, Африки, Латинської Америки. Серед запрошених до діалогу в форматі БРІКС+ можна назвати представників Індонезії, Малайзії, Філіппін, Камбоджі, Єгипту, Нігерії, Ефіопії, Кенії, Аргентини, Чилі, Мексики та ін.

Група країн БРІКС відрізняється як передумовами формування, рушійними силами, так і самим механізмом формування міжнародної регіональної інтеграції, що особливо актуально для сучасних міжнародних економічних відносин. Членів БРІКС відносять до країн, що розвиваються, тому мають значний потенціал, реалізація якого в майбутньому може надати нового імпульсу вирішенню глобальних геополітичних питань.

Інтеграційні процеси на африканському континенті. На африканському континенті інтеграційні процеси відбуваються дуже повільно й, незважаючи на достатню кількість інтеграційних угруповань, серйозних інтеграційних успіхів ще не має. Перший інтеграційний проект, який з'явився в колоніальний період в 1910 році, так і залишився найуспішнішим інтеграційним угрупованням на африканському континенті - Митний союз країн Південної Африки (South African Custom Union, SACU). Він включає ПАР, Ботсвану, Лесото, Намібію та Свазіленд. Угруповання є митним союзом з вільним переміщенням товарів і вільним транзитом через територію ПАР, яка є ядром інтеграції.

У період 1950-1960 років ХХ століття стали створюватися інші інтеграційні угруповання, які розглядалися як ключовий напрям економічного розвитку та інтеграції національних економік у світове господарство. Важливу роль в поширенні інтеграційних процесів в регіоні грає Економічна комісія ООН для Африки (United Nations Economic Commission for Africa, UNECA). За її сприянням в 1963 році було сформовано Організацію африканської єдності (Organization of African Unity, OAU), в 2002 році перейменовану в **Африканський союз**, що є основою формування загальноафриканського союзу на основі поступового переходу від зони вільної торгівлі до економічного союзу в трьох субрегіонах в Східній і Південній Африці, Центральній Африці та Західній Африці. Основою такого

об'єднання є провідні африканські угруповання: КОМЕСА - Спільний ринок країн Східної і Південної Африки (Common Market for Eastern and Southern Africa, COMESA), ЕКОВАС - Економічне співтовариство країн Західної Африки (The Economic Community of West African States, ECOWAS), і ЕККАС - Економічне співтовариство країн Центральної Африки (Economic Community of Central African States, ECCAS).

Один з останніх африканських планів економічного розвитку - Нове партнерство для розвитку Африки (New Partnership for Africa's Development, NEPAD), спрямований на сприяння взаємним торговельним та інвестиційним зв'язкам, на координацію економічних політик африканських держав. Його основу складають дві програми: Програма партнерства щодо поживлення економічного розвитку Африки в новому столітті (Millennium Partnership for the African Recovery Programme, MAP), яку націлено на вирішення конфліктів, залучення інвестицій, фінансової допомоги та вирішення проблеми зовнішнього боргу; і План Омега (Omega Plan), націлений на розвиток сільського господарства, освіти, охорони здоров'я та інфраструктури. Згодом ці дві програми були об'єднані в єдину - Нову Африканську Ініціативу (New African Initiative, NAI), схвалену в 2001 році на саміті глав держав і урядів країн-членів Організації африканської єдності. Інститутом, відповідальним за реалізацію цілей і визначення конкретних заходів з їх досягнення в рамках Програми «Нового партнерства з розвитку Африки», є саміти глав держав і урядів Африканського Союзу. У період між самітами діє Виконавчий комітет глав держав і урядів, що складається з 20 членів (по 4 представники від кожного з п'яти субрегіонів Африки).

Інтеграційні угруповання Африки створювалися в умовах низького рівня економічного розвитку країн, низької частки взаємної торгівлі, однотипної товарної структури експорту, значних відмінностей в рівнях розвитку і доходах в розрахунку на душу населення, наявності чималих політичних розбіжностей між урядами країн-партнерів, невисокого обсягу податкових надходжень. Ці дезінтегруючі фактори визначали переважно формальний характер інтеграційних процесів, низький динамічний і статичний ефекти.

Провідні інтеграційні угруповання Африки:

Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки (Community of East and South Africa, COMESA) - інтеграційне об'єднання у формі зони преференційної торгівлі. Створено в 1981 році. В об'єднання входить 19 держав: Бурунді, Демократична Республіка Конго, Джібуті, Замбія, Зімбабве, Єгипет, Кенія, Коморські Острови, Лівія, Маврикій,

Мадагаскар, Малаві, Руанда, Свазіленд, Сейшельські Острови, Судан, Уганда, Еритрея, Ефіопія.

Економічне співтовариство країн Західної Африки (Economic Community of West African states, ECOWAS) - регіональний союз країн Західної Африки. Створено в 1975 році. В об'єднання входять 15 держав: Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того.

Спільнота з розвитку країн Південної Африки (South African Development Community, SADC) торгово-економічний союз країн Півдня Африки. Створена в 1992 році. В об'єднання входять 16 держав: ПАР, Ботсвана, Лесото, Свазіленд, Намібія, Зімбабве, Ангола, Мозамбік, Малаві, Мадагаскар, Танзанія, Замбія, Маврикій, Сейшельські острови (вийшли зі складу в 2004 році, приєдналися знову в 2008 році), Демократична республіка Конго, Комори.

Економічне співтовариство держав Центральної Африки (Economic Community of Central African States, ECCAS) - торговельно-економічний союз країн Центральної Африки. Створено в 1983 році. В об'єднання входять 11 держав: Ангола, Бурунді, Габон, Демократична Республіка Конго, Камерун, Республіка Конго, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея.

Союз країн річки Мано (Mano River Union, MRU) - міжурядове економічне об'єднання Західної Африки. Створений в 1973 році. В об'єднання входить 4 держави: Ліберія, Сьєрра-Леоне, Гвінея, Кот-Д'Івуар, які спільно освоюють ресурси річки Мано.

Транскордонна Ініціатива (Cross Border Initiative, CBI) - нова зовнішньоекономічна платформа співробітництва африканських країн. Створена в 1990 році за підтримки Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського союзу і Африканського банку розвитку. В об'єднання входять 14 країн: Бурунді, Коморські Острови, Кенія, Мадагаскар, Малаві, Маврикій, Намібія, Руанда, Сейшельські Острови, Свазіленд, Танзанія, Уганда, Замбія і Зімбабве; Мозамбік також заявив про свій намір приєднатися.

Митний союз країн Південної Африки (Custom Union of South Africa, SACU) - торговий, митний і частково валютний союз. Створений в 1910 році, новий договір підписаний в 1969 році. В об'єднання входять 5 країн: Ботсвана, Лесото, Намібія, ПАР, Свазіленд.

Союз арабських країн Магрибу (Arab Maghreb Union, AMU) - панарабська організація, спрямована на економічну та політичну єдність в

Північній Африці. Союз створений в 1989 році. У Союз входять 5 країн: Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс.

6.3. Проблеми інтеграції України до системи світогосподарських зв'язків

З моменту проголошення незалежності Україна прагне прийняти активну участь в інтеграційних процесах, щоб забезпечити собі гідне місце у світовому економічному співтоваристві.

Україна має порівняно високий економічний (науковий, ресурсний і трудовий потенціал), надзвичайно вигідне економіко-географічне та геополітичне положення в центрі Європи, що створюють об'єктивні умови для забезпечення взаємовигідного міжнародного поділу праці та інтеграції у світовий економічний простір. Зокрема вигідне розташування на перехресті транспортних потоків з Європи в Азію дозволяє Україні виконувати роль однієї з найбільш важливих ланок на осі «Захід-Схід», на полюсах якої розміщуються два основних світових торговельних блока. Україна розташована між Чорноморським і Балтійським басейнами, що забезпечує її економічні зв'язки з країнами цих регіонів. За даними останнього електронного перепису населення, проведеного в 2019 році чисельність населення України складає 37 мільйонів 289 тисяч осіб.

Інтеграція України в світове співтовариство може надати їй додаткові можливості для реалізації потенціалу, у тому числі у використанні свого вигідного географічного положення.

Входження України до світового співтовариства виявилось складним і неоднозначним, через низку чинників, зокрема:

- нестабільна економічна та політична ситуація;
- відсутність єдиної концепції та стратегії економічних реформ, що суттєво стримує економічний розвиток;
- боротьба політичних еліт та провладних структур за перерозподіл суспільних благ;
- становлення олігархічної системи;
- значна корумпованість соціально-економічних відношень;
- складність забезпечення економічної безпеки країни, державного суверенітету та безпеки у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Як наслідок складної економічної кон'юнктури виникають негативні тенденції в сальдо торговельного балансу: з 2006 року в Україні від'ємне торговельне сальдо. Складне становлення суб'єктності України в міжнародних економічних відносинах також спричинено несприятливим інвестиційним кліматом, що суттєво стримує приплив капіталу в українську

економіку. Глобалізація теж неоднозначно впливає на економічний розвиток країни, вона в першу чергу зміцнює позиції індустріально розвинених країн, надає їм додаткові переваги. Навпаки, для країн з неусталеною економікою відкритість економічної системи створює додаткові загрози та ризики.

Особливу небезпеку для країн з перехідною економікою в умовах глобалізації світового господарства представляють процес скорочення національних інтелектуальних ресурсів («відтік мозків»), необхідність проведення «жорстких» соціальних заходів (зниження рівня соціальної підтримки вразливих верств населення, проведення пенсійної реформи, скорочення соціальних трансфертів), ослаблення національних культурних традицій.

Повноцінній участі України в інтеграційних процесах та світовій економіці перешкоджають низький технічний і технологічний рівень виробництва, які не відповідають вимогам нових технологічних укладів, характерних для економічно розвинених країн світу, що у підсумку призводить до низької конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Сировинна спрямованість українського експорту, що не дозволяє зайняти вигідні ніші у міжнародному поділі праці, також є серйозною загрозою процесу ефективної інтеграції України в систему світогосподарських зв'язків. Україна ще не визначилась повною мірою з основними напрямками і механізмом структурної перебудови економіки, критерії якої повинні вироблятися з врахуванням особливостей розвитку світової системи господарювання, а також реальних можливостей і напрямів інтегрування до неї. А без структурної перебудови економіки неможлива ефективна інтеграція в світове господарство.

Україна як суб'єкт міжнародних економічних відносин здійснює торгівельно-економічні зв'язки з більш ніж 150 країнами в різних регіонах світу, однак ці зв'язки є неоднаковими за масштабами й ефективністю. Крім зовнішньої торгівлі, Україна також бере активну участь в економічному, науково-технічному, військовому і культурному співробітництві.

З часів проголошення незалежності інтеграція України у світовий економічний простір відбувалася як шляхом входження до складу міжнародних організацій, так і шляхом налагодження відносин з окремими державами та регіонами. Україна за цей час досягла окремих успіхів в співробітництві з різними міжнародними організаціями та фінансовими інституціями.

Україна є однією з країн-засновників ООН. Статут ООН був підписаний в 1945 році 51 державою, що вважаються засновниками ООН. У засновники ООН були прийняті також дві республіки Радянського союзу -

БРСР і УРСР, як республіки, що в більшій мірі постраждали за роки війни. На кінець війни республіки мали певні атрибути своєї державності: власні республіканські збройні сили Білорусі та України, задекларовану свободу у зовнішній політиці (з правом укладати союзи та міжнародні договори), власні міністерства зовнішніх справ. Спеціально для можливості підписання статуту ООН були внесені необхідні зміни в конституції республік.

У 1992 році Україна, підтвердивши свою суб'єктність в міжнародних економічних відносинах, стала членом Міжнародного валютного фонду (МВФ) та групи Світового банку (СБ). Співпраця з Міжнародним валютним фондом та Світовим банком дозволяє Україні отримувати довгострокові, порівняно дешеві кредити, які мають сприяти економічному розвитку та вирішенню проблем платіжного балансу країни. Зокрема фінансова та технічна допомога Світового банку допомогла модернізувати бюджетну систему України та поліпшити функціонування фінансово-кредитної системи. Але отримання позик супроводжується вимогою виконання окремих умов з метою підвищення ефективності використання кредитних коштів. Ці вимоги не завжди є сприятливими для внутрішнього соціально-економічного розвитку й іноді носять характер «жорстких» соціальних заходів. Крім того, постійне використання кредитних грошей не завжди є сприятливим для економічного розвитку країни, тому, що замість пошуку внутрішніх резервів розвитку, стимулює використання «легких» зовнішніх резервів. Зовнішнє кредитування породжує цілу низку проблем, зокрема нарощування обсягів зовнішнього боргу держави, часткову втрату суверенітету, можливу неефективність реформ, що відбуваються в стислі терміни під зовнішнім тиском.

В 2005 році ЄС офіційно признав економіку України ринковою, а в 2006 року це підтвердило Міністерство торгівлі США. Однак це рішення носило більш політичний, ніж економічний характер й не позначає, що процес трансформації української економіки завершився. З 2008 році Україна входить до складу Світової організації торгівлі (СОТ), що надає їй режим найбільшого сприяння в торговельному просторі всіх країн-членів СОТ, можливість захисту інтересів українських виробників згідно з процедурою Світової організації торгівлі. Як член СОТ, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо подальшого реформування торговельного режиму. Членство в СОТ допомогло Україні вирішити низку спірних питань, розширити перелік торговельних партнерів, імпортувати деякі товари за більш сприятливими цінами, але суттєвого зростання експорту українських товарів продовж періоду участі в СОТ не відбулося.

Україна бере активну участь у багатьох підрозділах ООН: Міжнародній організації праці (МОП); Всесвітній організації охорони здоров'я (ВОЗ); Організації з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Продовольчій та сільськогосподарській організації (ФАО); Міжнародній комісії з атомної енергетики (МАТATE) та ін. Представники України також входили до складу керівних органів Програми розвитку ООН та інших спеціалізованих установ системи ООН, з якими Україна здійснює ефективну взаємодію. Україна є активним учасником у роботі європейських політичних організацій: Раді Європи та Парламентській Асамблеї Ради Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Щодо участі в інтеграційних угрупованнях українська політика довгий період не мала чіткої визначеності. Багатовекторний характер участі України в регіональній співпраці характеризується наступними напрямками:

- Європейський Союз: партнерство (1994), асоціація (2014);
- Європейська асоціація вільної торгівлі, ЄАВТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія): декларація про співпрацю (2000), угода про вільну торгівлю (2012);
- Російська Федерація: СНД (1991), ЄврАзЕС (2002), Єдиний економічний простір (2003);
- держави Причорноморського регіону: ГУАМ (1997), Організація чорноморського економічного співробітництва (1999).

Сьогодні для України налагодження ефективних зв'язків з Європейським Союзом є однією з пріоритетних задач. Активна орієнтація на захід значною мірою пов'язана з можливостями отримання інвестицій, трансфертом технологій та управлінського досвіду. Європейський Союз надає Україні гранти, економічну, технічну та фінансову допомогу у формі позик для підтримки платіжного балансу, а також виступає найбільшим інвестором в Україні. Наразі Україна є асоційованим членом ЄС з 2014 року та має намір розвивати свої стосунки з ЄС й далі. Перспектива членства в ЄС для України є додатковим вагомим стимулом внутрішніх реформ. Але процес європейської інтеграції України буде тривалим і непростим.

Поки що Україна не має значного впливу на інтеграційні процеси в Європі, ще не досягла необхідного рівня конвергенції з економікою країн Західної Європи і не зовсім відповідає існуючим в ЄС критеріям, необхідним для майбутньої інтеграції. Згідно з Маастрихтським Договором країни, які претендують на вступ до ЄС, мають відповідати досить жорстким економічним вимогам: обмеження стосовно бюджетного дефіциту (бюджетний дефіцит не більше 2-3% ВВП), обмеження у співвідношенні

зовнішнього державного боргу до ВВП (має не перевищувати 60%), обмеження темпів інфляції (не більше 3,3% річних).

Серед можливих негативних наслідків євроінтеграційного вектору перш за все можна виокремити наслідки дотаційної політики Євросоюзу: видача значних сум може призвести до втрати ефективності економіки та самостійності в прийнятті економічних рішень (державного суверенітету). Висока конкуренція на європейському ринку може негативно позначитися на національних виробниках, які не зможуть на рівних конкурувати з іноземними. Поступово це змусить українських товаровиробників підвищувати рівень своєї продукції до європейських стандартів, однак для цього необхідний час. Інтеграція української економіки в європейський простір означає зростання відкритості національної економіки, при якому неминучі досить болючі наслідки для окремих секторів національного виробництва.

Різниця в рівнях економічного розвитку є серйозною проблемою на шляху вступу України в ЄС. На думку деяких експертів, модель ЄС менш придатна для проривного зростання економіки, яке потрібне Україні, щоб не залишатися аутсайдером у світовому просторі. Модель ЄС не створює ефективні умови для розвитку бідних країн, вона більше підходить для економічно розвинених країн з сильною економічною функцією держави. Так, країни Східної Європи, які вступили в Євросоюз на останніх етапах його розширення, значно відстають як від лідерів Європейського Союзу, так і таких країн Азії як Сінгапур, В'єтнам та ін., які забезпечили проривний розвиток своїх економік.

Серед європейських експертів багато тих, хто скептично ставиться до ідеї подальшого розширення ЄС, що може призвести до зниження конкурентоспроможності європейського регіону (що вже відбувалося на останніх етапах розширення ЄС). На думку багатьох аналітиків вступ України до ЄС є можливим лише в довгостроковій перспективі, й ці терміни залежать від економічних успіхів країни. Так, Туреччина чекає можливості вступу в ЄС понад 50 років (асоційований член з 1964 року, кандидат в члени з 1999 року).

Тому до вступу в ЄС перед Україною стоїть низка питань щодо забезпечення стійких підвалин економічного розвитку, який може в майбутньому стати ефективним фундаментом інтеграційних стратегій України. Задля цього першочерговим для України є питання розробки на науковому фундаменті стратегічних засад економічного розвитку та зовнішньоекономічної політики з врахуванням новітніх глобалізаційних тенденцій. Активне включення до інтеграційних процесів потребує

визначення глобальних національних пріоритетів та послідовне слідування їм в зовнішньоекономічній політиці. Постійна зміна пріоритетів зовнішньоекономічної стратегії України пов'язана не стільки з багатовекторним характером, скільки з невизначеністю внутрішніх орієнтирів розвитку, відсутністю стійких позицій в міжнародному поділі праці. Важливо інтегруватися до світової господарства з чіткою інтеграційною стратегією, адаптованої до національних інтересів, що в свою чергу потребує якісної реалізації власного науково-технічного та інноваційного потенціалу для забезпечення довгострокової стабілізації економіки та реалізації стратегічних інтересів економічного розвитку.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Що є спільного та відмінного в процесах, глобалізації, інтеграції та інтернаціоналізації?*
- 2. Розкрийте сутність процесу інтеграції.*
- 3. Охарактеризуйте поняття «інтеграційний ефект».*
- 4. Назвіть основні передумови та фактори інтеграції.*
- 5. Охарактеризуйте основні етапи та рівні інтеграції.*
- 6. Назвіть основні види інтеграційних стратегій.*
- 7. Наведіть приклади та надайте основні характеристики розвинених інтеграційних об'єднань.*
- 8. Охарактеризуйте основні досягнення європейської інтеграції.*
- 9. Які інтеграційні об'єднання функціонують в Північній Америці та Південній Америці?*
- 10. Назвіть новітні інтеграційні об'єднання та охарактеризуйте їх особливості.*
- 11. Охарактеризуйте особливості інтеграційних процесів на Африканському континенті.*
- 12. Охарактеризуйте особливості та представників Азіатсько-Тихоокеанського регіоналізму.*
- 13. Охарактеризуйте особливості інтеграційного об'єднання ОПЕК.*
- 14. Надайте характеристику інтеграційного потенціалу України.*
- 15. Які напрями міжнародного співробітництва розвиваються в Україні?*
- 16. Які стратегічні засади зовнішньоекономічної політики Ви вбачаєте найбільш актуальними для України.*

Змістовий модуль 3

Основні соціально-економічні тенденції і моделі трансформації світової економіки в сучасних умовах

Тема 7 Глобальні трансформації в системі міжнародних економічних відносин

Питання, які розкривають зміст теми:

- 7.1. Основні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин
- 7.2. Цивілізаційний вимір сучасного розвитку
- 7.3. Актуальні стратегічні завдання регулювання глобального розвитку

Ключові терміни: інтеграція (*integration*); глобалізація (*globalization*); інтернаціоналізація (*internationalization*); міжнародні економічні відносини (*international economic relations*); лібералізація (*liberalization*); геоекономіка (*geoeconomics*); геополітика (*geopolitics*); регіоналізація (*regionalization*); локалізація (*localization*); глокалізація (*glocalization*); концепція людського розвитку (*human development concept*); концепція сталого розвитку (*sustainable development concept*); концепція інклюзивного розвитку (*inclusive development concept*); концепція цифрових трансформацій (*digital transformation concept*); цифрові трансформації (*digital transformation*); природна ємність (*carrying capacity*); живі компанії (*living companies*); компанії, що навчають (*learning companies*); цифрові технології (*digital technologies*); цифрова бізнес-система (*digital business system*); блокчейн (*blockchain*); глобальне управління (*global governance*); концепції глобального управління (*concept of global governance*); міжнародне регулювання (*international regulation*); міжнародні організації (*international organizations*); глобальні центри (*global centers*).

Відмінною рисою сучасної системи міжнародних відносин, є її постійна трансформація. Глобальне структуроутворення є головним генератором внутрісистемної перебудови міжнародної системи. Новий етап трансформації глобальної структури міжнародних відносин, що почався з 90-х років ХХ століття, істотно відрізняється від усіх попередніх. Провісником суттєвих змін в міжнародному житті стало обвалення однієї з двох опор двопольності (біполярності) геопростору.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується, з одного боку, нарощуванням інтеграційних тенденцій в світовому господарстві, поглибленням інтернаціоналізації виробництва і обміну,

уніфікацією національних, економічних і соціальних стандартів а, з іншого, - ускладненням багаторівневих взаємозв'язків між суб'єктами глобальної економічної системи і виникненням нових протиріч між ними. Сьогодні досить видозмінюється політична карта світу: військові інтервенції, зміни політичних режимів багатьох держав, розширення політичного впливу та зміни світового курсу розвитку.

Некодифікованість сучасної системи міжнародних відносин дає можливість кожній державі змінити своє становище в світовому співвідношенні сил. Саме тому державі необхідно проводити активну зовнішню політику для формування необхідного їй клімату.

Глобалізація економіки і лібералізація принципів і норм світової торгівлі мали значний вплив на внутрішнє життя та на міжнародне становище багатьох держав і об'єктів міжнародної політики. У цих умовах становлення нової концепції зовнішньої політики стає важливим завданням сучасних держав. Зовнішня політика є одним з основних факторів успішного розвитку будь-якої суверенної держави.

Глобальна структура міжнародних відносин є одним з важливих механізмів трансформації суспільств, будь-які зміни яких пов'язані з визначальним впливом з боку більш глибоких зовнішніх процесів, які особливо посилюються з розвалом біполярної системи. Поява на політичній карті світу нових незалежних держав актуалізувала питання про позиціонування та вироблення нової стратегії розвитку і взаємовідносин із зовнішнім світом. Глобальні зміни міжнародних економічних відносин постійно ставлять нові завдання, вирішення яких залежить від всіх членів світової спільноти. Міжнародні актори змушені в цій ситуації виробляти нові позиції, шукати новий баланс сил. Еволюція зовнішньої політики країн пов'язана з розвитком багатосторонньої дипломатії, що дозволяє ефективно і взаємовигідно співпрацювати з провідними державами і регіонами світу, а також міжнародними організаціями та фінансовими інститутами. Сьогодні необхідні комплексні дослідження міжнародної діяльності країн, системний і багатовимірний аналіз в зв'язку з багаторівневістю і складністю подій, що відбуваються в світі та визначаються формуванням геоekonomіки та нової парадигми світоустрою. Багатовекторна дипломатія як основа зовнішньополітичної доктрини на сучасному етапі відповідає національним інтересам багатьох держав, дає можливість будівництва нового формату відносин з рештою світу.

7.1. Основні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин

Основними тенденціями розвитку сучасних міжнародних економічних відносин є процеси міжнародної економічної інтеграції, глобалізації та транснаціоналізації світової економіки.

Міжнародна економічна інтеграція – це зближення і взаємозв'язок національних економік, формування на їх території єдиної відтворювальної системи в інтернаціональних масштабах. Міжнародна економічна інтеграція - це нова форма спільного рішення економічних задач об'єднаними зусиллями учасників інтеграційного процесу. Інтеграція - невід'ємний процес розвитку сучасного світу. Створення інтеграційного об'єднання обумовлено необхідністю вирішення загально регіональних проблем, бажання країн вийти на новий, більш високий рівень розвитку. Інтеграційні процеси в сфері міжнародних відносин не позбавлені конфліктної складової, що актуалізує дослідження особливостей зовнішньополітичних і соціально-економічних відносин держав. Інтенсифікація інтеграційних процесів залежить від ступеня проникнення економічних, соціальних і політичних зв'язків країни в усі структурні рівні сучасних міжнародних відносин. Саме на цій основі створюється синергія інтеграції як в самому об'єднанні, так й в діяльності з іншими суб'єктами міжнародних економічних відносин.

Сучасні міжнародні економічні відносини характеризуються ростом числа регіональних торгових блоків. Практично кожна країна входить щонайменше в одне з таких угруповань. Ступінь і форми об'єднання в них сильно розрізняються залежно від рівня розвиненості країн, їх географічного положення, історичних традицій, взаємодоповнюваності виробничих структур тощо. Міжнародна економічна інтеграція передбачає здійснення конвергенції економік сусідніх країн в єдиний господарський комплекс на основі глибоких і стійких економічних зв'язків між їхніми компаніями. Інтеграція в значній мірі зумовлюється об'єктивними процесами у світовій економіці. Загальною закономірністю регіоналізації є поступальний характер і послідовність розвитку інтеграційних процесів.

Науково-технічний прогрес і економічна активність бізнесу вимагають розробки нових контурів та стратегічних напрямів інтеграційної політики. В епоху глобалізації основною метою країн, що розвиваються, залишається завдання реалізація планів прискореного розвитку з метою переходу до рівня «індустріальних країн», проте країні з перехідною економікою поодиноці складно переламати код «наздоганяючого» розвитку. Процес регіоналізації дає можливість таким країнам перейти на новий рівень розвитку та поліпшити показники кожної держави, що входить до складу регіональних інтеграційних об'єднань.

Регіоналізація стала об'єктивною необхідністю в питаннях вдосконалення світового господарства, оскільки дає можливість оптимізувати завдання міжнародного обміну товарами, послугами, капіталами, інтелектуальною власністю, дозволяє виявляти причини міграції населення, що сприяє вибору напрямів, орієнтованих на встановлення більш стійких економічних зв'язків між державами, створення особливих зон впливу регіональних об'єднань.

Глобалізація стає суттєвою особливістю всієї системи міжнародних відносин. Глобалізація є однією з основних сучасних світових тенденцій, що призводять до економізації всіх сфер життєдіяльності держав. Процес глобалізації охоплює різні сфери світової економіки: світову торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності, міжнародний рух факторів виробництва (робочої сили, капіталу, інформації), міжнародні фінансово-кредитні та валютні операції, виробниче, науково-технічне, технологічне, інжинірингове та інформаційне співробітництво. Глобалізація стала важливим реальним аспектом сучасної світової системи, однією з найбільш впливових сил, що визначають подальший хід розвитку планети. Глобалізація впливає на економіку всіх країн, цей вплив носить багатоаспектний характер й стосується виробництва товарів і послуг, використання робочої сили, інвестицій в матеріальний і людський капітал, технології та їх розповсюдження з одних країн в інші тощо. В кінцевому рахунку, глобалізаційний вплив відбивається на ефективності виробництва, продуктивності праці та інших параметрах розвитку національних господарств. Процеси глобалізації та інтеграції стимулюють міждержавні узгоджені заходи щодо цілеспрямованого формування світогосподарського економічного, політичного, правового, інформаційного простору.

Глобалізація міжнародних відносин - це посилення взаємозалежності і взаємовпливу різних сфер національних економік та світового господарства в галузі міжнародних відносин (економіка, політика, ідеологія, соціальна сфера, культура, екологія, безпека, спосіб життя, умови існування людства тощо). В результаті відбувається, по-перше, здійснення діяльності національних економічних суб'єктів за рамками національних державних кордонів; по-друге, перенесення на глобальний рівень їх внутрішніх економічних проблем, зростання інтеграції та перетворення держави в частину світової економічної системи; по-третє, взаємозалежність розвитку національних економік, поява потреби в загальній координації економічної політики окремих держав як умови стабільної міжнародної діяльності. Глобалізація - це перехід від економік окремих країн до економіки міжнародного масштабу. Процеси, які відбуваються в результаті глобалізації,

є неминучими, але також відкривають для країн світу нові можливості розвитку, хоча і несуть з собою і нові виклики.

Сучасна система міжнародних відносин одночасно характеризується двома різноспрямованими тенденціями - глобалізацією і локалізацією (регіоналізацією), що виражаються у формуванні феномена глокалізації. Глобалізація завжди нерозривно пов'язана з антиглобалізаційних тенденціями розвитку соціуму, що розкривають особливу складність і багатовимірність даного процесу. При цьому, чим очевидніші стають глобалізаційні прояви, тим яскравіші й прояви локальної самобутності різних територій, регіонів. Чим сильніше процес глобалізації, тим більш затребуваною стає локальна специфіка, яка, впливаючи на процес глобалізації, трансформує його, перетворює в процес глокалізації.

Глокалізація - це результат синтезу протилежно спрямованих процесів - глобалізації та локалізації, під впливом якого відбувається трансформація міжнародних економічних відносин, а також випереджаюче зростання локальних (внутрішньорегіональних, галузевих) економічних потоків (торгівлі, прямих інвестицій, міграційних потоків трудових ресурсів, інформаційного та технологічного обміну) в порівнянні з їх загальною динамікою в світовому масштабі, до ускладнення і посилення різнорівневої конкурентної боротьби в світових масштабах між ТНК, МНК, національними державами, регіональними економічними угрупованнями. Глокалізація світової економіки постає як сучасна багаторівнева трансформація міжнародних економічних відносин, яка призводить до виникненню гібридних, симбіозних, інтегрованих, перетворених форм прояву міжнародних процесів.

Глокалізація - це міра зростаючого зближення, взаємодії, взаємодоповнення двох конкурентних полюсів глобальності і локальності. Для позначення даного протиріччя, англійським вченим Р. Робертсоном був введений термін «глокалізація», завдяки якому дослідник встановив наявність діалектичної взаємодії між створенням стійкої в часі однорідної структури, яку несе в собі глобалізація, і одночасно посиленням в світі локального, специфічного, традиційного і самобутнього. Даний термін підкреслює, що «глобальні» і «локальні» зміни взаємно доповнюють одна одну. Глокалізація, як і глобалізація, охоплює всі сфери життя суспільства.

Глобалізація світової економіки - це багаторівневе явище, що зачіпає: регіональну, національну економіку (макрорівень); товарні, фінансові і валютні ринки, ринки праці (мезорівень); окремі компанії (мікрорівень). На мікроекономічному рівні глобалізація проявляється в розширенні діяльності компаній за межі внутрішнього ринку. Найбільші транснаціональні та

мультинаціональні корпорації останні десятиріччя активно діють в глобальних масштабах: їх ринком може бути будь-який регіон з високим рівнем споживання, вони володіють здатністю задовольняти попит споживачів незалежно від кордонів і національної приналежності. Світ вже став єдиним ринком для більшості міжнародних корпорацій (ТНК, МНК), для діяльності яких відкрито більшість регіонів світу.

Міжнародна корпорація - це форма структурної організації великої корпорації, що здійснює структурні інвестиції в різні країни світу. Міжнародні корпорації бувають двох основних видів: транснаціональні (ТНК), головна компанія яких належить капіталу однієї країни, а філії розташовані в багатьох країнах світу; мультинаціональні (багатонаціональні) корпорації (МНК) - головна компанія їх належить капіталу двох або більше країн, а філії також знаходяться в різних країнах. Переважна більшість сучасних міжнародних корпорацій має форму ТНК, хоча такий розподіл дуже умовний, оскільки в сучасних умовах найбільше значення має не те, капіталу скількох країн належить головна компанія корпорації, а глобальний характер її діяльності, особливості інвестування й отримання прибутку.

Компанії мислять в глобальних категоріях споживачів, технологій, витрат, поставок, стратегічних альянсів і конкурентів. Різні ланки та стадії проектування, виробництва і збуту продукції розміщуються в різних країнах, стають уніфікованими в міжнародному масштабі. Створення і розвиток транснаціональних фірм дозволяє обійти безліч бар'єрів (за рахунок використання трансферних поставок, цін, сприятливих умов відтворення, кращого урахування ринкової ситуації, можливого прибутку тощо). З огляду на те, що для багатонаціональних і глобальних корпорацій зовнішньоекономічна діяльність має більш важливе значення, ніж внутрішня, вони виступають основним суб'єктом глобальних економічних процесів. Таким чином, транснаціональні корпорації стають основою глобалізації, її головною рушійною силою. Глобалізація одночасно стає не тільки причиною, але й наслідком зростання транснаціональної рухливості факторів виробництва.

Новий етап трансформації глобальної структури міжнародних відносин характеризується появою нових учасників міжнародних відносин. Не тільки транснаціональні корпорації в сучасній системі займають все більш активні позиції, не меншого значення набуває діяльність глобальних центрів регулювання економічних, фінансових, політичних та інших процесів на глобальному рівні. Глобальні центри – це різноманітні недержавні, наддержавні, міжнародні організації та установи, на які покладене завдання сприяння формуванню, розвитку та регулюванню єдиного глобального

простору за визначеними напрямками. Епоха глобалізації характеризується зростанням впливу наднаціональних економічних інститутів, що регулюють міжнародну торгівлю та інші сфери міжнародної діяльності, та формуванням все більш жорстких інституційних норм регулювання міжнародних фінансових обмінів і інвестицій. Посилення наднаціональних, космополітичних економічних інститутів супроводжується ослабленням ролі міжнародних політичних інститутів та національних держав. Епоха **нових інститутів глобальної економіки** актуалізує вивчення даного аспекту в структурі міжнародних відносин.

Транснаціональні корпорації, неурядові та релігійні організації, нові етнічні групи та інші «гравці» світового процесу кидають виклик державам в боротьбі за ресурси та вплив на соціальні групи й країни в цілому. Глобальні інститути впливають на політику залучених до участі в них держав: змінюючи поведінку держав, трансформуючи «поле можливостей», що знаходяться в їх розпорядженні; змінюючи результати взаємодії держав, впливаючи на ресурси, наявні в їх розпорядженні; підвищуючи вплив держав, представляючи в їх розпорядження додаткову інформацію.

Головною рушійною силою процесу глобалізації є мегабізнес - діяльність транснаціональних і міжнародних фінансових, промислових і торгових компаній США, Японії і деяких західноєвропейських держав, що визначає їх особливу роль у розвитку світової економіки. В результаті глобалізації змінюється структура світової економіки, що зовсім недавно трактувалася як сукупність національних економік, пов'язаних одна з одною системою міжнародного поділу праці, економічних і політичних відносин для включення в світовий ринок і тісна їх переплетення на основі транснаціоналізації і регіоналізації. На цій базі відбувається формування єдиної світової мережевої ринкової економіки - геоекономіки і її інфраструктури, розширення ролі та значення глобальних центрів влади. Аналіз трансформаційних перетворень глобального простору дозволяє виділити наднаціональну надбудову, яка є результатом еволюції глобальної системи. Така надбудова змінює спрямованість внутрішньосистемних процесів національних економік. Сучасна світова система являє собою симбіоз наднаціональних органів регулювання світової економіки та національних урядів, формуючи нові форми взаємодії.

Економічні зв'язки є складовою частиною міждержавних економічних відносин, однією з форм прояву взаємодії і взаємозв'язку національних і міжнародних інтересів. Вирішальним базовим елементом цих відносин стають виробничі процеси, що переростають національні рамки і стають складовою частиною сукупності процесів, що відбуваються в світовому

господарстві як в системі. Дослідження міжнародних інститутів з самого початку їх появи вважалися однією з основоположних парадигм в дослідженнях міжнародних відносин (політичний реалізм). Сучасна система міжнародного управління є мозаїкою як давно існуючих інститутів (структур), які створювалися для регулювання глобального світу відмінного від сучасного, так й нових глобальних центрів, які претендують на частку світової влади. Структурні зрушення тільки в системі глобальної економічної влади не дозволяють лише наявним наднаціональним структурам підтримувати баланс світової системи та потребують появи нових глобальних структур.

Політика, що проводиться міжнародними фінансовими організаціями щодо країн, що розвиваються, досить часто негативно впливає на їх економічний розвиток, особливо коли вони ще не увійшли в фазу стійкого економічного зростання, результатом чого часто є економічна стагнація держави.

Глобальний світовий простір в умовах трансформації створює можливість для країн, що розвиваються переламати код «наздоганяючого» розвитку шляхом підвищення рівня добробуту і політичної значущості країни, що має стати важливим завданням для сучасних трансформаційних суспільств. Для реалізації країною своїх національних інтересів необхідне проведення такої зовнішньої політики, в основі якої лежить усвідомлення свого геополітичного, соціально-економічного становища і наявного потенціалу. Багатовекторність, як визначальний принцип міжнародного співробітництва, виступає необхідною умовою для створення сприятливих передумов і можливостей проведення збалансованої і гнучкою політики на міжнародній арені.

Згідно відомому висловлюванню К. Маркса «політика є концентроване вираження економіки», тому в основі будь-яких політичних дій і рішень лежать економічні інтереси. Боротьба за ресурси була і залишається рушійною силою, яка визначає світовий порядок. Зв'язок політики і економіки в нинішніх міжнародних відносинах обумовлюється економізацією світової політики, посиленням боротьби за джерела сировини, ринки збуту і вигідними вкладеннями капіталу, посиленням ролі на світовій арені транснаціонального приватного капіталу і міжнародних фінансових установ. Саме тому, економічні відносини займають питому вагу і в зовнішньополітичній діяльності держави. Сьогодні торгові відносини між країнами вимірюють й рівень їх взаємин, «економічна дипломатія» все більше впроваджується в сферу застосування класичної дипломатії. Більш

того, визначальними питаннями сучасної дипломатії стає підвищення ролі економічного чинника в зовнішньополітичній діяльності держави.

Взаємозалежність держав в світі, що глобалізується, призводить людство до розуміння такого важливого питання як стабільність регіону та світу, а не держави окремо. Самостійно стає все більш складно забезпечувати достатній рівень безпеки території країни, навіть не беручи до уваги рівень транскордонних загроз, наприклад міжнародні наркотрафіки, прикордонні конфлікти, екологічні проблеми, ризики переростання транскордонних проблем в міждержавні конфлікти тощо.

Трансформація міжнародних економічних відносин по гуманістичному сценарію повинна забезпечити поглиблення процесів консолідації в цілісний світовий соціальний організм, інтегрований в різні сфери міжнародних відносин, що утворюють світову систему.

7.2. Цивілізаційний вимір сучасного розвитку

На рубежі двох тисячоліть людство вступило в дуже складний період свого існування. Серед невідкладних викликів сучасності можна виокремити загострення глобальних проблем, наростання невизначеності та нестійкості подальшого існування людства, що багато в чому є результатом людської діяльності. У сучасному світі, що постійно ускладнюється, постає нагальна потреба знайти механізми запобігання загальної загибелі людства та розширення ризиків глобальних катастроф, вирішити численні накопичені проблеми, у тому числі через здійснення ефективних інституційних перетворень в глобальній системі. Адже людська цивілізація, що сформувалася в умовах «порожнього світу» - світу надлишку ресурсів і величезних неосвоєних територій увійшла в даний час в «повний мир» (Г. Дейлі) з дуже невизначеними перспективами подальшого існування.

Стратегія розвитку людської цивілізації в XXI столітті обумовлена пошуком адекватних відповідей на виклики планетарного масштабу і вибором вектора подальшого розвитку. Ядерна зброя, суперечлива глобалізація, зростаюча нерівність, загострення екологічних проблем, світова взаємозалежність соціально-економічного, політичного і культурного розвитку людства особливо гостро ставлять проблему виживання людства в цілому. Наростання глобальних суперечностей змушує людство здійснювати поворот до «загальнолюдських цінностей», до нової якості взаємин людини і природи, людини і людини, людини і суспільства. У зв'язку з цим об'єктивно посилюється роль позаекономічних чинників розвитку: духовних, моральних, соціокультурних, які в свою чергу, змінюють зміст і напрям економічної

політики. Перехід від матеріально орієнтованої індустріальної економіки до людиноцентричної парадигми постіндустріального соціально-економічного розвитку передбачає докорінну зміну загально цивілізаційної парадигми розвитку. Глобальні трансформації нового тисячоліття породжують виникнення нових теоретичних концептів, покликаних надати нові відповіді на існуючі проблеми та сучасні глобальні тренди розвитку. Серед них особливе місце посідають концепція людського розвитку, концепція сталого розвитку, концепція інклюзивного розвитку, концепція цифрових трансформацій.

Концепція людського розвитку підкреслює пріоритетність ролі людини, визначаючи, що людина - мета економічного зростання, а не його ресурс. Сучасні реалії свідчать про те, що на межі третього тисячоліття стався перелом у суспільних відносинах, пов'язаний з усвідомленням нової парадигми суспільного прогресу - розвитку людини у всьому різноманітті її здібностей і потреб. Орієнтація на задоволення потреб людини стає неодмінною умовою здійснення не тільки ефективної соціально-економічної політики конкретних країн, а й загальної стратегії розвитку людської цивілізації. Сучасна актуалізація втіленого в людських ресурсах наукового, творчого і трудового потенціалів пов'язана з усвідомленням ключової ролі людських ресурсів в економічному та соціальному розвитку. Це багато в чому визначає і цілі сучасного розвитку, перетворюючи якість людського потенціалу в головний показник розвитку економіки і головний результат суспільного прогресу.

Концепція людського розвитку була введена в науковий обіг і в практику державного управління в 90-ті роки попереднього століття. Доповідь про людський розвиток ПРООН визначила центральну тезу концепції однією фразою: «Реальне багатство народів - люди». Метою людського розвитку є створення середовища, що надає людям можливість прожити довге, здорове і творче життя. У Доповіді про людський розвиток «Реальне багатство народів: шляхи людського розвитку» 2010 року представлено оновлене визначення людського розвитку: «Розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дозволили людям прожити довге, здорове і продуктивне життя та досягти інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого та сталого розвитку на нашій планеті. Люди є як споживачами, так і рушійною силою людського розвитку, як окремо, так і разом». Роль людських властивостей зростає, як мінімум, у двох ракурсах: як показних потреби економіки у висококваліфікованій робочій силі та як неодмінна умова зростання добробуту населення.

Удосконалення якості людського потенціалу стає цільовою функцією соціально-економічного розвитку та реальною можливістю підвищення якості життя людей. Людський потенціал відображає здатності до постійного розвитку, що отримуються в результаті інтеграції всього спектру інтелектуальних, соціальних, психічних, фізіологічних та інших можливостей людини і виявляється при певних умовах. На різних етапах розвитку людського суспільства відбувається актуалізація різних здібностей і можливостей людини, що визначається домінуючими в суспільстві відносинами, виробничими і технологічними характеристиками, а також цінностями. На сучасному етапі найбільш актуальними людськими активами є інтелектуальні, творчі, креативні здібності, що стають рушійною силою розвитку сучасної економіки.

Відтворення людського потенціалу є багатофакторним процесом, що об'єднує інтелектуальний і фізичний розвиток людини, придбання різноманітних навичок, умінь і знань, які мають безпосередній вплив на якість людського життя. Людський потенціал є основною цінністю особистості та суспільства, що має забезпечувати в результаті творчого використання економічні результати та реалізацію сценарію виживання людства. Системоутворюючим ядром сучасного людського потенціалу є знання в різних формах його втілення (наукове, світоглядне, ціннісно-культурне тощо). Важливий вклад в аргументацію спрямування розвитку на потреби і розвиток людини внесла концепція сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку на міждержавному рівні починає свій відлік з доповіді Комісії ООН «Наше спільне майбутнє» 1987 року. В 1992 році під егідою ООН була вперше розроблена триєдина концепція сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Концепція у своїй суті була розвитком вчення В. Вернадського про ноосферу, що слугує платформою для усвідомлення людством необхідності переходу до гармонізації людського розвитку в системі трьох координат – економічної, природоохоронної та соціальної. Узагальнення концепції сталого розвитку були зроблені в рамках всесвітніх самітів ООН за участю більше 180 країн в 1992 році в Ріо-де-Жанейро і в 2002 році в Йоганнесбурзі. У 1996 році була створена спеціальна комісія ООН зі сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

- 1) людство має надати розвитку сталого та довготривалого характеру, який би відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості задовольняти потреби майбутніх поколінь;
- 2) обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, пов'язані з сучасним рівнем техніки та соціальної організації, а також із здатністю біосфери до

самовідновлення; 3) необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя, без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф - злидні, які стали у світі звичайним явищем; 4) необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними грошовими та матеріальними коштами, з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання непоновлюваних джерел енергії; 5) розміри і темпи росту населення повинні скоординовані з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що постійно змінюється.

Сталий розвиток розглядається як збалансований розвиток на основі сталого використання ресурсів планети Земля. Сталий розвиток у глобальному розумінні передбачає: політичну рівновагу, економічну стабільність, соціально-культурну стабільність. Це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному та здоровому довкіллі. Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації.

Сталий розвиток припускає регулювання умов життя на базі чотирьох принципів: задоволення основних потреб усіх людей; рівність стандартів цього задоволення для всього населення Планети; дбайливе, обережне використання природних ресурсів; збереження можливостей для майбутніх поколінь реалізувати основні запити. Не дивлячись на те, що всі перераховані вище принципи концепції рівноцінні, з огляду на загострення екологічних проблем, центральне значення набуває третій, оснований на ідеї обмеженої здатності природних комплексів до навантажень з боку економіки (carrying capacity).

Концепція інклюзивного розвитку – є однією з найсучасніших відповідей на несправедливий розподіл ресурсів та можливостей між людьми, що унеможливорює забезпечення рівності (рівноправності) та соціальної справедливості сучасного розвитку. Сьогодні інклюзивність стає одним з провідних параметрів розвитку, що грає визначальну роль у формуванні стратегій розвитку країн світу та світового господарства, спрямованих на забезпечення таких умов життя людей, щоб їх рівень задовольняв всіх представників суспільства, всі верстви населення.

Необхідність збалансованого поєднання цілей викорінення бідності, захисту планети та забезпечення соціальної справедливості, визнаної всім прогресивним людством, ставить на порядок денний проблему пошуку

нового вектора розвитку, який може дати комплексну відповідь на сучасні виклики. Саме концепція інклюзивного розвитку може бути такою відповіддю, оскільки охоплює такі питання, як економічна ефективність, соціальна справедливість, раціональне використання природних ресурсів, раціональне споживання та виробництво, ефективні інститути, ефективне управління тощо. Концепція інклюзивного розвитку базується на безбар'єрному доступі до умов розвитку.

З часом збільшується кількість людей, які розуміють, що економічний розвиток та зростання повинні забезпечити добробут для всіх, в тому числі серед науковців та політиків на національному та міжнародному рівнях. Це підвищення рівня обізнаності населення призвело до посилення визнання та розуміння того, що зростання має бути всеосяжним. Інклюзивний розвиток доповнює людський розвиток, включаючи широкий спектр вимірів - від екологічної стійкості розвитку та стихійних лих до доходів домогосподарств, витрат на здоров'я, освіту та відпочинок. Основою інклюзивного розвитку є інклюзивний характер зростання. Інклюзивне зростання забезпечує рівний недискримінаційний доступ до зростання, включаючи зменшення нерівності у неблагополучних групах, загальну участь та розподіл вигод від його результатів.

В інклюзивному зростанні акцент робиться на два аспекти: результати та можливості. Інклюзивне зростання стосується як самого процесу, так і його кінцевих результатів, тобто люди повинні як сприяти економічному зростанню, так і використовувати його переваги в широкому розумінні. Для того, щоб результати цього процесу були відчутними, економічне зростання повинно бути міцним та довгостроковим. Для країн, що розвиваються, із відносно низькими доходами на душу населення, інклюзивне зростання у будь-якому випадку передбачає прискорення зростання.

Важливим аспектом стійкості сучасного економічного зростання є забезпечення його глобального характеру, тобто умов економічного зростання для всіх країн. З цієї точки зору, важливим аспектом є інклюзивний характер міжнародних економічних відносин. Таким чином, інклюзивне зростання саме по собі передбачає кілька взаємопов'язаних характеристик, які необхідно підтримувати в довгостроковій перспективі. Прискорення темпів зростання країн, які значно відстають від економічно розвинених країн, є неодмінною умовою вступу їх у світовий світ як рівноправних партнерів.

Досягнення цілей сталого та всеосяжного зростання є спільною відповідальністю всіх країн і вимагає спільних зусиль народів, урядів, організацій, бізнесу та громадянського суспільства. Багато цілей

інклюзивного розвитку мають транскордонний характер і мають міждержавні компоненти; тому їх реалізація передбачає співпрацю та координацію дій різних країн. Лише безбар'єрна участь країн у розвитку світової економіки здатна створити умови для вирівнювання розвитку та зближення рівня розвитку країн. Безбар'єрні функції міжнародних економічних відносин сприятимуть не тільки розмиванню меж між розвиненою та розвиваючою економікою світу, але й створять умови для випередження темпів зростання та зменшення бідності в країнах, що розвиваються.

Інклюзивний розвиток, перш за все, передбачає інклюзивне зростання, яка на відміну від традиційної трактовки економічного зростання, має більш ширші цілі, ніж збільшення доходів та ВВП, воно орієнтовано на людський розвиток та справедливість розподільчих механізмів відтворювальної системи. Забезпечення інклюзивного зростання може відбуватися двома шляхами: по-перше, за рахунок скорочення нерівності та бідності серед населення країни, по-друге, за рахунок розширення залученості та активної участі в суспільному відтворенні якомога більшої кількості людей, всіх бажаючих. Ключовими аспектами інклюзивного зростання й інклюзивного розвитку, є: інвестиції в людський капітал нації; активна соціальна політика держави, створення нових робочих місць, соціальний захист всіх верств населення; ефективна структурна політика, орієнтована на модернізацію національної економіки та справедливий перерозподіл суспільного продукту через прогресивну податкову політику, активну роль громадянського суспільства та активізацію участі соціальних інститутів.

Інклюзивний характер розвитку здатний забезпечити рівномірний розподіл суспільного багатства та зростання якості життя населення всіх без виключення представників соціуму. Його забезпечення передбачає також інституційну трансформацію національної господарської системи, розвиток тих інституційних чинників, які сприятимуть формуванню вектору інклюзивності. Забезпечення ефективної зайнятості, гідного рівня оплати праці та справедливого розподілу суспільного багатства є дуже складним завданням, особливо для перехідних економік, як українська, які не в змозі забезпечити достатнього рівня економічної ефективності та соціальної справедливості, без чого неможливим є перехід до інклюзивних параметрів розвитку. Для перехідних економік важливого значення набуває ефективність інституційних трансформацій.

Теорію ефективних інклюзивних інститутів в науковій літературі представлена розробками американських економістів Д. Асемоглу, Дж. Робінсона, О. Уільямсона, які визначають фундаментальною причиною диференціації рівня багатства та бідності, свободи та залежності фактор

інклюзивності, що сьогодні стає одним з головних трендів розвитку. На відміну від екстрактивних, інклюзивні інститути створюють вільний доступ до всіх без винятку ресурсів, сприяють включенню всіх членів суспільства до активних форм життя та самореалізації. Інклюзивний інституційний режим – це можливість такого розподілу ресурсів в соціально-економічній системі, який створює ефективні передумови для зростання суспільного продукту та його справедливого розподілу між всіма учасниками суспільного відтворення.

Всесвітній економічний форум в Давосі з 2015 року започаткував формування щорічного рейтингу країн за індексом інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index), що передбачає *оцінку економічної ефективності для уявлення більш повної картини реального рівня життя населення досліджуваних країн.*

Серед сучасних глобальних трендів особливе місце посідають цифрові трансформації (digital transformation), під впливом яких здійснюється перетворення світового соціально-економічного простору.

Виникнення **концепції цифрових трансформацій** пов'язане, перш за все, з розгалуженим використанням цифрових технологій в сучасному економічному розвитку та переходом економік більшості країн на нові технологічні уклади. Формування цифрової економіки є одним з найголовніших трендів XXI століття. Базуючись на глобальних інформаційно-комунікаційних мережах, що об'єднують усіх суб'єктів (виробників, споживачів, партнерів, клієнтів, людей різного віку та статусу) в єдиний господарчий механізм, цифрова економіка суттєво впливає на усю систему соціально-економічних відносин. Як результат четвертої промислової революції цифрова економіка забезпечує національну конкурентоспроможність та безпеку, створює унікальні можливості розвитку людини, стимулює інноваційні та креативні індустрії. Оцінюючи цифрові трансформації слід зазначити, що в цьому процесі не тільки з'являються нові учасники, а й змінюються загальні характеристики всієї соціально-економічної системи. Цифрова економіка формує нові передумови інноваційного розвитку. Техніко-технологічні нововведення настільки революційні, що вони здатні перебудувати економічні відносини та господарський механізм, сутність та форми підприємництва, значення та роль сучасних інновацій.

В умовах діджиталізації економіки сучасні організації перетворюються у змішані співтовариства, у яких взаємодіють люди та цифрові агенти. Таким чином сучасні фірми можна розглядати як живі компанії (living companies), або організації, що навчають (learning companies), які в умовах постійної

присутності цифрових технологій стають цифровою бізнес-екосистемою (digital business system). В умовах цифровізації економіки з'являються нові правила гри для бізнесу, підприємства стають цифровими, проходячи шлях цифровізації. В цифровій бізнес-системі змінюються структури підприємницької діяльності, здійснюється перехід до мережевої економіки, економіки знань, що продукує постійні інновації, глобальні ланцюжки доданої вартості.

До основних наслідків проникнення цифрових технологій в економіку слід віднести кардинальне зниження трансакційних витрат, особливо витрат пошуку інформації та створення контрактів. Поряд з цим слід очікувати виникнення форм бізнесу, які виключають посередників, появу можливості прямої взаємодії споживачів з постачальниками. Цифровізація економіки сприяла появі нових видів бізнесу та процесів зі зростаючою віддачею від масштабу (наприклад, технології блокчейн). Інструментами цифрової трансформації є цифрові платформи, використання яких стає як рушійною силою зростання внутрішнього продукту країни, так і реальної доданої вартості. Основним фактором зростання в таких умовах стають високоінтелектуальні технології та інновації. Компанії цифрового сектора виходять на перший план та стають інноваційними провідниками, створюючи точки зростання.

Не тільки економічні, але й соціальні процеси піддаються впливу процесів діджиталізації. Безперешкодність інформаційного обміну мільйона людей, налагодження тісної взаємодії між людьми за допомогою нових мережевих можливостей дають підстави передбачати, що в подальшому соціальна підсистема може подолати домінування економічної. Сьогодні більш 40% людей виробляє свою власну музику, відео, новини та знання на відносно дешевих мобільних телефонах і комп'ютерах і обмінюється ними на практично нульовій граничній вартості у спільному мережевому світі. Революція нульової граничної вартості (Дж. Ріфкін) починає впливати на інші комерційні сектори, у тому числі на поновлювані джерела енергії, на 3D-технології, на вищу освіту. Потужна нова технологічна платформа стає потенціалом зниження граничних витрат у всіх секторах економіки, що вже сформувало ряд переваг для суспільства. Під впливом цифрових трансформацій змінюються й контури системи управління.

Все більша кількість людей співпрацює у вирішенні актуальних проблем освіти, охорони здоров'я, екологічної безпеки, пошуку альтернативних джерел енергії та формуванні соціально відповідальних підприємств. Майбутнє людства саме за такими моделями управління, які характеризуються багаторівневістю, децентралізованістю, збалансованістю

інтересів різних соціальних груп населення, тобто мережевим управлінням. Спонукальним мотивом розвитку мережевих систем управління є загальнолюдське відчуття універсальності загроз і загальної уразливості сучасного етапу існування людства.

Логістика Інтернет і «безшовна» інтелектуальна інфраструктура формують нові можливості участі людей у всіх соціальних аспектах життя, створюючи нові самоврядні соціальні мережі та спільноти людей, що генерують соціальний потенціал суспільства. Соціальне співробітництво глибоко впливає на економічне життя - економіка змінює конфігурацію під напором соціальних мереж. Такий сплеск соціальної інноваційної творчості радикально змінює дійсність: соціальний капітал набуває не менш значущої ролі, ніж фінансовий, що об'єктивно характеризує прагнення людства до зміни парадигми світоустрою.

7.3. Актуальні стратегічні завдання регулювання глобального розвитку

Нестабільний стан світової економіки, що особливо загострюється з наближенням кризи привертає увагу представників науки та практики до проблеми управління глобальними економічними процесами. На порядку денному гостро стоїть питання про можливості та межі участі вже існуючих міжнародних інститутів в регулюванні світогосподарських зв'язків, необхідності їх модернізації або необхідності створення нових структур глобального управління, здатних мінімізувати негативний вплив глобалізації та розростання глобальних проблем й суперечностей і забезпечити стабільність світової економічної системи. В якості об'єктів глобального регулювання виступають проблеми забезпечення стійкого зростання, стабільності розвитку світової фінансової системи та джерел фінансування розвитку, регулювання торгівлі та інвестицій, стійкості та ємності сировинних ринків, ряд інших питань не тільки економічного, але й соціального спрямування.

Сучасна система регулювання світогосподарських зв'язків характеризується динамічністю, комунікативністю й інформаційністю, взаємодією та координацією з суб'єктами інших підсистем. В основі регулювання сучасних світо господарських процесів лежить система організаційно-правових форм і методів впливу міждержавними, наддержавними, недержавними міжнародними суб'єктами й інструментами на об'єкти міжнародних економічних відносин. Суть такого глобального регулювання зводиться до ліквідації диспропорцій розвитку окремих

елементів системи, а його ефективність залежить від узгодженості дій всіх глобальних суб'єктів.

Сучасний механізм регулювання має багаторівневий характер, тобто здійснюється на національному, регіональному, транснаціональному та глобальному рівнях. Основними учасниками регулювання міжнародних економічних відносин: національні держави та їх інтеграційні об'єднання, міжнародні організації, транснаціональні структури та чисельні суб'єкти громадянського суспільства. Державні механізми управління пов'язані з діяльністю національних урядів, укладенням міжнародних угод і прийняттям рішень на рівні міжнародних організацій. Недержавні механізми регулювання представлені неурядовими організаціями та транснаціональними структурами, які діють на основі непрямих інструментів регулювання (експертизи, лобіювання, формування громадської думки, розробки пропозицій), однак володіють значним потенціалом вирішення різноманітних проблем.

Різноманіття суб'єктів і наявність у них настільки ж різноманітних економічних інтересів й інструментів регулювання потребують узгодження їх діяльності з іншими учасниками. Визначення пріоритетних напрямків регулювання, розробка та прийняття нових правил, моніторинг їх виконання, вироблення більш ефективних механізмів знаходження компромісів по ключовим протиріччям розвитку стають важливою сферою міжнародної взаємодії державних і недержавних суб'єктів економіки. Їх партнерство здатне вивести глобальне управління на якісно новий рівень.

Існуюча глобальна інфраструктура міжнародної взаємодії розвивається досить асиметрично та характеризується наявністю значних диспропорцій економічного розвитку окремих країн, регіонів та світової економіки в цілому. В світовій економіці постійно складається нова розстановка сил, формуються нові центри прийняття світогосподарських рішень, посилюються протиріччя між всіма центрами, що претендують на світову владу. Все це не може не позначитися на характері механізмів регулювання світогосподарських зв'язків, серед яких з'являються альтернативні механізми регулювання міжнародних відносин і альтернативні інститути в рамках вже сформованих інструментів регулювання. Подібні трансформації потребують формування нової домінуючої економічної доктрини й появи нової моделі регулювання економіки, тобто концептуальних основ теорії регулювання глобальної економіки, управління глобальними процесами.

Сформовані до теперішнього часу уявлення про можливу організацію глобального управління світогосподарськими зв'язками фактично зводяться до пошуку найбільш ефективних пропорцій участі державних, міжнародних

та недержавних структур та інститутів в існуючих моделях глобального управління. До наукових концепцій, що характеризують стан сучасної економічної думки на процеси глобального регулювання та управління, відносяться:

Концепція світового (глобального) уряду, яка базується на подібності до структури національної держави, що відтворюється на міжнародному рівні.

Теорія гегемонічної стабільності, яка пов'язує стабільність розвитку міжнародних відносин, дотримання норм і правил з наявністю держави-лідера, здатної створити найбільш сприятливі умови для розвитку ліберальної моделі економіки і бути своєрідним гарантом стабільності та безпеки методами переконання або примусу інших держав.

Теорія міжнародних режимів – інституціональна концепція, що підкреслює першорядну роль держав у створенні міжнародних режимів на основі загальних принципів, норм і правил за рахунок існування міжнародних регулюючих різних аспектів міжнародних економічних відносин глобальних центрів. Дотримання «правил гри» дозволяє державам отримувати спільні вигоди від міжнародного співробітництва, сприяє формуванню «комплексної взаємозалежності».

Концепція поліцентричного глобального управління (теорія структурної влади), яка заснована на пріоритетності змішаних форм і механізмів співробітництва, що передбачає поступове зниження ролі держави в міжнародному регулюванні глобальних економічних процесів та передачу частки владних повноважень недержавним структурам та інститутам, таким як ТНК і суб'єкти громадянського суспільства. Саме зростаюча активність недержавних суб'єктів, з боку яких йде потужний потік інноваційних пропозицій в галузі ринкового регулювання, і перетворює їх на своєрідні експериментальні майданчики для апробації та використання на міждержавному рівні нових практик глобального управління.

Концепція транснаціонального регулювання, яка є результатом розвитку постліберальної теорії та базується на транснаціональному підході до аналізу механізмів регулювання глобальної економіки. Згідно даної концепції розмивання меж між державними і недержавними інститутами має привести до переходу управлінських повноважень в окремих сферах економіки від держави до недержавних регуляторів.

Теорія трансакційних витрат в галузі міжнародного регулювання систематизує різноманітні механізми глобального регулювання на основі характеру міжнародного розподілу прав власності, механізмів управління трансакціями, розподілу витрат і відповідальності за прийняття рішень між

державними, комерційними і громадянськими інститутами за рахунок створення оптимального міжнародного механізму управління трансакціями.

Слід зазначити, що всі вище перелічені концепції не дають повноцінної відповіді на головні завдання та проблеми глобального розвитку, тому необхідним є подальший пошук ефективних інструментів управління глобальними процесами, адекватних сучасним реаліям. Більш того, незважаючи на значну увагу міжнародних та глобальних центрів та організацій до глобальних проблем, вони поки ще тільки поширюються.

Проблематика глобальних проблем людства надзвичайно широка. Глобальні проблеми тягнуть за собою безліч негативних факторів для людства: бідність, голод, відсталість у розвитку окремих країн тощо. І всі вони вимагають для свого рішення спільних зусиль усіх держав світу. Глобальні проблеми зачіпають найрізноманітніші аспекти життя: міждержавні та міжнаціональні відносини, космічні та світові умови проживання людей, світову політику і економіку, масову свідомість людей, світогляд та ціннісні підстави існування. Глобальні проблеми дуже складні, тому знаходяться в центрі уваги політиків і вчених, особливо економістів, так як у цих проблем є і яскраво виражений економічний аспект. Глобальні проблеми можуть загрожувати існуванню людської цивілізації, тому пошук шляхів їх вирішення, являють собою складну наукову задачу.

Глобалізація господарських і науково-технічних зв'язків привела до зростання глобальних проблем людської цивілізації. До них відносяться, перш за все, проблеми військової загрози, відсталість значної частини світу, енергетичний, продовольчий і інших кризи. Вони впливають на структуру світового і національного відтворення, динаміку економічних процесів. Характерною рисою глобальних проблем є їх міра значущості для суспільного розвитку. Це стосується як екологічних, так і проблем безпеки при вирішенні соціальних конфліктів і так далі. Всі ці накопичені людством проблеми, що в XXI столітті набувають глобальних масштабів та небувалого динамізму, потребують нових інструментів та методів глобального регулювання (вирішення).

Поряд з цим відбувається наростання скептицизму серед науковців і практиків щодо домінуючої сьогодні неоліберальної доктрини, яка виявилася неспроможною надати ефективні рішення щодо наростання глобальних проблем та регулювання світової економіки як з вирішення глобальних проблем людства, так й світогосподарських проблем в кризовий та посткризовий періоди.

Сьогодні пріоритетну роль в системі міжнародного регулювання сьогодні грають держави, міжнародні організації та неформальні інститути,

які в міру необхідності формують змішані механізми управління. Разом з тим в сфері практичної діяльності участь неформальних інститутів в глобальному управлінні поки що дуже незначна. Відповідна реакція міжнародних економічних організацій на ряд глобальних викликів також не завжди є адекватною. У кризових ситуаціях вони часто використовували такі заходи, які сприяли не тільки розширенню кризи, але й її швидкому поширенню з однієї країни на іншу. Ефективність більшості міжнародних інститутів залишається незначною в силу обмеженості фінансових ресурсів, відмінностей в ідеологічних і політичних установах, розбіжність інтересів, використання фрагментарного підходу при вирішенні найскладніших соціально-економічних проблем. В першу чергу це стосується діяльності Міжнародного валютного фонду та Світової організації торгівлі, що відповідають за забезпечення стабільності світової фінансової, валютної та торговельної систем.

На сьогодні не створено ефективну систему раннього попередження фінансових криз і розробки заходів економічної політики щодо зниження ризиків їх виникнення, що підтверджується розгортанням нової глобальної кризи 2020 року, тиск якої вже відчувають країни першого ешелону глобалізації. Хоча МВФ має відігравати провідну роль в аналізі ризиків, здатних вплинути на світову економіку, а Рада фінансової стабільності (РФС), в якій представлені фахівці та керівники агентств фінансового нагляду і ЦБ країн-членів G20, вирішувати питаннях регулювання та нагляду. Однак, ні МВФ, ні РФС на сьогодні не здатні ефективно протистояти глобальним фінансовим викликам. Найважливішим протиріччям фінансового регулювання сьогодні виступає конфлікт між глобальним характером фінансів і національними рамками регулювання. Сьогодні не існує глобального механізму раннього попередження, що має запобігати зростанню та розповсюдженню глобальних фінансових криз, а неузгодженість підходів в питаннях регулювання та нагляду, що застосовуються різними країнами, призводить до розширення кризових ситуацій.

Так точно СОТ в регулюванні міжнародних торговельних відносин за двадцять п'ять років функціонування СОТ демонструють наростання розбіжностей між її учасниками. Багато постулатів і правил СОТ істотно відстають від реальної практики.

На думку багатьох дослідників, діяльність «великої трійки» глобальних регуляторів (МВФ, СБ і СОТ) не відповідає вимогам та інтересам «зростаючих ринків». Країни, що розвиваються, давно обговорюють створення альтернативного МВФ міжнародного інституту регулювання

фінансового сектора, а інтеграційні об'єднання запроваджують на своїх територіях подібні до глобальних регіональні регуляторні організації (так, країни БРІКС створили Новий банк розвитку (НБР) для здобуття більшої незалежності від нинішніх міжнародних фінансових інститутів).

Значна роль у створенні механізмів глобального регулювання покладається й на такі неформальні міжнародні інститути, як «Велика сімка» («Велика вісімка») і «Велика двадцятка», що утворюють неофіційне ядро провідних міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк, СОТ) та можуть відносно вільно проводити через них рішення самітів, ініціюючи в разі необхідності скликання спеціальних багатосторонніх форумів. Роль неформального лідера в системі управління світовою фінансовою системою взяла на себе «Група 20» (G20), в яку входять провідні економіки світу з числа як економічно розвинених країн, так й країн, що розвиваються. Цю групу характеризує володіння потужними фінансовими й експертними ресурсами, необхідними для вирішення глобальних економічних проблем, готовність брати на себе відповідальність за розробку та реалізацію прийнятих рішень, однак такий формат теж є мало результативним в регулюванні глобальної фінансової системи та прийнятті конкретних, практично значущих рішень. Слабкість такого регулювання пов'язана як з наявністю істотних розбіжностей, так й відсутністю загальної ідеологічної платформи реформування світової фінансової системи, а також небажанням виконувати спільно розроблені антикризові заходи на національному рівні.

Таким чином, потенційні можливості використання різних форматів неформальних інститутів багатостороннього співробітництва в якості загальної платформи з вироблення нових механізмів управління глобальними процесами ще не на достатньому рівні використовуються сучасними суб'єктами міжнародних економічних відносин.

Сучасне посилення ролі держав і міжнародних організацій в антикризовому регулюванні є своєрідним каталізатором процесу подальшого формування змішаних механізмів управління глобальними процесами, розширення партнерства міжнародних державних і недержавних суб'єктів (неурядових організацій, незалежних експертних спільнот, соціальних рухів, природоохоронних проєктів тощо). Саме змішані механізми дозволяють враховувати інтереси більш широкого кола учасників, надають більш реалістичну картину процесів, що відбуваються в світовій економіці.

Співпраця з недержавними суб'єктами є одним з найбільш ефективних інструментів реалізації статутних цілей багатьох міжнародних економічних інститутів. Найбільш активні в цій галузі різні спеціалізовані структури ООН, СОТ, Світового банку тощо, які залучають недержавні організації до

обговорення глобальних політичних і економічних проблем в рамках численних міжнародних форумів, проводять консультації, зустрічі та семінари. Завдяки цій співпраці потенціал впливу недержавних інститутів на формування нових механізмів міжнародного регулювання останнім часом зростає. Так, Міжнародна торговельна палата володіє потенціал міжнародних дискусійних майданчиків Всесвітнього економічного форуму, програми співпраці Світового банку з неурядовими організаціями та інших інститутів, що займаються проблемами глобального сталого розвитку. Однак поки ще світове співтовариство не сформувало чітких правил взаємодії державних і недержавних суб'єктів, що гальмує формування більш ефективної системи глобального регулювання. Практика залучення інститутів громадянського суспільства до обговорення пріоритетних напрямків глобального управління, розробки ефективних рішень і здійснення контролю за їх виконанням також не має інституційного оформлення.

Відсутність помітного прогресу в створенні нових механізмів міжнародного регулювання є результатом серйозних розбіжностей в ідеологічній і політичній сферах, консенсусу провідних міжнародних «гравців». Важливим завданням є знаходження додаткових ефективних інструментів глобального регулювання, які дозволили б уникнути ще більш масштабних криз світової економіки та вирішили низку глобальних проблем, що стримують розвиток світової економіки.

Таким чином, пошук нових форматів взаємодії і координації всіх учасників МЄВ формує запит на інститути глобального управління «нового типу», здатні належним чином контролювати і регулювати глобальні процеси, узгоджувати принципи управління, не обмежуючи при цьому національний суверенітет країн. Необхідними є також нові механізми, що здатні створити додатковий запас міцності глобальної економічної системи. Важливу роль в глобальному регулюванні відіграють проблеми нагляду та економічної координації дій різних суб'єктів світового господарства. Так, комісія міжнародних фінансових експертів ООН на чолі з Нобелівським лауреатом Дж. Стігліцем пропонує для забезпечення проведення реформи глобального управління економікою створити новий глобальний інститут - Раду по глобальній економічній координації, яка передбачає паритетне представництво економічно розвинених країн і країн, що розвиваються. До її повноважень має належати управління економічними процесами, які вимагають «глобальних дій». В рамках ради пропонується створення міжнародної комісії експертів для оцінки та моніторингу як короткострокових, так і довгострокових системних ризиків, що загрожують глобальній економіці, для розробки критеріїв їх визначення та рекомендацій

по ранньому попередженню криз і усуненню недоліків існуючої системи. Найважливішим принципом роботи запропонованої ради має стати застосування глобального і скоординованого підходу до вдосконалення регулювання і нагляду на всіх рівнях.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Які процеси стали підставою сучасної трансформації міжнародних економічних відносин?*
- 2. Як інтеграційні та глобалізаційні тенденції змінюють сучасні світове господарство та міжнародні економічні відносини?*
- 3. Сутність та особливості процесу глокалізації.*
- 4. Міжнародні корпорації різновиди та вплив на світове господарство.*
- 5. Які міжнародні організації є сучасними глобальними центрами прийняття рішень щодо трансформації міжнародних економічних відносин?*
- 6. Назвіть найбільш впливових суб'єктів сучасних міжнародних економічних відносин.*
- 7. Як змінюється роль національної держави в епоху трансформації міжнародних економічних відносин?*
- 8. Принципи та особливості людино центричної моделі розвитку.*
- 9. Розкрийте сутність та особливості концепції людського розвитку.*
- 10. Розкрийте сутність та особливості концепції сталого розвитку.*
- 11. Розкрийте сутність та особливості концепції інклюзивного розвитку.*
- 12. Розкрийте сутність та особливості концепції цифрових трансформацій.*
- 13. Назвіть глобальні проблеми, що найбільш актуальні для людства в XXI столітті.*
- 14. Які механізми міжнародного регулювання потрібні для вирішення глобальних проблем сьогодення?*
- 15. Назвіть концепції (наукові підходи) глобального регулювання міжнародних економічних відносин.*
- 16. Охарактеризуйте нові механізми глобального регулювання міжнародних економічних відносин.*
- 17. Розкрийте особливості сучасної ролі глобальних центрів в регулюванні міжнародних економічних відносин.*

Тема 8 Сутність та принципи сучасних макроекономічних стратегій

Питання, які розкривають зміст теми:

- 8.1. Макроекономічні теорії як основа розробки стратегій економічного розвитку
- 8.2. Державне й ринкове регулювання економіки
- 8.3. Мікроекономічні стратегії розвитку

Ключові терміни: макроекономічна політика (*macroeconomic policy*); фіскальна політика (*fiscal policy*); бюджетно-податкова політика (*budget and tax policy*); грошово-кредитна політика (*monetary policy*); структурна політика (*structural policy*); промислова політика (*industrial policy*); інвестиційна політика (*investment policy*); стабілізаційна політика (*stabilization policy*); соціальна політика (*social policy*); інноваційна політика (*innovation policy*); зовнішньоекономічна політика (*foreign economic policy*); макроекономічні проблеми (*macroeconomic problems*); зайнятість (*employment*); безробіття (*unemployment*); інфляція (*inflation*); економічне зростання (*economic growth*); економічний розвиток (*economical development*); макроекономічна рівновага (*macroeconomic equilibrium*); макроекономічна стабільність (*macroeconomic stability*); національна безпека (*national security*); національний суверенітет (*national sovereignty*); нерівність доходів (*income inequality*); держава (*state*); державне регулювання економіки (*state regulation of economy*); методи державного регулювання економіки (*methods of state regulation of the economy*); глобальні проблеми (*global problems*); планування (*planning*); програмування (*programming*); торговельний баланс (*trade balance*); платіжний баланс (*balance of payments*); валютне регулювання (*currency regulation*); стратегія (*strategy*); конкурентні переваги (*competitive advantages*); піраміда стратегій (*pyramid of strategies*); нововведення (*innovation*); форсайт (*foresight*); державно-приватне партнерство (*public-private partnership*).

За останні кілька десятиліть під впливом глобалізації світ змінився принципово. У світовому господарстві виникають нові явища та процеси, зокрема: інтеграція ринків і виробничих систем, інтеграція інформаційного і фінансового простору, кардинальні зміни структури ВВП, особливо в економічно розвинених країнах. Сьогодні грошові потоки рухаються по світу значно швидше, ніж товарні, а технологічні уклади змінюють один одного з високою швидкістю.

Сьогодні країни, що розвиваються, суттєво відстають за економічними показниками, структурою національного господарства та технологічними параметрами від світових лідерів. Ці розриви з часом будуть лише розширюватися й залишати все менше шансів наздогнати передові країни. В цих умовах модель «наздоганяючого розвитку», по якій розвивалися країни Південно-Східної Азії в 60-90-х роках ХХ століття, вже не спрацьовує. Задля того, щоб не залишатися на периферії світового господарства країні необхідна стратегія проривного розвитку.

Формування сучасної концепції та стратегії розвитку країни передбачає узгодження ефективних заходів за всіма рівнями функціонування системи: рівня окремих господарюючих суб'єктів, макrorівня (державно-національного) та рівня міжнародного співробітництва. Особливого значення в цих умовах отримує держава, як консолідуюча сила, що спроможна забезпечити проривний сценарій розвитку. Україні вийти з перманентної економічної кризи на траєкторію економічного розвитку без активної і цілеспрямованої діяльності держави не можливо.

8.1. Макроекономічні теорії як основа розробки стратегій економічного розвитку

Розвиток макроекономічних теорій тісно взаємопов'язано з характерними для різних етапів розвитку особливостями економічної політики держав світу. Сучасна макроекономічна теорія пройшла кілька етапів у своєму розвитку.

Першою значною макроекономічної школою стало кейнсіанство, яке обґрунтовано необхідність широкого державного втручання для стимулювання економічного зростання та виходу з кризи. На ранніх стадіях розвитку макроекономіки в період «кейнсіанства» вважалося, що держава повинна активно втручатися в економіку, виправляючи недосконалості і провали ринку. Після «великої депресії» кейнсіанська школа тривалий час займала домінуючі позиції. У 60-ті роки її основним конкурентом став монетаризм, так як до цього часу виявилися недоліки кейнсіанського пояснення багатьох проблем. На початку 80-х активні позиції в макроекономіці завоювала теорія «Економіки пропозиції», представники якої наріжним каменем при проведенні економічної політики ставили скорочення податків як засіб стимулювання підприємницької активності. В сучасних умовах широкого поширення набула «теорія раціональних очікувань», прихильники якої досліджували ефективність державної економічної політики в довгостроковій перспективі. Одночасно в 80-ті роки помітно зріс

вплив теорій довгострокового економічного зростання, які виявляють довготривалі чинники, що визначають рівень життя і роль економічної політики в прискоренні зростання.

Протягом останніх десятиліть економічного розвитку багатьох країн неодноразово виникали ситуації, при яких держава виявлялася неспроможною в своїх спробах впливати на економіку. Саме ступінь і форми державного втручання в економіку є основним пунктом, за яким розходяться погляди різних шкіл сучасної економічної думки. Бюджетно-податкова і кредитно-грошова політика є основними інструментами впливу держави на сукупний попит з метою зменшити або усунення коливання витрат господарюючих суб'єктів. Бюджетно-податкова політика зводиться до регулювання національних витрат і сукупного рівня економічної активності за допомогою управління податками і обсягом державних витрат. Кредитно-грошова політика покликана регулювати фінансові ринки та витрати в кредитно-грошовій сфері, впливаючи на грошові агрегати і через них на процентні ставки і курси валют.

Прихильники кейнсіанського напряму економічної думки роблять основний акцент на створення продукту і доходу за рахунок сукупних витрат і важливість інвестиційного компонента при визначенні рівня економічної активності. Вони відносять можливу нестабільність економіки на рахунок жорсткості ставок заробітної плати та існування «пастки ліквідності». «Ліквідна пастка» - це незацікавленість економічних агентів перетворювати готівкові гроші в інвестиції незалежно від вимірювання ставки відсотка. «Ліквідна пастка» та нееластичність інвестицій за ставкою відсотка вважаються достатньою підставою для того, щоб рекомендувати активне втручання держави в економіку і переважне використання бюджетної, а не грошово-кредитної політики.

Представники монетаристської школи вважають, що зміна рівня сукупного грошового доходу відбувається в основному завдяки попередній зміні обсягу грошової маси. На ранніх стадіях свого розвитку монетаризм обмежувався розвитком кількісної теорії грошей, що пояснює встановлення загального рівня цін в класичній економічній теорії. За цією теорією стверджувалося, що довгострокові зміни грошової маси впливають на значення номінальних змінних, але мають мінімальний вплив на реальний обсяг виробництва або безробіття.

Неокласична макроекономіка намагається продемонструвати неефективність кейнсіанської політики управління попитом і сконцентрувати увагу на економічній теорії пропозиції. Прихильники концепції економіки пропозиції вважають, що економічна політика, спрямована на стимулювання

сукупного попиту неефективна та не може впоратися зі стагфляцією (коли зростання цін супроводжується скороченням обсягів виробництва), активною силою економічної системи, що впливає на рівень безробіття та інфляції, вони вважають зміни в сукупній пропозиції. Економічна політика, що стимулює пропозицію, включає програми підтримки зайнятості, перепідготовки працівників, стимулювання конкуренції, податкові реформи. Макроекономічна неокласична політика ґрунтується на понятті раціональних очікувань (принцип раціональних очікувань припускає, що індивіди не роблять систематичних помилок прогнозування, їх погляди щодо майбутнього розвитку є в середньому правильними тощо. Індивіди використовують всю доступну інформацію при розмірковуванні щодо перспектив на майбутнє) в поєднанні з концепцією природної норми безробіття, що є наслідком ефективного розчищення ринків. Неокласики стверджують, що економіка знаходиться в стійкому положенні при природній нормі безробіття, а спроби порушити цю рівновагу, наприклад, з метою зменшення безробіття нижче природної норми нейтралізуються економічними агентами.

Основними цілями макроекономічної політики держави є: підвищення ефективності народного господарства і соціальної орієнтації економіки; стійкість економічного зростання; стійкість торговельного і платіжного балансу країни; соціальне вирівнювання надлишкової нерівності та боротьба з бідністю; повна зайнятість.

В сучасних умовах сформувався кілька напрямків макроекономічної політики, основними з яких є фіскальна і монетарна. Об'єктом регулювання при проведенні **монетарної політики** є величина грошової маси і ставка відсотка. А для **фіскальної політики** - величина податків і обсяг урядових витрат. Теоретичні суперечки між різними школами макроекономіки зводяться по суті до наступного: який набір монетарних і фіскальних заходів є оптимальним для вирішення проблеми відновлення рівноваги при конкретній ситуації.

Набір відповідних монетарних і фіскальних заходів для вирішення проблеми відновлення рівноваги при конкретній ситуації в країні утворює **стабілізаційну політику**, метою якої є зменшення коливань ділового циклу.

Проблема державного боргу і рівноваги платіжного балансу, не може не впливати на економічну ситуацію в країні, тому окремим видом економічної політики можна виділити **зовнішньоекономічну політику**.

Стабілізаційна політика використовується, коли економіка стикається з непередбаченими труднощами, і вимагає вживання термінових заходів, розрахованих на короткострокову перспективу. У той же час фіскальна і

монетарна політика застосовуються і для вирішення довгострокових завдань, для підтримки рівноваги в економіці. В довгостроковому зрізі вони утворюють **структурну політику**. У структурній політиці можна виділити в ранг окремої політики **промислової політики**, тому що промисловість становить основу структури економіки будь-якої розвиненої країни. В рамках структурної політики можна також виділити **науково-технічну політику** (інноваційну, технологічну), а також **інвестиційну політику**. **Інноваційна політика** - дуже важливий напрямок економічної політики на сучасному етапі становлення постіндустріальної економіки, глобальних цифрових трансформацій.

Ще один напрямок економічної політики - **соціальна політика**. Соціальна політика допомагає подолати складну макроекономічну проблему - безробіття, а також вирішує проблеми соціального забезпечення, розвитку систем освіти, охорони здоров'я, культури та інших сфер діяльності, які охоплюють розвиток людини. Особливо цей тип політики стає актуальним і значущим в епоху соціалізації економічного життя та пріоритетності людського розвитку серед важливих стратегічних завдань сучасної держави.

Макроекономічна рівновага - одна з базових концепцій сучасної макроекономічної теорії. На ній ґрунтуються загальні уявлення про стійкість і ефективність сучасної ринкової економіки як системи економічних відносин, заснованої на поєднанні децентралізованої активності економічних суб'єктів з державним регулюванням. Крім того, це поняття має велике значення для аналізу макродинаміки ринкової економіки, оскільки дозволяє інтерпретувати будь-які зміни макроекономічних показників або як рух до рівноваги, або як відхилення від нього під впливом впливу екзогенних факторів або ендогенних порушень ринкової координації. Це дозволяє формулювати локальні закономірності, які фіксують взаємозв'язку між макроекономічними змінними і піддаються перевірці фактами. Однак концепція макроекономічної рівноваги передбачає наявність у ринкової економіки таких властивостей, які неможливо вивести ні з безпосередньо спостережуваних фактів, ні з сформованих на основі їх агрегування, макроекономічних тенденцій.

Серед головних макроекономічних проблем державного регулювання економічних процесів можна виокремити зайнятість та безробіття, економічне зростання, економічний розвиток, нерівність, рівень та якість життя населення, циклічні коливання ділового циклу, макроекономічну стабільність, зовнішню та внутрішню безпеку держави.

Сучасні процеси у сфері праці ведуть до суттєвих змін у системі зайнятості, що проявляється у відмові від довгострокових стратегій

зайнятості та формуванні відносин ультрамобільної робочої сили, орієнтації на часту зміну місць роботи, спеціальності, професії, готовності миритися з короткостроковою і неповною зайнятістю. Важливою складовою проблеми зайнятості населення є доходи. Доходи населення вимірюються цілою низкою показників: середньодушові номінальні і реальні доходи; показники диференціації доходів; номінальна і реальна середня заробітна платня; середній і реальний розмір пенсії; величина прожиткового мінімуму та частка населення з доходами нижче прожиткового рівня; мінімальні розміри заробітної платні та пенсії; витрати на кінцеве споживання; доходи від трудової та економічної діяльності домашніх господарств; частка вкладів у витратах населення; купівля валюти; придбання цінних паперів; нерухомість та інші активи в особистому користуванні; мінімальний споживчий бюджет; децільний коефіцієнт диференціації; коефіцієнт фондів; коефіцієнт концентрації доходів (коефіцієнт Джині); співвідношення часток витрат на харчування для різних квінтельних груп населення тощо. Серед різних джерел доходів населення головну роль відіграють трудові доходи. Оплата праці є свого роду фундаментом розвитку всіх людських потреб і відтворення людського потенціалу.

Цифрові трансформації сприяють розширенню контингенту робочої сили, що залишається на затребуванім на сучасному ринку праці. Безробіття - це соціально-економічне явище, при якому частина населення не може знайти роботу. Безробіття має ряд тривожних тенденцій. Це його масштаби і тривалість (середня тривалість безробіття). Перевищення безробіттям природної норми призводить до зниження обсягів ВВП, породжує чисельну кількість соціально-економічних проблем, порушує макроекономічну стабільність, тому потребує невідкладних державних заходів. Не менш важливим аспектом є високий рівень прихованого безробіття. Управління таким безробіттям практично не можливо, так як не існує реальних механізмів взаємодії з такими безробітними. Механізми детінізації прихованого безробіття фокусуються, перш за все, на ефективності соціальної політики, спрямованої на підтримку безробітних і боротьбу з безробіттям.

Значний вплив на рівень платоспроможності громадян оказують інфляційні процеси. Інфляція - неминучий супутник довгострокового розвитку економіки з гнучкими цінами. Підтримка рівня повної зайнятості без інфляції – мета державного регулювання економіки. Інфляція - складний соціально-економічний феномен, який виражається в підвищенні загального рівня цін, що супроводжується знеціненням грошової маси. Сутністю інфляції є дисбаланс між сукупною пропозицією і сукупним попитом в

сторону перевищення останнього, сформований одночасно на всіх ринках (на товарному, грошовому та ринку ресурсів), який виражається в зростанні загального рівня цін.

Деякі економісти вважають, що невисокий рівень інфляції пожвавлює економічну кон'юнктуру. Однак згубність навіть невеликого рівня інфляції полягає в спотворенні цінового сигналу. Високий рівень інфляції є прямою загрозою стабільності соціально-економічної системи. Для антиінфляційного регулювання використовуються два типи економічної політики: політика, спрямована на скорочення бюджетного дефіциту, обмеження кредитної експансії, стримування грошової емісії; політика регулювання цін і доходів, що має на меті пов'язати зростання заробітку з ростом цін.

Під економічним зростанням розуміється такий розвиток національного господарства, при якому збільшується реальний обсяг виробництва (ВВП). Мірою економічного зростання служить темп приросту реального ВВП в цілому або на душу населення. Сучасне економічне зростання неможливе без інноваційного розвитку на основі передових наукових досягнень. Однак позитивні ефекти економічного зростання не завжди перевищують негативні, такі як виснаження ресурсів, порушення екологічного балансу, нерівномірний розподіл результатів зростання тощо. Існує необхідність обмеження економічного зростання, коли воно суперечить інтересам якості життя та розвитку людини. Державна політика відіграє головну роль у формуванні соціальної спрямованості національної економіки, в якій економічне зростання призводить до зростання доходів усіх учасників економічних відносин. Вона включає заходи по залученню трудящих в повноцінну участь у прибутку від економічного зростання, спрямуванню їх на розвиток своїх здібностей.

Поняття «економічне зростання» тісно пов'язано з поняттям «економічний розвиток». Якщо для першого поняття - економічного зростання - увага фокусувалася на підвищенні темпів виробництва матеріальних благ і послуг, то для другого - економічного розвитку на якісній підставі цього зростання. Сучасне зміщення акценту в бік економічного розвитку обумовлено тим, що економічне зростання не вирішує багатьох проблем, котрі мають суттєвий вплив на стан національних господарств, зокрема: бідність і злиденність, зубожіння і ресурсний дефіцит, соціальна ексклюзія і безробіття, невизначеність і ризики. У цих умовах теорія економічного розвитку стала свого роду реакцією на пошук відповідей, на висновки, теоретико-методологічне обґрунтування вектора подальшого руху.

Однією з головних перешкод на шляху інклюзивного розвитку постає зростаючий рівень нерівності, який характеризує як окремі країни, так і світове господарство в цілому. Так, глобальний показник нерівності доходів (індекс Джині) складає на сьогодні 0,65, що вище за показники минулих періодів та свідчить про зростання нерівності в загальнопланетарних масштабах. Нерівність в доходах сильно розрізняється в різних регіонах світу. Її рівень нижче за все в Європі та вище за все на Близькому Сході. Високі розриви в диференціації доходів населення в окремих країнах і в світі в цілому диктують необхідність пошуку нових цілей і орієнтирів суспільного розвитку, що забезпечать вирівнювання показників розвитку і якості життя людей. Загальносвітова тенденція становлення людиноцентричної економіки особливо актуалізує проблеми розвитку на основі цінності людського буття, тому в центрі уваги сучасних науковців і практиків все частіше опиняються питання справедливого розподілу результатів економічного зростання.

Якість життя визнано міжнародним співтовариством одним з головних показників, що характеризують розвиток країн. Пошук нових шляхів економічного розвитку призвів до усвідомлення, що тільки якість життя може найбільшою мірою виражати цілі суспільства, тому, управління процесами вдосконалення якості життя є неодмінною умовою сталого розвитку будь-якої системи. Рівень життя виражається в кількості та якості споживаних людьми благ і послуг - від потреби в їжі, житлі, одязі, засобах пересування до духовних потреб. Все це і визначає умови життєзабезпечення суспільства. Якість життя вбирає всі аспекти рівня життя, найважливішими з яких виступають стандарти економічного добробуту: доходи населення, соціальне забезпечення, споживання матеріальних благ і послуг. Гідна якість життя населення створює потужний механізм організації та мотивування економічної активності господарюючих суб'єктів, який формується прагненням збереження гідних умов існування і забезпечення плідних умов людського розвитку. Забезпечити високу якість життя без стабільного економічного розвитку, збалансованості витрат і доходів державного бюджету неможливо. В умовах, коли стійкість й успішність розвитку економіки визначаються здатністю до інноваційних якісних змін, різко зростає роль людини в відтворювальних процесах. Це свідчить про зростання ролі якісних параметрів життя і життєдіяльності людини на її розвиток і ефективність її вкладу в економічний прогрес суспільства.

Держава стає головним суб'єктом відповідних глибинних трансформацій. Вона покликана, перш за все, створювати умови для ефективного розвитку і використання творчо-трудового потенціалу населення країни, перерозподіляти фінансові кошти, забезпечувати баланс

між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю, орієнтувати економіку, головним чинником розвитку якої є знання, на досягнення соціальних цілей суспільства і держави, які визначаються як пріоритетні. Важливими характеристиками сильної, орієнтованої на людський розвиток і якість життя держави є наявність ефективної соціальної політики, ефективного економічного середовища, які забезпечують зайнятість, гідну заробітну плату, підтримку сім'ї, материнства і дитинства, турботу про людей похилого віку, та сприяють реалізації людських здібностей як за рахунок вільної самореалізації, так і за рахунок включення в державне управління. Безумовно, для ефективного вирішення цих завдань необхідний високий економічний потенціал, адже тільки через його реалізацію держава буде здатна виконувати свої соціальні функції високоякісно.

В умовах глобалізації швидкість, з якою кризи розповсюджуються по всьому світу, свідчить не тільки про нову складну природу сучасних криз, але й про їх дифузний характер, що вимагає прийняття національними державами комплексу попереджуючих заходів. Про загрозливий характер глобальних криз свідчить швидке падіння показників ряду економічних індикаторів по всьому світу, що є проявом його сучасної нестійкості. Глобальна рецесія позначається на якості життя в кожній з країн, призводять до скрутного становища бізнесу, зростання безробіття і скорочення державних доходів, це особливо болісно торкається країн, що розвиваються і не мають таких виважених захисних механізмів як у економічно розвинених країнах. по всьому світу призвело до негативних наслідків у життєдіяльності їх населення. Кризи виявляють глобальні та національні слабкості, слабкість всієї фінансової архітектоники світу, демонструють, як взаємопов'язані та взаємозалежні економіки сьогодні. Вони також привертають увагу урядів всіх країн к пошуку шляхів забезпечення стійкості господарських систем.

На сучасному етапі розвитку світової економіки величезне значення мають питання вдосконалення механізму забезпечення макроекономічної стабільності країни. У зв'язку з цим, вироблення механізму забезпечення макроекономічної стабільності стає необхідною умовою самозбереження націй. Держава повинна, перш за все, забезпечити безпеку свого власного народу. Однією з основних цілей забезпечення економічної безпеки країни є досягнення макроекономічної стабільності. «макроекономічну стабільність» необхідно розглядати як безперервний, поступальний процес попередження, запобігання, ліквідації загроз розширеному відтворенню та сталому економічному зростанню з метою задоволення зростаючих потреб особистості, суспільства, держави, господарюючих суб'єктів при постійному

моніторингу та контролі державою за динамікою макроекономічних критеріїв і параметрів розвитку.

У контексті забезпечення макроекономічної стабільності та економічної безпеки країни, актуальним на сьогоднішній день є питання про ефективну діяльність країни в умовах глобалізації. Сучасну економічну систему можна віднести до нестабільної економіки. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність розробки ефективної державної стратегії, спрямованої на досягнення економічної стабілізації і економічного зростання. Забезпечення макроекономічної стабільності є одним з найважливіших завдань уряду, тому дослідження її суті і особливостей є актуальним, на посткризовому етапі розвитку економіки. Наслідками економічної стабільності соціально-економічної системи виступають: підвищення міжнародного іміджу країни, підвищення рейтингу в світових показниках, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, отримання бізнесом стабільного доходу, збільшення бюджетних надходжень, підвищення рівня реальної заробітної плати і соціальних виплат.

Для визначення оптимальної моделі національної економічної стратегії необхідним є системне використання наукових макроекономічних теорій та аналіз ефективності їх практичного втілення в різних країнах.

8.2. Державне й ринкове регулювання економіки

Питання про роль держави в економічних процесах є одним з найбільш дискусійних. Сучасні процеси в економіці, глобалізація ведуть до «стирання» державних кордонів, до ослаблення державного суверенітету. Глобалізація вплинула на сутність, роль і функції сучасної держави. Однак досвід розвитку міжнародних економічних відносин показує, що виграють у міжнародній конкуренції ті країни, яким в більшій мірі вдається зберегти свій суверенітет. Незважаючи на неоднозначні погляди представників різних напрямів економічної науки на роль держави в економіці, за державою залишаються її безумовні функції.

Держава сьогодні має визначати найважливіші параметри ринку, встановлювати орієнтири для діяльності підприємців. Вона повинна формувати спільний економічний простір, скріплювати національну єдність, ставити обмеження для суспільно небезпечної діяльності. Вона повинна мати здатність забезпечувати ефективний розподіл і використання ресурсів, координувати систему господарської мотивації, стимулювати зростання ефективності та продуктивності, захищати конкуренцію. Держава повинна визначати загальний контекст, в рамках якого ринок самоорганізується, без

чого неможливий ефективний перехід до більш розвинених і цивілізованих форм ринкових відносин.

Стрімкі темпи економічного зростання таких країн з високою часткою держави в економіці як Китай, В'єтнам, Південна Корея, з усією очевидністю доводить ефективність політики державного втручання в розвиток економік. Певні види і способи державного втручання це найкращий шлях стимулювання економічного підйому, ніж класична теорія вільних ринків.

Сучасна практика державного регулювання свідчить, що тільки раціонального поєднання ринкових механізмів і ефективного державного управління економікою надають найбільшу ефективність економічному розвитку. Сильна держава може забезпечити стабільність економічного, політичного та соціального розвитку. Особливо важлива роль держави для країн з перехідною економікою, в яких трансформаційні процеси потребують ширших заходів державного регулювання та підтримки. Держава також покликана компенсувати ті «прогалини», які існують в ринковій економіці. На державу, як і раніше, покладаються завдання, які не здатний вирішити ринковий механізм:

- наявність збоїв у ринковому механізмі. До них відносяться циклічність економічного розвитку, неповна зайнятість, нестабільність цін; нерівномірний розподіл доходів, соціальні проблеми; монополізація ринків;

- необхідність ефективного задоволення потреб в суспільних благах, зокрема: зовнішня і внутрішня безпека, освіта, дороги, мости, тунелі та інше.

- необхідність вирівнювання зовнішніх ефектів - різниці між громадськими та приватними вигодами і витратами на мікрорівні, мезорівні та рівні всього народного господарства.

Генеральною або найбільш загальною метою держави є забезпечення економічної та соціальної стабільності, зміцнення безпеки країни, адаптація існуючої системи до змін, що відбуваються. Виходячи з цього, основними, конкретними завданнями в країнах зі сформованою ринковою економікою є: сприяння стабільним темпам економічного зростання; забезпечення високого рівня зайнятості; підтримання стабільного рівня цін; перерозподіл доходів на користь соціально незахищених верств; розвиток і підтримка раціональних зовнішньоекономічних зв'язків.

На сучасному етапі держава також регулює соціальні процеси (встановлення мінімальної заробітної плати, індексація доходів, матеріальна допомога), проводить структурну та інвестиційну політику в цілях розвитку НТП, регіональну політику (вирішуючи національні, демографічні та інші проблеми). В умовах перехідної економіки держава покликана вирішувати ще й особливі, специфічні завдання: формування нових відносин власності,

створення конкурентного середовища; формування ринкової інфраструктури економіки; лібералізація економіки; створення відповідної законодавчої бази ринкової економіки.

Державне регулювання економіки - це вплив держави на діяльність господарських суб'єктів і ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму. Це процес розробки економічної політики, обґрунтування її положень, вибору засобів і методів її проведення. Деякі уявлення про масштаби державного втручання в економіку дають такі показники, як частка ВВП, що перерозподіляється через держбюджет, частка державної власності в економіці.

За рівнем розв'язуваних державним регулюванням завдань об'єкти державного регулювання економіки можна розділити на:

- загальногосподарські процеси - коливання ділового циклу, зайнятість, грошовий обіг;

- сектори та регіони економіки - зміна структури виробництва, регулювання накопичення капіталу по галузях, політика зайнятості в регіонах;

- окремі галузі, підприємства, корпорації - регулювання цін, витрат та прибутку монополій на мікрорівні;

- зовнішньоекономічні зв'язки - регулювання торгового і платіжного балансів, потоків товарів і капіталів, міграції робочої сили, коригування валютного курсу, міжнародного співробітництва та угод.

Державне регулювання економіки здійснюється за допомогою різноманітних методів та інструментів.

Методи державного регулювання економіки - способи впливу держави на різні сектори і сфери економіки з метою забезпечення умов їх діяльності відповідно до національних економічних інтересів.

Адміністративні методи - контроль за монополіями, планування, ліцензування, квотування, сертифікація, держзамовлення, регламентація діяльності. **Економічні методи** - бюджетно-податкова та грошово-кредитна, митна, цінова політика, програмування. **Інституційні методи** - створення альтернативних форм власності, міжнародна інтеграція, фонди різного призначення, інформаційна, юридична, організаційна підтримка підприємств.

Соціально-психологічні методи - визначення мінімального рівня добробуту, індексація доходів, розробка програм зайнятості, формування громадської думки. Ці методи можуть різнитися за часом дії - довго- і короткострокові; за характером дії - прямі і непрямі; за масштабами - загальні та часткові; за рівнем впливу - національні, регіональні, місцеві; за ефектом дії - стримуючі, стимулюючі, комплексні.

Реалізація державної економічної політики здійснюється виконавчими і законодавчими органами держави різних рівнів. В Україні вищим законодавчим органом є Верховна Рада України, яка приймає закони, що регулюють економіку; визначає принципи зовнішньої і внутрішньої політики держави; затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціально-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища; формує Державний бюджет і бюджетну політику. Головні виконавчі функції з державного регулювання економіки виконує Кабінет Міністрів - колегіальний орган, який спрямовує, координує та контролює роботу міністерств. Кабінет Міністрів забезпечує проведення фінансової, інвестиційної, цінової, податкової політики, політики у сфері зайнятості, соціального захисту, науки, освіти, культури, готує програми розвитку України в різних сферах, управляє об'єктами державної власності тощо. Міністерства (їх 17) можуть бути галузевими (Міністерство Оборони, Охорони здоров'я) і функціональними (Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів). Міністерства виконують два типи функцій: аналітико-консультаційні в допомогу Кабінету Міністрів і проведення політики міністра у відповідних секторах державного управління. Державні служби (їх 25) - центральні органи виконавчої влади, які виконують функції державного управління міжгалузевого, міжсекторального характеру. Існують також центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом – Державні та національні агенції, Державні інспекції, Адміністрації та комітети. На місцевих рівнях державне регулювання економіки проводиться місцевими держадміністраціями.

Перелік документів, що регламентують соціально-економічний розвиток країни, включає прогнози розвитку економіки і пов'язаних сфер, концепцію соціально-економічного розвитку, програми розвитку країни, регіонів, галузей. Такого роду діяльність держави носить пасивний характер впливу на економіку, так як лише визначає орієнтири розвитку. Прогнозування є складовою частиною державного регулювання економіки в цьому напрямку і є науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, галузей, територій, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, альтернативних шляхів і термінів досягнення параметрів соціально-економічного розвитку. Довгострокові прогнози (понад 5 років) служать основою розробки концепції соціально-економічного розвитку країни та розробки середньо- і довгострокових прогнозів. Середньострокові прогнози (3-5 років) - основа для розробки концепції розвитку країни в рамках середньострокової перспективи. Короткостроковий прогноз розробляється щорічно і є основою складання проекту державного бюджету.

Оперативні прогнози - щорічно-квартальні розрахунки очікуваних змін в динаміці головних макроекономічних показників.

Сутність **програмування** в системі державного регулювання економіки полягає в аналізі стану економіки, виявленні проблем, які не можуть бути вирішені ринковим механізмом і рішенні цих проблем за допомогою спеціальних економічних програм. Програмування може бути успішним тільки при централізованому підході до розробки, управління, реалізації народногосподарських програм. Основа державного програмування - довгострокові (10-20 років), середньострокові (4-5 років) і короткострокові (1 рік) програми. Державні програми можна розділити на: спеціальні - програми розвитку галузей, районів, секторів; цільові; загальнодержавні. Особливе місце належить комплексно-цільовим народногосподарським програмам. Це державний плановий документ, в якому визначено за термінами, ресурсами, виконавцями комплекс економічних, техніко-виробничих, організаційно-господарських заходів, до виконання яких підключено велику кількість галузей, регіонів, господарських органів. Пріоритетні напрямки, які вимагають програмного рішення, схвалюються Верховною Радою. Державна програма соціального та економічного розвитку України складається щорічно і узгоджується з проектом Державного бюджету на відповідний рік.

Планування - це специфічна управлінська діяльність по визначенню цілей і шляхів її досягнення, яка ведеться на основі ринкових досліджень і аналізу внутрішніх можливостей. Змістом планування є визначення завдань для різних об'єктів планування, обґрунтування необхідних ресурсів, визначення показників контролю і оцінки виконання планових завдань. Світова практика дозволяє виділити три основні форми планування: стратегічне, директивне та індикативне. Стратегічне планування - полягає у виявленні та створення довгострокового стійкого відповідності між цілями системи, її ринковими і внутрішніми можливостями. На макроекономічному рівні стратегічне планування реалізується у вигляді індикативних і директивних планів.

Директивне планування - жорстке регулювання діяльності окремих господарських одиниць з єдиного центру, засноване на державній формі власності і централізованому розподілі ресурсів. В умовах ринку директивне планування стосується лише регулювання діяльності державного сектора, організаційно-правовими формами якого можуть бути: державні підприємства; акціонерні товариства з закріпленням за державою контрольного пакета акцій; підприємства, частка власності в яких належить державі, що дозволяє впливати на управління підприємством. Керуючи

державним сектором уряд може надавати прямий і непрямий вплив на розвиток приватного сектора та всієї економіки.

Індикативне планування - розробка урядом цільових орієнтирів розвитку економіки та окремих її секторів, координація діяльності виробників і забезпечення їх необхідною інформацією. Індикативний план - це комплексний документ, що відображає у вигляді конкретних показників цілі економічного розвитку, засоби їх досягнення, необхідні матеріальні і фінансові ресурси. Особливостями індикативного планування є його рекомендаційний характер і варіативність розробки - показники можуть змінюватись відповідно до ситуації. Показники індикативного плану можна розбити на три групи: прогнозні (їх не можна точно розрахувати); розрахункові (обсяги виробництва, експорту, імпорту); директивні (окремі ціни і тарифи).

Фінансово-кредитне регулювання займає одне з провідних місць в системі державного регулювання економіки. Провідна роль відводиться **бюджетній політиці** – регулюванню державних доходів і витрат з метою підтримки ринкової рівноваги і стимулювання окремих сфер національної економіки. У розвинених країнах через державний бюджет перерозподіляється від 1/2 до 2/3 виробленого ВВП. Найважливіші функції держбюджету: регулювання сукупного попиту, проведення стимулюючої або стримує економічної політики; забезпечення утримання держави з її інститутами, покликаними реалізовувати функції державної влади; соціальний захист найбільш вразливих верств населення; балансування бюджетів нижчих рівнів; забезпечення покриття збитків підприємств, існування яких потребує економіка.

В Україні існує Державний бюджет і місцеві бюджети. Сукупність бюджетів різних рівнів утворює зведений бюджет країни. Доходна частка бюджету складається з податків, мита і зборів (приблизно 70-80%) та неподаткових надходжень (доходи від держвласності, зовнішньої торгівлі, приватизації) й інших зборів. Витратна частка бюджету складається з витрати на соціальні послуги, витрат на виробничо-господарські потреби, на оборону, адміністративно-управлінських витрат тощо. Державні витрати діляться на поточні - фінансування підприємств, яким потрібна допомога, соціальні витрати; і на витрати на розвиток - пов'язані з розширенням виробництва, збільшенням капіталовкладень. Існує розмежування джерел доходів бюджетів різних рівнів.

Ідеальним є повне покриття державних витрат доходами і наявність залишку коштів - профіциту. Однак частіше має місце дефіцит бюджету - перевищення видатків над доходами. Покриття дефіциту можливо за

рахунок: державних позик, продажу облігацій на зовнішньому і внутрішньому ринках; продажу державної власності; емісії грошових знаків. Серед економістів немає однозначного ставлення до дефіциту бюджету. У більшості країн бюджети зводяться з дефіцитом, в тому числі в Україні.

Податкова система країни забезпечує фінансову базу держави і є одним з найпотужніших інструментів економічної політики. Податки - це система обов'язкових платежів до бюджету відповідного рівня державної влади, що здійснюються платниками податків у порядку і на умовах, закріплених в законодавстві країни. Податкова система - сукупність податків, зборів та платежів, а також форм і методів їх вилучення. За рівнями оподаткування розрізняють податки центральні та місцеві. За видами оподатковуваного об'єкта виділяють податки на товари та послуги, податки на доходи, податки на майно. Будь-яка податкова система повинна ґрунтуватися на принципах, загальних для всіх платників податків: простота нарахування і стягування; обов'язковість і невідворотність сплати; гласність і відкритість сплати і витрачання податкових надходжень; гнучкість податків з урахуванням можливостей платника податків.

Грошово-кредитна політика покликана допомагати досягти такого рівня виробництва, що характеризується станом повної зайнятості і відсутністю інфляції. Головні цілі грошово-кредитної політики - боротьба з інфляцією, підтримка курсу національної валюти, позитивного платіжного балансу. При її проведенні держава через центральний банк впливає на грошову масу і процентні ставки, а через них - на споживання і інвестиційний попит. Перевагами грошово-кредитної політики є її швидкість і гнучкість. В Україні кількість грошей в обігу регулюється Національним Банком України спільно з Міністерством фінансів. НБУ виконує також функції загальнодержавної резервної системи. Основні методи регулювання грошової маси - це маніпулювання обліковою ставкою, нормою обов'язкових банківських резервів, операції на відкритому ринку.

Норми обов'язкових банківських резервів є адміністративним методом. більш жорстким. Обов'язкові банківські резерви, які комерційні банки зобов'язані перераховувати на рахунки центрального банку, є умовою нормального функціонування платіжно-розрахункового механізму банківської системи, страхують ненадійні позики, знижують ризик банківських вкладів, мінімізують втрати від банкрутств банків, тобто є гарантією стабільності банків. Найбільш поширена форма визначення норми резерву - відсоток від банківських депозитів на термінових і рахунках до запитання. Знижуючи резервні вимоги, центральний банк збільшує ліквідність активів комерційних банків і обсяг кредитування зростає.

Центральний банк також проводить **дисконтну політику**, яка заснована на переобліку або купівлі векселів, врахованих раніше комерційними банками або на обліку державних короткострокових зобов'язань за допомогою облікової ставки. При цьому центральний банк утримує дисконт або облікові відсотки, зміна якого впливає на кредитування в країні: зниження дисконту веде до кредитної експансії, підвищення - до зменшення кредитних можливостей банків. Доповненням дисконтної служить **заставна політика** - надання центральним банком позичок кредитним установам під забезпечення цінними паперами. Процентні ставки комерційних банків, як правило, вище дисконтної ставки центрального банку.

Зовнішньоекономічна політика держави спрямована на формування раціональних зовнішньоекономічних зв'язків та використання їх для зміцнення потенціалу країни, підтримки торговельного і платіжного балансу країни у відносинах з іншими країнами, активну участь держави в системі міжнародного поділу праці. До основних напрямів зовнішньоекономічної діяльності держави відносять зовнішньоторговельну політику - регулювання потоків експорту та імпорту товарів і послуг, валютну політику - регулювання валютного курсу.

Підприємства і фізичні особи можуть здійснювати експортно-імпортні операції безпосередньо або на договірній основі через зовнішньоекономічні організації. Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється на основі контрактів між вітчизняними та зарубіжними суб'єктами. Держава при цьому законодавчо встановлює певні правила і умови зовнішньої торгівлі. З їх допомогою держава намагається забезпечити вигідні умови національним виробникам на ринках інших країн і обмежити ввезення зарубіжних товарів. Залежно від масштабів втручання держави в зовнішню торгівлю розрізняють два типи зовнішньоторговельної політики: **фритредерство** (вільна торгівля) і **протекціонізм**.

Методи регулювання зовнішньої торгівлі можна розділити на **тарифні** (митні), що ґрунтуються на використанні митних зборів і **нетарифні** обмеження - квотування, ліцензування, демпінг тощо. Тарифні методи за своєю суттю є економічними і діють через ринкові механізми. Вони спрямовані на подорожчання імпорту, і впливають на фінансові результати учасників зовнішньоекономічної діяльності. Крім тарифів до економічних методів впливу відносяться субсидії, податкові пільги експортерам, надання їм фінансової допомоги. До адміністративних методів регулювання відносяться видача ліцензій на проведення торгових операцій, квотування - кількісне обмеження ввезених товарів, спеціальні вимоги до імпортованих товарів (упаковка, маркування, стандарти якості), ембарго - повна заборона

на торгівлю. Існують також інституційні методи регулювання торгівлі. В першу чергу це участь країни в різних зовнішньоторговельних союзах, підписання договорів двостороннього і багатостороннього співробітництва. Країни, що підписали такі угоди, в торгівлі один з одним використовують режими найбільшого сприяння - встановлюють мінімальні мита, зменшують або усувають інші обмеження в торгівлі. Соціально-психологічні методи регулювання - формування певної думки в суспільстві по відношенню до торгових партнерів, товарів окремих країн, підтримка вітчизняної продукції за допомогою реклами, засобів масової інформації. Результати зовнішньоторговельної діяльності країни відображаються в торговому балансі - балансі експорту та імпорту товарів, що показує позитивне чи негативне сальдо за операціями з товарами на кінець звітного періоду.

Валютне регулювання включає встановлення валютного курсу, порядок обігу іноземної валюти всередині країни, міжнародні розрахунки, систему обов'язкових платежів в іноземній валюті та ін. Виділяють ринкове і державне регулювання валютних відносин, які доповнюють друг друга. Перше, засноване на конкуренції, а друге направлено на подолання негативних сторін ринкового регулювання. Валютна політика в цілому спрямована на сприяння безкризового розвитку, підтримання платіжного балансу країни - зведеного балансового рахунку, що демонструє підсумок поточних операцій із зовнішнім світом і сальдо руху капіталів і валютних коштів країни. Застосовуються наступні заходи валютної політики: зміна облікової ставки, валютні інтервенції, валютні обмеження, девальвація і ревальвація, диверсифікація валютних резервів. В кінцевому рахунку, ці заходи впливають на курс національної валюти, приплив і відтік капіталу з країни, стан платіжного і торговельного балансу, макроекономічну рівновагу.

Зміна облікової ставки проводиться Національним банком. Зниження ставки може стимулювати приплив капіталів з тих країн, де вона нижче і стримує відтік національних капіталів, що сприяє поліпшенню стану платіжного балансу і підвищенню валютного курсу. Однак це веде до скорочення експорту і збільшення імпорту, зменшення інвестування в економіці. Зниження облікової ставки робить кредити більш доступними для підприємців, знижує курс національної валюти і стимулює експорт, але сприяє відтоку капіталу за кордон, погіршує платіжний баланс. Валютні інтервенції проводяться для підтримки курсу національної валюти. Для його підвищення Національний банк скуповує на внутрішньому ринку національну валюту, збільшуючи тим самим пропозицію іноземної валюти. Для зниження курсу Національний банк продає національну та скуповує іноземну валюту. Диверсифікація валютних резервів - міра, яка

використовується державами і банками, спрямована на зміну структури валютних резервів шляхом включення до їх складу різних валют. Вона здійснюється шляхом продажу нестабільних валют і купівлі більш стійких, а також валют, необхідних для міжнародних розрахунків. Валютні обмеження - це законодавче чи адміністративна заборона, лімітування, регламентація операцій з валютами на території країни. Це може бути ліцензування валютних операцій, повне або часткове блокування валютних рахунків, обмеження оборотності валюти, обов'язковий продаж державі валютної виручки експортерами, обмеження ввезення та вивезення валюти, централізація операцій з валютою в центральному і уповноважених банках. Дана міра носить виключно адміністративний характер, як і девальвація - законодавче зниження курсу національної валюти, і ревальвація - її законодавче підвищення.

Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: Верховна Рада, яка приймає, змінює, анулює закони; стверджує міжнародні договори України, спеціальні режими зовнішньоекономічної діяльності на території країни; затверджує список товарів, експорт та імпорт яких ліцензується або заборонений. Кабінет Міністрів - координує роботу міністерств, веде міжнародні переговори, забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України тощо. Національний банк - здійснює узгоджено з Кабінетом Міністрів валютне регулювання, визначає валютний курс, проводить операції з централізованими фінансовими ресурсами. Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України - контролює зовнішньоторговельну діяльність, реєструє окремі види контрактів, реалізує заходи нетарифного регулювання. Державне управління митного контролю здійснює митний контроль. Антимонопольний комітет України - контролює дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства. Державні органи, які здійснюють зовнішньоекономічну політику, керуються законами та нормативними актами, найважливіші серед них - це Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про систему валютного регулювання і контролю» тощо.

8.3. Мікроекономічні стратегії розвитку

Сучасні економічні умови, які характеризуються високою динамічністю і невизначеністю, пред'являють до підприємств все більш жорсткі вимоги, особливо в частині управління. В таких умовах нормальний розвиток підприємства без наявності чіткої стратегії розвитку практично

неможливий. Сучасним підприємствам необхідно не тільки розробляти стратегію розвитку, а й постійно вносити в неї коригування у відповідності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, при цьому ймовірність прогнозів, на яких ґрунтуються стратегічні рішення, повинна збільшуватися. Чим частіше відбуваються зміни у зовнішньому середовищі організації, тим більш актуальною є потреба у розробці стратегії.

Сучасні умови функціонування підприємств вимагають підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції та послуг, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм управління виробництвом, ініціативності та компетентності керівників. Стратегія підприємства є одним з найважливіших інструментів управління та розвитку підприємства. Сучасна теорія стратегічного управління вбачає, що формування стратегії розвитку підприємства ґрунтується, головним чином, на виборі з декількох альтернативних варіантів стратегій. При цьому кожен з запропонованих варіантів формується сценарним методом, або на основі стандартних рішень для широко поширених ситуацій.

Стратегія – це взаємопов'язаний комплекс заходів щодо підвищення життєздатності організації. Це генеральна довгострокова програма дій та порядок розподілу пріоритетів та ресурсів організації для досягнення її цілей. Економічна стратегія це найбільш принципові, важливі установки, плани, наміри керівництва щодо виробництва, доходів і витрат, бюджету, податків, капіталовкладень, цін, соціального захисту, це сукупність основних напрямів діяльності та способи їх здійснення. Для здійснення стратегічного управління в організаціях необхідно визначити довгострокові цілі, розробити плани їх досягнення й організувати роботи, щоб забезпечити виконання планів. У процесі стратегічного управління реалізується скоординована програма дій по здійсненню діяльності, плануванню та управлінню ресурсами організації.

Основними елементами, з яких складається стратегія є: сфера стратегії; розподіл ресурсів; конкурентні переваги; синергія. **Сфера стратегії** – це засоби адаптації організації до свого зовнішнього середовища. **Розподіл ресурсів** – це спосіб розподілу обмежених ресурсів організації поміж окремими підрозділами. **Конкурентні переваги** – це визначення переваг організації порівняно з її конкурентами. **Синергія** – це врахування можливостей отримання додаткового ефекту за рахунок інтеграції всіх можливостей організації.

Розрізняють три рівні стратегій:

- корпоративну стратегію;
- бізнес-стратегії;
- функціональні стратегії.

Корпоративна стратегія відображає особливості діяльності організації, носить загальний характер і характеризує перспективи її розвитку в цілому. **Бізнес-стратегії** відносяться до окремих напрямків діяльності підприємства і характеризують розвиток його стратегічних бізнес-одиниць та окремих підрозділів. Відмінності між корпоративною стратегією і бізнес стратегіями виникають в багатопрофільних підприємствах, коли організаційна структура передбачає наявність загального корпоративного центру і стратегічних бізнес-одиниць. В рамках бізнес стратегій можуть вирішуватися такі питання, як сегментування ринку, вибір між вузькою спеціалізацією в найбільш рентабельних областях або пропозицію ринку більш широкого кола продуктів і послуг.

Загальна стратегія розвитку підприємства вирішує три головні завдання: відбір основних елементів стратегії; встановлення ролі підрозділів в реалізації стратегії; визначення способів розподілу ресурсів. Їх неможливо вирішити без деталізації загальної стратегії на окремі функціональні стратегії. Вони є більш вузькими в порівнянні із загальною стратегією, деталізують підходи і практичні кроки організації з управління окремими підрозділами або функціями бізнесу. **Функціональні стратегії** відносяться до окремих предметних сфер - основної діяльності, маркетингу, фінансів, науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР), персоналу, інформаційних технологій. Всі три рівні стратегій пов'язані між собою й утворюють в сукупності піраміду стратегій.

Можна виділити чотири види стратегій: **інноваційна** (спрямована на поліпшення продукту); **внутрішньофірмова** (спрямована на підвищення ефективності управління); **ринкова** (спрямована на зміну положення підприємства на ринку); **інвестиційна** (спрямована на поліпшення фінансового та інвестиційного стану підприємства).

Всі методи формування стратегії підприємства ґрунтуються на аналізі внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. Саме потенціал підприємства та ринкові умови економіки, в яких воно знаходиться, визначає можливі шляхи його розвитку. На першому етапі формування стратегії визначаються основні орієнтири розвитку компанії, формується образ, який вона прагне сформувати. Другий етап включає в себе збір та аналіз інформації про внутрішнє і зовнішнє середовище, визначення можливостей і обмежень підприємства, виявлення його сильних і слабких сторін. На третьому етапі визначаються більш чіткі цілі, виходячи з того, в якому становищі знаходиться фірма, якими можливостями володіє й до чого вона прагне. Стратегічне планування включає в себе розробку базового варіанту стратегії розвитку підприємства, а також основних альтернативних варіантів.

Потім розроблені варіанти аналізуються, і вибирається найбільш оптимальний з них, або ж доопрацьовуються найбільш перспективні варіанти, якщо жоден із запропонованих варіантів не був прийнятий. Серед альтернативних проектів обирають такий варіант стратегії розвитку, який забезпечить стабільність підприємства й бажані економічні результати найбільш ефективним чином.

На практиці будь-яка стратегія розвитку підприємства спрямована на зміну стану одного або декількох елементів, що характеризують підприємство: продукт (параметри номенклатури продукції або послуг, що надаються); управління (параметри системи управління підприємством та структури функціонування); ринок (параметри зовнішніх умов функціонування підприємства та його місця на ринку в конкурентному середовищі); фінанси (параметри фінансового та інвестиційного стану підприємства).

Загальним для всіх видів та складових економічної стратегії є необхідність формування спонукальних мотивів прийняття стратегічних рішень. Сучасні стратегії розробляються з урахуванням регулярного вивчення умов, в яких працює підприємство, базуються на усвідомленні задач, що стоять перед ним, що, в свою чергу, слугує основою формування різноспрямованих проектів розвитку. Вони також ґрунтуються на проникненні в суть умов, в рамках яких працює певна сфера економіки, галузь; розумінні завдань, що стоять перед підприємствами. Це сприяє виникненню різноманітних проектів розвитку, що дозволяють вибрати варіант, який забезпечить виживання компанії і можливість їй вийти на нові економічні результати.

Сьогодні підприємства стають більш залежними від ефективного використання нововведень (інновацій). Їх успішне впровадження сприяє покращенню економічних показників діяльності, зміцненню конкурентоспроможності підприємств, розширенню потенційних можливостей. Проблема активізації інноваційної діяльності тісно пов'язана з проблемою формування й ефективного використання інноваційного потенціалу, що є актуальною проблемою сучасних економічних відносин. Економічне відставання підприємств України, у тому числі в інноваційній сфері, від підприємств економічно розвинених країн світу, гальмує їх розвиток, стримує можливості стійкого економічного зростання, знижує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на світовому та національному ринках. Все вище зазначене, що додатково обтяжується складною макроекономічною кон'юнктурою, актуалізує проблему розробки та реалізації інноваційних стратегій, на основі яких забезпечується

конкурентоспроможність та сталий розвиток підприємства. Основою інноваційних стратегій підприємства виступають ті потенційні можливості, що в подальшому трансформуються в його інноваційні конкурентні переваги.

Активізація інноваційного потенціалу підприємства передбачає прийняття низки стратегічних рішень, націлених на створення сприятливих умов реалізації інноваційного потенціалу з отриманням нових результатів. Інноваційний потенціал виступає матеріально-технічною, інформаційною та творчою основою інноваційної діяльності, тому процес його планування вимагає чіткого визначення наявних ресурсів, які є в розпорядженні підприємства або можуть бути швидко залучені ззовні в межах можливостей підприємства. Інноваційний потенціал виступає основою розробки стратегії оновлення і розвитку ресурсної бази підприємства з врахуванням планових масштабів інноваційної діяльності. Динаміка інноваційного розвитку підприємства залежить не тільки від якості наявного інноваційного потенціалу, але й правильного визначення перспективних напрямків розвитку і формування на цій основі інноваційної політики. Важливим фактором визначення довгострокових перспектив і пріоритетів інноваційного розвитку підприємства є використання методів Форсайту.

Форсайт (Foresight - «передбачення») є комплексним підходом до визначення довгострокових перспектив розвитку, але це не пасивне очікування майбутнього, а дієве, яке допомагає відшукати найкращі варіанти довгострокового розвитку, оцінити наявні та потенційні конкурентні переваги, здатні зіграти пріоритетну роль в соціально-економічному розвитку. Форсайт сприяє реалізації обраних сценаріїв розвитку, тому що є системною методикою оцінки довгострокових перспектив соціально-економічного розвитку, пошуком найбільш сприятливих і стратегічно прийнятних інновацій, що забезпечують стійкі конкурентні позиції. Форсайт є важливим стратегічним інструментом довгострокового планування, що забезпечує високу інноваційну активність. У його арсеналі знаходиться безліч методів, що дозволяють проводити довгострокове прогнозування, визначати дієві стратегічні орієнтири, проектувати функціонування підприємств, сегментів, секторів, регіонів та національної економіки.

Крім розробки власних стратегій розвитку підприємства також орієнтуються на політику, яку проводить по відношенню до них держава. Проблеми сучасного регулювання діяльності суб'єктів підприємницького сектору активно розглядаються новим науковим напрямом – Міжнародною мікроекономікою. **Теорія міжнародної мікроекономіки** - новий напрям економічної науки, що вивчає мікроекономічні процеси в умовах глобалізації. Коло питань теорія міжнародної мікроекономіки включає огляд

основних взаємозв'язків у міжнародній економіці, традиційних і новітніх теорій міжнародної торгівлі та торговельної політики, а також економічної інтеграції на приватному та державному рівнях через закономірності руху конкретного товару і факторів його виробництва на мікрорівні в рамках часткової рівноваги і в міжнародному масштабі. Міжнародна мікроекономіка – це розділ теорії міжнародної економіки, що вивчає закономірності міжнародного руху конкретних товарів і факторів їх виробництва, а також їх ринкові характеристики (попит, пропозицію, ціну та ін.). Головними елементами мікроекономіки є товари, послуги, капітал, робоча сила, технології. Складовою частиною мікроекономіки є мікроекономічна політика, яка передбачає регулювання руху мікроекономічних елементів, а також їх організаційних форм.

Великого значення в мікроекономічній політиці надається державному регулюванню підприємницької активності. В першу чергу держава регулює підприємництво через законодавство, яке визначає правові основи економічної діяльності, та забезпечує практичне застосування законів. В сучасних умовах державне регулювання підприємництва безпосередньо впливає на процеси суспільного відтворення в цілому. Держава вирішує різні завдання: стимулювання економічного зростання, регулювання зайнятості, заохочення прогресивних зрушень у галузевій і регіональній структурах, підтримка експорту тощо.

Пріоритетні напрямки, форми, масштаби державного регулювання підприємництва визначаються характером і гостротою економічних і соціальних проблем в тій або іншій країні на конкретний період. Держава регулює структуру власності в різних галузях економіки, залишаючи за собою частку власності в тих галузях народного господарства, які є високо затратними і вимагають значних інвестицій, тому не можуть ефективно розвиватися лише зусиллями приватних компаній, але мають соціальну важливість для національної держави.

Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності має особливе значення. Основний акцент в ньому робиться на підтримку експорту та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних товарів, що здійснюється комплексно, тобто крім процесу продажу контролюється і виробництво товарів. Тут державна діяльність включає в себе фінансово-кредитний і адміністративний ресурс.

Державне регулювання підприємницької діяльності спрямовано на забезпечення дотримання норм трудового законодавства, регулювання приватного найму і порядку оплати праці, а також підтримання соціальної рівноваги і прийнятної для більшості населення рівня диференціації та

розподілу доходів. Важливою функцією державного регулювання підприємницької діяльності є прогнозування економічної ситуації в країні. До інших напрямів і форм державного регулювання діяльності господарюючих суб'єктів: забезпечення якості товарів, робіт та послуг, охорона навколишнього середовища, виконання правил санітарно-гігієнічної, протипожежної та іншої безпеки.

Державне регулювання підприємницької діяльності охоплює також регулювання конкретної організаційної та господарської ситуації, антимонопольне регулювання, податкове регулювання, бюджетне регулювання і правовий режим надання матеріальної та організаційної підтримки господарюючим суб'єктам і споживачам. Всі інші організаційні форми державного регулювання підприємницької діяльності носять виборчий характер - створення і організація діяльності спеціальних господарюючих і управлінських суб'єктів.

Таким чином, здійснюється структурна модернізація, інноваційний розвиток виробництва та підприємництва. Економічна модернізація передбачає створення нових галузей, орієнтованих на експорт, модернізацію традиційних галузей, підвищення конкурентоспроможності продукції експортних галузей і окремих видів виробництв, пошук і використання можливостей довгострокового забезпечення виробництва гарантованими джерелами надходження сировини, зміцнення становища в пріоритетних та прогресивних галузях економіки, орієнтація їх на обслуговування експортного виробництва. Важливою формою державного регулювання підприємницької діяльності є включення в програми довгострокового розвитку економіки основних напрямків структурної перебудови промисловості з орієнтацією на експортну спеціалізацію.

Не меншого значення має фінансова підтримка підприємницької ініціативи. Важливим інструментом фінансового регулювання підприємницької діяльності є надання прямих кредитів і субсидій, зокрема на оновлення і вдосконалення техніки та технологій виробництва за рахунок державних коштів. Ці заходи особливо актуальні тоді, коли приватний бізнес не в змозі самостійно вивести пріоритетну галузь національного виробництва на новий технологічний уклад. Крім того, велике значення набувають програми пільгового кредитування та субсидування певних галузей, гарантування позик, заходи з підтримки або стримування зростання галузевих цін в поєднанні з протекціоністської імпоротною політикою й іншими засобами стабілізації ринку.

До прямого державного контролю та регулювання відносять: фінансовий, екологічний, санітарний, пожежний, контроль за мірою ваг, за

якістю і сертифікацією продукції. Суть непрямого регулювання полягає в тому, що державний вплив здійснюється через інтереси. Відповідної поведінки від господарюючих суб'єктів держава домагається не прямим впливом державних інструментів управління (наприклад санкції), а економічними методами, або стимулами. Непрямими методами є різні форми підтримки підприємців, що особливого значення набуває для малого бізнесу, зокрема: податкові пільги, податкові кредити, державна допомога у вигляді субсидій, субвенцій, надання кредитів на пільгових умовах за рахунок бюджетів різних рівнів, державних гарантій по кредитах для реалізації інвестиційних проектів, надання знижок по орендній платі підприємствам, в діяльності яких держава або регіон зацікавлені тощо.

Особливої турботи та підтримки з боку держави потребує інноваційне підприємництво, діяльність якого сприяє розбудові інноваційної економіки. Сьогодні інноваційний бізнес широко представлено інноваційними кластерами, технопарками, бізнес-інкубаторами, венчурним бізнесом, малим інноваційним підприємництвом, бізнес-консалтингом, наданням інших інноваційних послуг тощо. Всі вони мають стратегічне значення в забезпеченні інноваційного розвитку країни, зміцненні її конкурентних позицій на світовому ринку, поширення інноваційних господарських практик в національному господарстві. Однак поширення інноваційної діяльності потребує інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на впровадження нової продукції і технологій, якісне оновлення основних фондів підприємства, структурні зрушення та ін.

Однією їх ефективних форм фінансового забезпечення функціонування пріоритетних галузей та напрямів є *державно-приватне партнерство* як форма контрактної угоди між державними органами та приватним підприємством, що дозволяє використовувати у забезпеченні розвитку потенціал держави та приватного бізнесу, налагодити ефективну взаємодію між приватним сектором і місцевими органами влади. Державно-приватне партнерство (public-private partnership) - це організаційно-економічний механізм взаємодії держави і приватного сектора, заснований на принципах проектного фінансування, що дозволяє реалізувати потенціал учасників, розділити вигоди і ризики між сторонами з метою реалізації соціально значущих проектів і програм та задоволення, таким чином, суспільних потреб. Державно-приватне партнерство (ДПП) є формою оптимізації виконання державою своїх обов'язків перед суспільством, тобто безперебійного надання населенню публічних послуг.

Найбільш успішний досвід використання ДПП на сьогоднішній день напрацьовано в США, а з європейських країн - в Великобританії. Позитивні

результати від використання державно-приватного партнерства для держави, бізнес-партнера і двох сторін одночасно є частиною антикризових заходів, що є ефективним методом стабілізаційної політики держави. Для державних органів влади позитивний внесок в економічний розвиток полягає у вирішенні проблем бюджетного дефіциту, в захисті інтересів населення шляхом надання більш якісних послуг, в розширеному використанні досвіду бізнес-партнерів в інноваційних та організаційних складових спільних проєктів. Для бізнес-партнера ДПП може забезпечити пільгове фінансування проєкту, більш високі гарантії повернення інвестицій, розширення використання передових методів управління, технологічної модернізації виробництва і проєктного менеджменту. Для кожного учасника договірних відносин використання ДПП передбачає мінімізацію ризиків шляхом їх диверсифікації. Наряду з державно-приватним партнерством необхідно розширювати міжнародне співробітництво, яке також спроможне забезпечити диверсифікацію ризиків, трансфер новітніх технологій, фінансову та консультативну підтримку малого і середнього підприємництва, інноваційного бізнесу тощо.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Охарактеризуйте основні школи макроекономіки.*
- 2. Охарактеризуйте основні види макроекономічної політики.*
- 3. Назвіть основні макроекономічні проблеми.*
- 4. Обґрунтуйте власну думку щодо бажаного рівня участі держави в економічних процесах.*
- 5. Які прогалини ринку покликана компенсувати держава?*
- 6. Як змінюється роль держави в умовах глобалізації?*
- 7. Які додаткові завдання стоять перед державами з перехідною (трансформаційною) економікою?*
- 8. Охарактеризуйте методи державного регулювання економіки.*
- 9. Які нормативно-правові акти регламентують державне регулювання економіки?*
- 10. Які державні органи влади виконують регулюючі функції в економіці?*
- 11. В яких умовах необхідно застосовувати стабілізаційну політику?*
- 12. В чому полягає сутність поняття «макроекономічна стабільність»?*
- 13. Що таке стратегія підприємства?*
- 14. Назвіть види та рівні стратегій.*
- 15. Що таке методика Форсайту?*
- 16. Які проблеми сучасного розвитку підприємництва можна вважати найбільш актуальними?*

- 17. Назвіть методи державного регулювання підприємницької діяльності.*
- 18. Що є предметом вивчення «Міжнародної мікроекономіки»?*
- 19. Охарактеризуйте механізм державно-приватного партнерства.*

Тема 9 Міжнародна координація економічної політики

Питання, які розкривають зміст теми:

- 9.1. Особливості сучасної системи координації економічної політики.
- 9.2. Основні регулятори міжнародної економічної політики.
- 9.3. Регулювання міжнародної торгівлі та валютних ринків.

Ключові терміни: глобальна система регулювання (*global regulatory system*); мережева економіка (*network economy*); теоретична парадигма глобалізації (*theoretical paradigm of globalization*); глобальні інтереси (*global interests*); світова політика (*world politic*); міжнародні угоди (*international agreements*); міжнародні інститути (*international institutions*); міжнародна економічна політика (*international economic policy*); міжнародне інституційне середовище (*international institutional environment*); міжнародні трансакційні витрати (*international transaction costs*); міжнародні організації (*international organizations*); міжнародна економічна політика (*international economic policy*); новий міжнародний економічний порядок (*new international economic order*).

International intergovernmental organizations:

G7 (*Big seven*) - Велика сімка;

G20 (*Big Twenty*) – Велика двадцятка;

United Nations Department of Public Information - Департамент громадської інформації ООН;

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) - Конференція ООН з питань торгівлі та розвитку;

ECOSOC United Nations Economic and Social Council - Економічна і соціальна рада ООН;

Committee on Economic and Financial Affairs (Second Committee of the UN General Assembly) - Другий комітет з економічних і фінансових питань ООН;

UN Interstate Committee on Science and Technology for Development - Міждержавний комітет ООН з науки і техніки з метою розвитку;

UNDP (United Nations Development Program) - Програма розвитку ООН, Нью-Йорк, США;

UNU (UN University) - Університет ООН, Токіо, Японія;

UNEP (United Nations Environment Program) - Програми ООН з навколишнього середовища, Найробі, Кенія;

UNCHS (United Nations Center for Human Settlements (UN-Habitat)) - Центр ООН по населених пунктах (ООН-Хабітат), Найробі, Кенія;

INSTRAW (International Training and Research Institute for the Advancement of Women) - Міжнародний навчальний і науково-дослідний інститут щодо поліпшення становища жінок, Санто-Домінго, Домініканська Республіка;

UNICEF (United Nations Children's Fund) - Дитячий фонд ООН, Нью-Йорк, США;

UNFPA (United Nations Population Fund) - Фонд ООН в області народонаселення, Нью-Йорк, США;

UNOPS (United Nations Office for Project Services) - Управління ООН з обслуговування проєктів, Нью-Йорк, США;

UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute) - Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності та правосуддя, Рим, Італія;

UNIDIR (United Nations Institute for Disarmament Research) - Інститут ООН з дослідження проблем роззброєння, Женева, Швейцарія;

IAEA (International Atomic Energy Agency) - Міжнародне агентство з атомної енергії, Відень, Австрія;

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) - Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Рим, Італія;

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) - Організація ООН з питань освіти, науки і культури, Париж, Франція;

WHO (World Health Organization) - Всесвітня організація охорони здоров'я, Женева, Швейцарія;

IMF (International Monetary Fund) - Міжнародний валютний фонд, Вашингтон, США;

World Bank Group - Група Світового Банку, Вашингтон, США;

IMO (International Maritime Organization) - Міжнародна морська організація, Лондон, Великобританія;

WIPO (World Intellectual Property Organization) - Всесвітня організація з питань інтелектуальної власності, Женева, Швейцарія;

UNWTO (World Tourism Organization) - Всесвітня туристична організація, Мадрид, Іспанія;

UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) - Організація ООН з промислового розвитку, Відень, Австрія;

ILO (International Labor Organization) - Міжнародна організація праці, Женева, Швейцарія;

IOM (International Organization for Migration) - Міжнародна організація з міграції, Ле Гран-Саконекс, Швейцарія;

WTO (World Trade Organization, Geneva, Switzerland) - Світова організація торгівлі, Женева, Швейцарія;

OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) - Організація економічного співробітництва і розвитку, Париж, Франція;
CE (Council of Europe) - Рада Європи, Страсбург, Франція.

Процес створення і реформування міжнародних інститутів, які виконують координаційні функції в світовому господарстві, є ключовим процесом, що визначає динаміку міжнародних відносин. Основними факторами в даному процесі виступають ефективність, витрати процесу реформування та характерні особливості діючих інститутів. Саме їх ефективність та взаємодоповнюваність є головними факторами стабільності існуючих міжнародних інститутів та всієї системи міжнародних економічних відносин. Тому сучасний процес постійного створення нових інститутів та реформування старих є основою більш ефективної взаємодії учасників міжнародних відносин.

За останні десятиліття найбільш актуальними напрямками міжнародного регулювання та глобальної макроекономічної політики були питання торговельних відносин і платіжного балансу; узгодження грошово-кредитної та валютної політики; лібералізації (відкритості) національних економік; регулювання міжнародних потоків капіталу; реформування міжнародної фінансової системи; антикризові та посткризові заходи тощо. В цілому, актуальність конкретних сфер міжнародної взаємодії безпосередньо визначалася економічним розвитком світу.

9.1. Особливості сучасної системи координації економічної політики

Глобалізація соціально-економічних відносин гостро поставила проблему пошуку ефективної системи регулювання сукупності тісно взаємопов'язаних суспільних відносин в глобальному масштабі. Таке завдання постало перед людською цивілізацією вперше. Протягом багатьох тисячоліть охорона території, організація експлуатації її ресурсів та регулювання суспільних відносин надрах природних багатств були природними функціями держави. Саме на цій основі сформувалося поняття «державний суверенітет», яке позначає здатність держави здійснювати на своїй території повний контроль над економікою та іншими сферами суспільного життя без будь-якого втручання ззовні.

Однак вже на ранніх стадіях інтернаціоналізації економіки виникає та поширюється необхідність державам вступати у договірні відносини з врегулювання чисельних соціально-економічних та політичних питань, і

брати на себе різні зобов'язання, які в тій чи іншій мірі обмежують свободу дій національної системи управління, звужують державний суверенітет. І чим різноманітніше й інтенсивніше стає господарське, політичне, науково-технічне і культурне співробітництво різних країн, тим більше обмежується реальна можливість національних держав здійснювати незалежну внутрішню та зовнішню політику. Розрив між державним суверенітетом де-юре та де-факто неухильно наростає.

У міру розвитку науково-технічного потенціалу суспільства і розгортання інформаційної революції все більше розмивається вихідна база, обумовлює необхідність і самодостатність державного регулювання. Поширення інновацій, ідей, нових технологій, ноу-хау, ноу-вот та інших компонентів інтелектуального багатства людської цивілізації прискорюють процес формування геоекономіки з її різноманітним соціальним та економічним зв'язків. Соціальні інститути, які суттєво сприяли функціонуванню національних індустріальних суспільств, швидко застарівають під впливом глобальної інформаційної економіки. Завдяки чому значна частина національного багатства та ресурсної бази, оберігати та примножувати які покликана держава, виходить з-під її контролю, а державний механізм регулювання виявляється все менш спроможним забезпечувати ефективні умови розвитку.

Разом з тим, з'явилося чимало проблем, що вимагають продуманого та ефективного регулювання на міжнародному рівні, які за своїм характером є глобальними та не піддаються вирішенню в рамках окремих держав. До них, крім перерахованих в попередніх темах глобальних проблем та трансграничних загроз, також відносяться:

- тенденція до переродження світової фінансової системи в глобальний спекулятивний «вибухонебезпечний» майданчик, який розгойдує всю світову фінансову систему, завдаючи значної шкоди багатьом країнам (глобальна фінансова криза 2008 року);
- масштабна оффшоризація світової економіки;
- можливість безконтрольного перекачування транснаціональними комерційними структурами капіталів з країн з менш сприятливим інвестиційним кліматом в інші регіони, що сприяє посиленню диспропорцій в світовій економіці;
- масова міграція населення з бідних країн та країн з локальними конфліктами, що істотно ускладнює економічну і соціальну ситуацію в порівняно благополучних країнах;
- поширення техногенних екологічних катастроф, що є наслідком не тільки наростання конфліктної складової у стосунках між суспільством і

природою, але й «нерозумного» використання новітніх технологій, що посилює загрозу глобальної екологічної катастрофи;

- потенційна загроза того, що система телекомунікацій, у першу чергу Інтернет, який стрімко розвивається, відкриває додаткові можливості для глобалізації економічної злочинності, тероризму, наркоторгівлі тощо.

І це далеко не вичерпний перелік. У боротьбі з деградацією навколишнього середовища, зростаючою міжнародною злочинністю, глобальними кризами, пандемія ми та іншими глобальними проблемами інтереси окремих країн можуть бути захищені тільки колективно. В деяких випадках збереження необмеженого суверенітету національних держав може завдавати економічної шкоди багатьом іншим країнам. Наприклад, національна автономія в експлуатації морських біоресурсів може привести до їх зубожіння або навіть до повного зникнення цінних видів морської флори й фауни. Інтереси світової спільноти вимагають обмеження такого роду автономії на основі загально визнаних міжнародних правил, що закономірно породжує потребу в створенні наддержавних регулюючих механізмів.

Традиційна однорівнева міжнародна регулююча система, яка представляла собою сукупність взаємодіючих між собою національних держав, які одночасно є конкурентами на світовій економічній арені, застаріває. Їй на зміну формується нова багатоярусна глобальна регулююча система, де, доповнюючи друг друга, взаємодіють національні держави, міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації і міжнародні засоби масової інформації, які стають все більш впливовою політичною силою не тільки в національному, а й в світовому масштабі.

Перехід від традиційної моделі регулювання міжнародних економічних та інших суспільних відносин до нової почався ще з середини ХХ століття. Поступово закладалася теоретична парадигма глобалізації і модель її реалізації у зовнішній політиці США. Слідом західноєвропейські країни стали переглядати модель державного регулювання і використовувати переваги, які їм надала глобалізація, створюючи умови для своїх компаній, що оперують в світовій економіці. Таким чином, стала виникати єдина світова мережева економіка - геоeкономіка.

З економічної точки зору, міжнародні відносини являють собою процеси взаємодії, характер якої залежить від співвідношення переваг і витрат наявних у учасників альтернативних рішень. Тобто, міжнародні відносини мають раціональну природу: дії учасників спрямовані на отримання результатів, які максимально відповідають їх інтересам. Чим більше зовнішні (міжнародні) фактори змінюють картину інтересів

різноманітних суб'єктів міжнародних відносин, тим динамічніше розвиваються міжнародні відносини. Їх спрямованість дедалі більше залежить від економічних інтересів найбільш впливових суб'єктів світового господарства.

В цілому, якщо інтереси взаємодіючих суб'єктів міжнародних відносин доповнюють один одного, то відносини між ними будуть ринковими, тобто визначатися попитом і пропозицією на об'єкт інтересів (сфера світової економіки). Якщо інтереси суб'єктів міжнародної взаємодії характеризуються конфліктом, тобто частковим або повним взаємовиключенням, то процес міжнародної взаємодії наполягатиме на погодженні інтересів взаємодіючих суб'єктів (сфера світової політики). Процес узгодження інтересів в міжнародних відносинах має своїм кінцевим результатом міжнародні угоди - правила, що обмежують дії їх учасників.

У міжнародних відносинах правила, за якими відбувається взаємодія суб'єктів міжнародних відносин, і механізми, що забезпечують їх виконання, формують систему міжнародних інститутів. Міжнародні інститути як правила передбачають закріплення прав і обмеження свободи дій учасників міжнародних відносин щодо певних благ. Як механізми, що забезпечують виконання узгоджених правил взаємодії, міжнародні інститути передбачають додаткові обмеження свободи дій тих учасників, які порушують положення досягнутих угод. В економічній картині світу форми і зміст міжнародних інститутів залежать як від міжнародної ролі його учасників, так і від їх внутрішніх соціально-економічних умов. Як наслідок, міжнародні інститути можуть являти собою самі різні правила взаємодії на міжнародній арені, а міжнародне інституційне середовище бути унікальним в кожен конкретний період часу.

Можна виділити три *основні функціональні завдання*, що закріплюються за міжнародними інститутами, а саме: *координація* дій суб'єктів міжнародних відносин, *мотивація* дій суб'єктів міжнародних відносин і *перерозподіл* благ між суб'єктами міжнародних відносин. Координація взаємних дій суб'єктів міжнародних відносин має своєю передумовою взаємні обмеження свободи їх учасників, що маються на увазі міжнародними інститутами. Дані обмеження роблять дії суб'єктів міжнародних відносин передбачуваними й, таким чином, дозволяють їм знизити витрати взаємодії, пов'язані з невизначеністю і супутніми ризиками.

Мотивація дій учасників міжнародних процесів реалізується завдяки появі зв'язку між їх вибором і одержуваними в результаті цього вибору результатами. Вектор цієї мотивації спрямований на оптимізацію загальних результатів. При її відсутності кожен суб'єкт міжнародних відносин буде

прагнути до оптимізації індивідуального результату. Перерозподіл благ між суб'єктами міжнародних відносин - наслідок регламентації можливих дій кожного. Досягнення міжнародної угоди веде до перерозподілу матеріальних та / або нематеріальних благ між її учасниками у відповідності до їх інтересів. Міжнародні інституції не є угодами про розподіл благ між окремими учасниками міжнародних відносин, цей розподіл, що виникає після створення міжнародного інституту, є наслідком закріплення набору взаємних обмежень суб'єктів міжнародних відносин. В рамках цих обмежень вони можуть досягати більш ефективного розподілу благ між собою.

Реалізація цих функцій міжнародними інститутами веде до зниження витрат взаємодії на міжнародній арені (міжнародні трансакційні витрати). Тому міжнародні інститути часто виступають інструментом економічного обґрунтування інституційних процесів на міжнародній арені. Різноманіття міжнародних процесів веде до існування різних витрат, що виникають при взаємодії суб'єктів міжнародних відносин, що вимагає створення різних міжнародних інститутів, які мають різну економічну результативність.

Оскільки під впливом часу та глобальних трансформацій сукупність інтересів суб'єктів міжнародних відносин може змінюватися, то виникає необхідність у перегляді (трансформації), створенні нових та ліквідації якихось старих інститутів. Ключовим фактором, при цьому, будуть витрати процесу реформування: якщо дані витрати занадто високі, існуючих міжнародних інститутів будуть дотримуватися, незважаючи на зниження їх ефективності. Крім того, питання ефективності міжнародних інститутів багато в чому визначається інтересами суб'єктів, позиції яких є визначальними в рамках діючої міжнародної інституційної системи. Якщо навіть функціонування певних міжнародних інститутів неефективне, але при цьому веде до перерозподілу благ на користь тих чи інших домінуючих в міжнародних відносинах суб'єктів, ці інститути будуть зберігатися. Через високі трансакційні витрати програють в рамках існуючої міжнародної інституційної архітектури суб'єкти міжнародних відносин, які виявляються нездатними ініціювати процес їх реформування. У такій ситуації цілком ймовірно, що ці суб'єкти будуть «підлаштовувати» свої інтереси до інтересів домінуючих в міжнародних відносинах суб'єктів.

Головним результатом інституційної діяльності суб'єктів міжнародних відносин є створення міжнародних організацій, сформованих міжнародних інститутів, що поряд з обмеженнями прав і свобод учасників, мають визначений механізм прийняття колективних рішень. Завдяки інституціональним обмеженням і механізму прийняття рішень, міжнародні організації дозволяють своїм учасникам виявляти спільні інтереси та більш

ефективно домагатися спільних цілей за рахунок об'єднання зусиль і економії на витратах взаємодії. Міжнародні організації можуть бути визнані самостійними суб'єктами міжнародних відносин, оскільки можуть приймати рішення (колективні в рамках організації) і здійснювати самостійні дії на міжнародній арені.

Діяльність міжнародних організацій у міжнародних процесах може бути коротко охарактеризована як процес вираження агрегованих інтересів певної групи суб'єктів у формі загальних політичних, економічних та інших цілей. Їх досягнення відбувається найрізноманітнішими способами і засобами, вибір яких залежить від специфіки учасників міжнародної організації. Створення міжнародних організацій дозволяє не тільки вирішувати протиріччя і погоджувати інтереси між суб'єктами міжнародних відносин на певний момент часу, але і обмежувати поведінку членів організації на тривалу перспективу, завдяки наявності постійнодіючого механізму контролю узгоджених правил взаємодії. Об'єднуючи суб'єктів міжнародних відносин, міжнародні організації координують їх поведінку, роблять її більш передбачуваною як для членів організацій, так і для будь-яких інших учасників міжнародних процесів. Все це скорочує витрати по взаємодії і для самих членів організацій, і для інших суб'єктів міжнародних відносин. Більшість сучасних міжнародних організацій є провайдерами міжнародної економічної політики

Можна виокремити чотири основні сучасної **напрями міжнародної економічної політики:**

- **зниження торговельних бар'єрів.** Одна з найважливіших функцій економічної політики полягає в гармонізації законів та зниженні торговельних бар'єрів з метою встановлення взаємовигідних міжнародної спеціалізації та поділу праці. За останній час між різними державами було підписано значна кількість торговельних угод, що стосуються зменшення тарифів та інших нетарифних обмежень на товарів і послуг. Такого роду угоди не завжди безперечні. У деяких випадках вони завдають шкоди певним групам населення, як, наприклад, зниження тарифів на імпорт окремої групи товарів зменшує кількість зайнятих в цій галузі промисловості. Крім того, іноді міжнародні угоди можуть вимагати відмови від національного суверенітету як плати за підвищення доходів;

- **програми допомоги.** Багаті країни мають приймати активну участь в програм, розроблених для підтримки малозабезпечених громадян інших держав. Такі програми передбачають прямі закордонні дотації, допомогу в подоланні стихійного лиха, технічне сприяння, участь міжнародних

організацій у наданні низькопроцентних позик бідним державам, а також експорт товарів за пільговими цінами в ці країни;

- **координування макроекономічної політики.** Подальше збільшення економічна взаємозалежність країн призводить до того, що їх макроекономічна політика повинна бути скоординована для боротьби з безробіттям, інфляцією, кризами тощо. Крім того, валютні курси для свого регулювання теж потребують встановлення чітко функціонуючої міжнародної системи валютних курсів, що є необхідною передумовою ефективності міжнародної торгівлі. Фіскальна і кредитно-грошова політика одних країн може впливати на внутрішні економічні умови інших. Так, коли в 1979 році уряд США підняло процентні ставки для боротьби з інфляцією, недолік грошей в обігу породив всесвітній економічний спад і кризу міжнародної заборгованості в 1980-х роках попереднього століття;

- **захист навколишнього середовища.** Важливий аспект міжнародної економічної політики - взаємодія різних країн в області захисту навколишнього середовища в тих ситуаціях, коли кілька держав виявилися винними у виникненні побічних ефектів або постраждали від них. Перш за все це стосується захисту місць рибного промислу, якості питної води, виснаження озонового шару, вирубки лісів, глобального потепління, зникнення деяких видів рослин і тварин тощо. Країни сумісними зусиллями намагаються визначитися з можливостями захисту глобальних ресурсів, адже міжнародні екологічні проблеми можуть бути вирішені тільки за допомогою об'єднання зусиль багатьох країн.

9.2. Основні регулятори міжнародної економічної політики

Після закінчення двох світових воєн та нещадного економічного протистояння держав в міжвоєнний період світове співтовариство дійшло висновку про необхідність кардинальних змін міжнародного правопорядку. Саме ці фактори стали основою створення Організації Об'єднаних Націй з її розгалуженою системою економічних органів, а також Міжнародного валютного фонду. Пізніше було створено Міжнародний банк реконструкції та розвитку, що увійшов до групи Світового банку і міжнародну торговельну організацію (спочатку у формі Секретаріату Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), укладеної в 1947 році, а з 1995 року Світової організації торгівлі (СОТ)).

Характерним є те, що перші міжнародні організації склалися в тих, областях економічних відносин, які на той час були найбільш інтернаціоналізованими та вимагали регулювання на глобальному рівні.

Пізніше до них додавалися все нові і нові сфери і, відповідно, створювалися все нові інструменти для їх регулювання.

На теперішній час питання колективного управління та регулювання міжнародних економічних відносин докладно обговорюються на сесіях вищого органу ООН - Генеральної Асамблеї, на її спеціальних засіданнях, в Секретаріаті, в Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП), у Другому комітеті з економічних і фінансових питань тощо. Ряд створених при ООН міжнародних організацій займаються вузькими проблемами міжнародної економічної взаємодії, мають функціональну спрямованість. Серед них Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Організація Об'єднаних Націй з питань промислового розвитку (ЮНІДО), Міждержавний комітет ООН з науки і техніки з метою розвитку, Програма ООН по навколишньому природному середовищу тощо.

Важливий внесок в координацію економічних зв'язків на міжнародному рівні стали перші спеціальна сесія спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН, на яких було прийнято Декларацію і Програму дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку (New International Economic Order, NIEO) та Хартію економічних прав і обов'язків держав (Charter of Economic Rights and Duties of States). Також починаючи з 1961 року в ООН почали розроблятися стратегічні програми економічного розвитку на десятиліття (Strategies for the United Nations Development Decades), а на передодні міленіуму – цілі розвитку тисячоліття (UN Millennium Development Goals).

Широкі повноваження з регулювання міжнародних економічних відносин має Економічна та соціальна рада. Численні комітети, комісії, які охоплюють всю різноманітність економічного і соціального життя планети, покликані реалізувати положення статуту ради, в якому говориться про необхідність забезпечення рівноваги системи в цілому.

Основи сучасної системи багатостороннього регулювання економічної сфери були закладені в 1944 році на валютно-фінансовій конференції Об'єднаних націй в Бреттон-Вудсі. На цьому міжнародному форумі для вирішення завдань стабілізації світової валютної сфери, вирівнювання платіжних балансів і фінансового впливу на розвиток соціально-економічних систем були створені Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. З 1947 року обговорення глобальних проблем лібералізації і перспектив розвитку світової торгівлі проходить у рамках багатосторонніх торговельних переговорів під егідою ГАТТ.

Значний вплив на світогосподарські процеси мають щорічні наради семи провідних країн Заходу (США, Канада, ФРН, Англія, Франція, Італія,

Японія), рішення міжурядової Організації економічного співробітництва і розвитку та ін. Проблеми економічної рівноваги регіонального масштабу регулюються регіональними економічними комісіями ООН, які діють в системі ECOSOR. Вони охоплюють всі регіони світу, в тому числі Європу (ЄЕК), Азію і басейн Тихого океану (ESCAP), Африку (ESA), Латинську Америку і Карибський регіон (ЕСРАС), Західну Азію (ЕСАІ). Поряд з тим регіональне співробітництво здійснюється за допомогою інтеграційних механізмів, які склалися насамперед у Західній Європі, Південно-Східній Азії, в Латинській Америці.

Важливий внесок в координацію економічної політики роблять консультативні групи держав. Зокрема, Паризький клуб як неурядова організація економічно розвинених країн кредиторів сприяє вирішенню проблем реструктуризації заборгованостей країн, що розвиваються. Лондонський клуб, що є неформальним об'єднанням понад тисячі банків-кредиторів, також приймає активну участь у врегулюванні питань заборгованостей. Римський клуб, як міжнародна неурядова громадська організація, займається дослідженням глобальних проблем сучасності, пошуком шляхів їх вирішення та розробки оптимальних моделей майбутнього, використовуючи новітні розробки моделювання складних систем задля залучення до них уваги світової спільноти. Всесвітній економічний форум або Давоський форум щорічний масштабний світовий саміт за участю політичних лідерів, власників і керівники найбільших світових компаній, науковців і громадських діячів спрямований на розробку ефективних механізмів економічного розвитку та вирішення глобальних економічних проблем. На Давоському форумі, який виступає в якості провайдера економічних нововведень, були згенеровані сотні ідей і проектів, які змінили принципи роботи цілих галузей світової економіки та вплинули на долі окремих держав.

Відомими консультативними групами є також G7 та G20. «Група семи» («Велика сімка», G7) - неформальний міжнародний клуб в складі семи найбільш економічно розвинених держав: Великобританії, Німеччини, Італії, Канади, США, Франції та Японії, що організують саміти з метою обговорення та вирішення чисельних економічних проблем. «Група двадцяти» («Велика двадцятка», G20)- неформальне об'єднання 19 держав і Євросоюзу, створене для стабілізації світової економіки і реформування міжнародної фінансової системи. До її складу входять представники G7, а також Росія, Китай, Аргентина, Австралія, Бразилія, Індія, Індонезія, Мексика, Саудівська Аравія, ПАР, Південна Корея, Туреччина і ЄС. Такий склад групи обґрунтований розумінням того, що в рішенні світових

фінансових питань повинні брати участь не тільки розвинені західні держави, але і провідні країни, що розвиваються.

Масштабний та динамічний процес поступового переходу повноважень на міждержавний рівень на сьогоднішній день привів до формування понад 3 тисяч міжурядових організацій, що регулюють різні сфери економіки, політики, культури тощо, майже 20 тисяч різноманітних неурядових міжнародних організацій, у томи числі приблизно 2 тисячі, що мають статус спостерігача при ООН. Такий процес перерозподілу повноважень між національними державами та іншими регулюючими міжнародними інститутами буде продовжуватися і охоплювати нові сфери, де для вирішення загальних проблем необхідним є вироблення міжнародних кодексів поведінки та створення дієвого механізму контролю за їх дотриманням в глобальних масштабах.

Однак це не означає, що національна держава як регулюючий механізм внутрішньодержавних та міжнародних відносин поступово втратить свої владні повноваження, частка може й має бути збережена та закріплена за державою, частка буде перерозподілятися, а також будуть з'являтися нові завдання, в тому числі й такі, що безпосередньо відносяться до компетенції національної держави. Таким чином, держава залишиться важливим суб'єктом міжнародних відносин, але навряд чи зможе зберегти статус єдиного керуючого центру. Більш того, по мірі ускладнення багаторівневого механізму, що регулює глобальні економічні та інші відносини, буде з'являтися все більше претендентів на іконні функції держави, тому зберегти їх буде не простим завданням, особливо для тих держав, що під зовнішнім тиском втратили більшу частину свого суверенітету.

Під тиском глобалізаційних та інтернаціоналізаційних тенденцій дедалі більша частина державного суверенітету буде перерозподілятися між локальними, регіональними та світовими регулюючими інститутами. Однак в основі такого розподілу має бути покладений *принцип субсидіарності*: в кожній конкретній сфері соціально-економічних відносин повноваження концентруються на тому рівні, де регулювання конкретної сфери може здійснюватися найбільш ефективно, з найбільшим позитивним ефектом для суспільства. Зростаючий тиск міжнародних та глобальних проблем та прискорення темпів технологічного оновлення буде сприяти створенню більш ефективних механізмів міжнародного регулювання.

У сучасному світі міжнародні організації грають роль не тільки форумів для проведення глобального діалогу та узгодження дій, а й роль аналітичних і дослідницьких центрів з усіх найважливіших питань глобального розвитку. Значення міжнародних організацій з часом буде тільки

зростати, в процесі власного розвитку комплементарного світовому розвитку вони будуть здобувати нові функції, трансформувати ті, що вже не відповідають реаліям часу.

Крім того діяльність міжнародних організацій з часом стає все більш взаємопов'язаною, комплементарною. Наприклад, діяльність Великої двадцятки (G-20) суттєво впливає на зміцнення ролі Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку. Під егідою G-20 МВФ, СБ та ОЕСР розширили фінансування за двома важливими напрямками: підтримка слабких економік та проведення поточного моніторингу світової економічної ситуації з виокремленням пріоритетних проблем, що перешкоджають розвитку.

В сучасному світі найбільш вплив мають ті міжнародні організації, що входять в систему Організації Об'єднаних Націй зі статусом спеціалізованих з високим ступенем автономії, зокрема: Міжнародне агентство з атомної енергії, Продовольча та сільськогосподарська організація, ЮНЕСКО, ВООЗ, МВФ, Група Світового Банку, Всесвітня організація з питань інтелектуальної власності, Міжнародна організація праці та ін.

9.3. Регулювання міжнародної торгівлі та валютних ринків

Політика фритредерства (вільної торгівлі), що покладена в основу функціонування сучасної системи міжнародної торгівлі, заснована на мінімізації втручання держави в зовнішню торгівлю, яка розвивається на основі дії ринкових сил попиту та пропозиції. Така політика передбачає усунення будь-яких перешкод для імпорту та експорту товарів, а митні органи національних економік виконують тільки реєстраційні функції. Така політика найбільш вигідна для країн з високим рівнем розвитку продуктивних сил, що надають можливість національним виробникам витримувати конкуренцію на внутрішніх та зовнішніх ринках. На противагу політиці фритредерства для захисту національних виробників використовується **політика протекціонізму**, який спрямовано на захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції з використанням системи обмежень імпорту. Сучасний протекціонізм здійснюється, в основному, в окремих галузях. Тому країни часто проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, використовуючи як методи протекціонізму, так і фритредерства. Однак міжнародні регуляторні інституції покликані захищати саме неоліберальну доктрину вільної торгівлі, яка звужує шанси країн, що розвиваються наздогнати світових лідерів.

Певні невдачі орієнтації виключно на постулати неоліберальної концепції актуалізують необхідність розробки альтернативних стратегій політико-економічного розвитку. Відкрита економіка повинна припускати розумну доступність внутрішнього ринку для притоку іноземного капіталу, товарів, технологій, інформації, робочої сили. Це означає, що поняття «повна лібералізація ринку» не є режимом безконтрольності та всездозволеності у зовнішньоекономічних зв'язках держави, тому що стихійна відкритість не тільки не сприяє економічному розвитку, але, навпаки, викликає нераціональну структуру експорту та імпорту. Очевидно, що в сучасних умовах економічна політика буде відповідати національним інтересам лише при поєднанні відкритої економіки зі значним ступенем втручання держави при формуванні механізму її здійснення на рівні розумної достатності, при використанні політики протекціонізму для захисту пріоритетних галузей національної економіки.

Після розпаду СРСР такі міжнародні фінансові інститути, як Світовий Банк (СБ), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) активно підтримували перехід пострадянських країн до ринкової економіки. Їх рекомендації носили ключовий характер у розвитку економік країн перехідного періоду. Основоположними принципами діяльності міжнародних фінансових інститутів є загальна демократизація і лібералізація ринкових відносин, що формуються за західними стандартами і зразками. Але в деяких випадках ці принципи є згубними для країн з перехідною економікою, тому що не передбачають необхідність глибокої трансформації суспільства в якості передумови успішності намічуваних економічних перетворень. Без попередньої підготовленості національних економік трансформаційного типу рекомендації міжнародних фінансових інститутів, засновані на принципах Вашингтонського консенсусу, виявляються неспроможними. Політика «Вашингтонського консенсусу» є версією неокласичної теорії або неоліберального ринкового фундаменталізму, яка передбачає мінімізацію ролі держави в економічних процесах. Її негативними результатами у багатьох країнах з перехідними економіками є: безробіття, скорочення державних витрат на соціальні потреби (замороження заробітних плат, ліквідація соціальних програм, дотацій, пільг тощо), обмеження бюджетних асигнувань на освіту і охорону здоров'я, жорстке реформування пенсійної системи, скорочення обсягів виробництва, зниження рівня валових накопичень до ВВП, зростання зовнішнього боргу, дефіцит рахунку поточних операцій та ін.

Світова організація торгівлі (СОТ) в регулюванні міжнародних торговельних відносин покликана проводити в життя основні установки

неоліберальної доктрини, максимально спрощувати систему міжнародної торгівлі за допомогою однакових для всіх членів організації норм і правил. Світова організація торгівлі на сьогодні налічує 164 держави-учасниці. Всі члени СОТ зобов'язані надавати всім іншим країнам режим найбільшого сприяння в торгівлі, всі поступки в ослабленні торговельних обмежень мають бути взаємними. Зобов'язання по торговим тарифами країн регулюються в основному органами СОТ.

Однак майже двадцять п'ять років функціонування СОТ демонструють наростання розбіжностей між її учасниками. В умовах економічної кризи та погіршення світової кон'юнктури більшість країн неминуче починає захищати свої внутрішні ринки за допомогою протекціоністських заходів, введення яких СОТ не в змозі контролювати. Поряд з посиленням протекціонізму на противагу ліберальним установкам СОТ відбувається й створення нових регіональних ринків через інтеграцію раніше незалежних національних економік. Багато постулатів і правил СОТ істотно відстають від реальної практики. Обмежена участь країн, що розвиваються в розробці дієвого механізму регулювання торгівлі ставить їх у невідгідне становище по відношенню до інших учасників багатосторонньої торгівлі. Крім того, значна частка багатосторонніх угод містять зобов'язання, що обмежують здатність країн, що розвиваються протистояти кризам за допомогою введення відповідного антикризового регулювання, проведення необхідних структурних і макроекономічних реформ.

Місія Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) полягає в просуванні політики, що орієнтована на економічне зростання і соціальний добробут людей у всьому світі. ОЕСР - це форум, в рамках якого уряди можуть працювати разом, ділитися досвідом і займатися вирішенням спільних проблем. Експерти ОЕСР займаються консультативною та аналітичною роботою, зокрема вимірюють продуктивність і глобальні потоки торгівлі та інвестицій, порівнюють аналітичні дані для передбачення майбутніх тенденцій, публікують прогнози, встановлюють міжнародні стандарти в різних галузях діяльності. На цій основі ОЕСР рекомендує урядам краї вживати політичні та економічні заходи, що сприяють поліпшенню якості життя людей. За допомогою різних комітетів ОЕСР співпрацює з підприємцями, робітниками, багатьма організаціями громадянського суспільства.

Сучасний економічний розвиток, становлення ринкових відносин та збільшення кількості багатонаціональних компаній значно змінили структуру міжнародної торгівлі. Монополізація ринкової влади окремими групами міжнародних підприємств стала властива світовому ринку та призводить до

необхідності координації дій державних антимонопольних органів, адже держави все частіше зазнають негативного впливу внаслідок зловживання монопольним становищем окремими компаніями. Розповсюдження випадків обмежувальної ділової практики серед транснаціональних підприємств свідчить про неможливість попередження антиконкурентної поведінки у межах законодавства однієї держави та зумовлює необхідність міжнародно-правового співробітництва у сфері захисту економічної конкуренції. Міжнародно-правове співробітництво держав, ціллю якого є протидія випадкам обмежувальної ділової практики, набуває різних форм, серед яких співпраця у рамках міжнародних організацій.

Дослідження міжнародно-правової співпраці держав у сфері захисту економічної конкуренції здійснюється у рамках Організації економічного співробітництва та розвитку. Конкурентне законодавство зазнало впливу тенденцій глобалізації. За останні 30 років майже на 600% збільшилася кількість юрисдикцій, у яких створено спеціальні антимонопольні органи в більш ніж 120 країнах. Це є значним вкладом ОЕСР та її Комітету із конкурентного законодавства та політики. Більшість випадків щодо порушення конкурентної поведінки мають міжнародний характер через збільшення міжнародної торгівлі та зростання глобального ланцюга постачання.

Довгий час у міжнародному праві були відсутні уніфіковані міжнародні норми щодо координації дій антимонопольних органів різних держав при розслідуванні випадків обмежувальної ділової практики, що має транскордонний вплив. Саме тому ОЕСР взяла на себе ініціативу щодо розробки міжнародних правил попередження обмежувальної ділової практики. В 1961 році в ОЕСР було створено Комітет із питань конкурентного права та політики. Результатом роботи цього Комітету стали публікації та аналіз законодавства держав-членів ОЕСР щодо обмежувальної ділової практики та конкурентної політики. В 1967 році Комітет ОЕСР опублікував Рекомендації зі співробітництва країн-членів щодо попередження обмежувальної ділової практики, яка має вплив на міжнародну торгівлю. Гармонізація національних підходів щодо протидії випадкам зловживання монопольним становищем стала визнана, як ефективний метод міжнародної співпраці. В 1973 році ОЕСР були прийняті нові Рекомендації щодо протидії обмежувальній діловій практиці, в яких механізми координації в питаннях конкуренції отримали подальше удосконалення. Наступним результатом роботи ОЕСР в 1976 році стала збірка Керівних принципів для багатонаціональних підприємств (Set of Guidelines for Multinational Enterprises), головною метою яких було забезпечення здійснення діяльності

багатонаціональними підприємствами у відповідності з національними правовими режимами країн, на економіку яких потенційно могли вплинути або впливали такі підприємства. Ці принципи стали самостійним викладенням концепції захисту економічної конкуренції. ОЕСР стала однією з перших міжнародних організацій, яка видала рекомендації щодо попередження антиконкурентних практик при ліцензуванні та передачі технологій. У Рекомендаціях 2014 року ОЕСР спонукає держави до імплементації положень, які б дозволили антимонопольним органам обмін конфіденційною інформацією без необхідності отримання попередньої згоди від джерела інформації. Отже, експерти ОЕСР здійснили роботу з узагальнення передового досвіду ефективної міжнародної співпраці з метою попередження негативного впливу обмежувальної ділової практики, особливо коли такий вплив відчувається не лише у державі, де правопорушення мало місце, а й в інших країнах.

Міжнародний валютний фонд (МВФ), членами якого сьогодні є понад 150 держав, вносить суттєвий вклад в регулювання валютних курсів, багатосторонньої системи платежів, підтримку позитивного сальдо платіжних балансів країн-членів та багато іншого. Його основна мета полягає в регулюванні міжнародної валютної системи, забезпеченні її рівноважного стану та ефективного розвитку. Не меншого значення мають консультативна та фінансова функції МВФ. Фінансову підтримку країн-учасниць МВФ здійснює за рахунок капіталу, що складається з внесків держав-членів. Кожна країна учасниця має квоту, виражену в одиниці СДР, що встановлюється на основі показників ВВП і платіжного балансу, резервів в іноземній валюті, обсягів міжнародної торгівлі окремої держави. Фінансові операції МВФ здійснюються тільки з центробанками і валютними стабілізаційними фондами країн-членів. Доступ країн-членів до фінансових ресурсів МВФ обмежується лімітами, що встановлюються для різних механізмів кредитування з врахуванням квоти країни.

Розширення кредитної діяльності Фонду супроводжується розвитком його кредитних механізмів, які підлаштовуються до змін та особливостей світової економіки. МВФ використовує різні механізми фінансування, які відрізняються джерелами фінансування та вартістю кредиту. Із загальних ресурсів Фонду фінансується: резервна частина, механізм «стенд-бай», механізм розширеного фінансування. Механізм отримання кредиту із загальних ресурсів Фонду полягає в купівлі державою необхідної валюти або СДР за національну валюту з подальшим зобов'язанням поступового перевикупу власної валюти та внесення одноразового комісійного збору та відсотку.

До спеціальних механізмів фінансування відносяться механізм компенсаційного та надприродного фінансування і механізм фінансування буферних запасів. У 1997 році Виконавча Рада МВФ запропонувала додатковий резервний механізм (The Supplemental Reserve Facility), спрямований на надання термінового фінансування державам-членам при виникненні значних труднощів з платіжним балансом тощо. До механізму пільгового фінансування МВФ відноситься механізм розширеного фінансування структурної перебудови, за допомогою якого Фонд надає фінансову підтримку країнам-членам з низьким рівнем доходів і хронічним дефіцитом платіжного балансу з метою проведення середньострокових програм структурної перебудови (передбачає сумісну розробку економічної політики перебудови економіки на трирічний термін). З 1993 року почав діяти механізм фінансування системних перетворень (The System Transformation Facility), який було введено з метою надання фінансової допомоги постсоціалістичним країнам для врегулювання проблем платіжного балансу, що виникають під час ринкових трансформацій. Саме за цим механізмом Україна отримала свої перші два кредити, наступні за механізмом «стенд-бай», а з 1998 року Україна кредитується в режимі розширеного фінансування. На сьогоднішній день боржниками МВФ є більшість країн, що розвиваються.

Фінансові кризи останніх десятиліть продемонстрували досить низьку здатність МВФ не тільки прогнозувати і попереджати їх виникнення, а й оперативно регулювати нестабільність фінансових ринків. Розробка фондом нових механізмів відстає від процесів фінансової глобалізації. Рецепти МВФ по боротьбі з кризовими проявами, реформування економік країн-позичальників і підтримці макроекономічної стабільності часто не тільки не створюють стимулів для розвитку, але завдають економіці цих країн відчутної шкоди. Саме по собі кредитування в обмін на виконання макроекономічних стабілізаційних програм в цілому не викликає заперечень, однак надмірно високий ступінь контролю МВФ над економічною політикою позичальника вступає в протиріччя з потребою держав впроваджувати власну політику розвитку. Спроба кардинального реформування МВФ, його перетворення в глобальний антикризовий штаб ще не дає відчутних позитивних наслідків, що серйозно ослаблює багатостороннє фінансове регулювання.

Міжнародний банк реконструкцій і розвитку, створений в 1945 році в рамках Групи Світового банку у відповідності до Бреттон-Вудських угод, також є фінансовим донором багатьох країн. МБРР головним чином займається середньо- і довгостроковим кредитуванням інвестиційних

проектів, пов'язаних із значними структурними зрушеннями в економіках країн-реципієнтів, зокрема новим капітальним будівництвом. МБРР був створений з тим, щоб допомагати фінансувати відбудову зруйнованих економік держав і сприяти підвищенню рівня життя в країнах, що розвиваються. Він надає позики на широкій комерційній основі для спеціальних та загальних цілей суспільного розвитку. Засоби для позик мобілізуються на міжнародних грошових ринках. Членський внесок кожної країни в МБРР відображає її квоту в МВФ.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Які причини зіграли головну роль в трансформації глобальної системи регулювання?*
- 2. Розкрийте сутність поняття «міжнародні інститути».*
- 3. Як розширення міжнародної координації економічних відносин впливає на державний суверенітет?*
- 4. Які головні проблеми є предметом регулювання міжнародної економічної політики?*
- 5. Які основні функціональні завдання закріплюються за міжнародними інститутами?*
- 6. Які функції виконують міжнародні організації в сучасному світовому господарстві?*
- 7. Назвіть основні напрями сучасної міжнародної економічної політики.*
- 8. Якою міжнародною структурою і в якому документі було прийнято Новий міжнародний економічний порядок?*
- 9. Що таке принцип субсидіарності в перерозподілі власних повноважень суб'єктів міжнародних економічних відносин?*
- 10. Назвіть найбільш впливові міжнародні організації.*
- 11. Охарактеризуйте два типи зовнішньої торговельної політики.*
- 12. Які організації здійснюють регулюючий вплив на світову торгівлю?*
- 13. Охарактеризуйте основні школи макроекономіки.*
- 14. Які організації здійснюють регулюючий вплив на міжнародне валютне регулювання?*
- 15. Назвіть найбільш відомі міжнародні консультативні групи.*
- 16. Охарактеризуйте основні недоліки сучасної системи міжнародної координації економічної політики.*